बुद्ध
बुद्धत्व र
बुद्ध-दर्शन

लेखक
तुल्सीलाल अमात्य

सहयोग रू. १५।-

मैले यो पुस्तक कसरी लेख्न पुगे ?

तुलसी लाल अमात्य

२०४१साल को कृष्णाष्टमी को उपलक्षमा पाटनवाट निकालिनें भएको "धर्मभूमी" को निम्ति श्री कृष्ण को वारेमा एउटा लेखलेख्न साथि हरुले भन्नु भएको थियो र भनिएको थियोकी मैले जेसुकै लेखे पनि छापिने छ। मैले लेखे पछि त्यस लेखलाई प्रकाशकहरुले छाप्ने हिम्मत गर्नु भएन र मैले सो लेख २०४१ साल भाद्र को लालित्यमा छपायें । साथिहरु लाई चेलाग्यो कुन्नी वौद्धमतावलम्वी साथिहरुले बुद्धको वारेपनि यस्तै एउटा लेख लेख्न भन्नु भयो र वहाँहरले आपुले भ्याए सम्मको धेरै कितावहरु पुर्याई दिनु भयो । थी कितावहरु मध्ये खास खास कित्ताव हरु पुरै पढें । कतिपय कितावहरु सरर हेरेर ईन्डिहरुवाट वगैचावाट फूल टिपेर लिए झै शार कुरोहरु टिपेर लियें अनि कतिपय कितावहरु भारीवाट एक मुट्टी चामल हेरेझै हेरेर त्यसको चरित्र बुझ्ने कामगरे। कतिपय कथाहरु मैले सत्यहोईन काल्पनीक पायें । ललितविस्तर र अन्य कथा वा कितावहरुले बुद्धको दर्शन लाई अगाड़ि सार्न भन्दा अन्ध विश्वास फैलाउने खालको पायें । यसरि बुद्ध दर्शन को शार झिक्ने कोशिस गरेर त्यसैको आधारमा मैले यो पुस्तक लेखें । हुनत यो पुस्तक २०४२ साल को बुद्ध पुर्णिमा को निम्ति तयार हुनु पर्ने हो तर २०४२ साल जेष्ठमा जन आन्दोलनको तरखरमा यो कितव लेख्न ढीलो हुन गयो।

मैंने यो पुस्तक आफुलाई जड़सूत्रवादि धार्मिक् अन्धविश्वासको साँग्रो घेरा वाट उम्केर लेख्ने काम गरेको छु । हरेक धर्ममा आ-आफ्नो देन रकम्जो रि पनि हुन्छ, यसै निम्ति सहीकुरो को समर्थन र व्याख्या गर्दै गलत लागेका कुरोहरुको खण्डन गर्दै यो पुस्तक लेख्ने प्रयास गरेको छुँ ।

मेरो निम्ति सबै धर्म बरावर हुन् । यसैनिम्ति चाहे कृष्ण वारे लेखौं चाहे बुद्ध बारे लेखौं विना पूर्वाग्रह लेख्ने प्रयास गरेको छुं र ठाउं ठाउं मा बुद्धको चर्चा गर्दा गर्दै वेद, उपनिषद, गीता र श्री कृष्ण को पनि चर्चा हुन गएको छ । मैले आफुले सकेसम्म कुरोहरुलाई वैज्ञानिक दृष्टिकोण ले केलाएर हेरी ठम्याउने प्रयास गरेको छु ।

मेरो लेखमा धेरै त्रुटी र कमजोरिहरु हुन स्वभाविक हो । तर मैले मेरो अन्तःकरण लाई साक्षी राखेर आफुले देखेको कुरो लाई विना पुर्वाग्रह डर, भय, त्रास, लोभ-मोहको पर्वाह नगरी सत्य कुरो लाई यस पुस्तकमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेको छु । उखुको रस कस्तो हुन्छ भनि व्याख्या गर्नलाई संसार भरको उखु पेलेर हेर्नु पर्दैन । यस्तो गरि मैले बुद्धदर्शन को शारलाई प्रस्तुत गर्ने कोशिश गरेको छु ।

मैले यो पुस्तक लेख्दा कुनै धर्मको सकुचित घेरा बन्दिमा न रही मानवको हैसियतले सम्पूर्ण मानव लाई ध्यानमा राखी लेखेको छु । अस्तु: । कतै कहिं मानव र मानव समाज लाई नोकसान हुने कुनै कुरो भएमा अथवा अवैज्ञानिक कुरो भएमा यसको आलोचकहरुलाई धन्यवाद दिंदै मैले पछिल्लो संस्करणमा आफ्नो गल्ती स्वीकार गरी सच्याउने छुँ ।

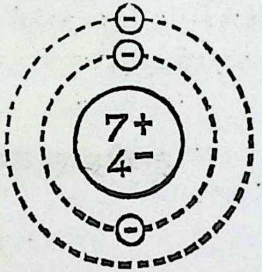
यो पुस्तक लेख्ने प्रस्ताव राख्ने साथिहरु र लेख्नका लागि पुस्तकहरु जम्मा गरेर ल्याईदिने साथिहरु र पुस्तक लेखि सिध्याए पछि यसको प्रकाशन को निम्ति आर्थिक सहयोग गर्ने साथि लाइ् र नपुग मदत गर्ने साथिलाई धन्यवाद पनि नदिई रहन सक्दिन्न । यसवाहेक मेरो पुस्तकमा भाषासच्याई दिने साथीहरु लाई पनि विर्सन सक्दिन्न । वहाँहरु सबै प्रति हृदयदेखि कृतज्ञता प्रकटगर्ने चाहान्छु।

यहाँ आजकाल चोरलाई चौतारो र साधूलाई सुली दिने चलनले गर्दा मैंले यो पुस्तक को निम्ति विभिन्न प्रकारले सहयोग दिने साथीहरुको नाम प्रकाशमा ल्याउन सकिन । कुनै दिन देशमा छायको वादल हटला त साथी हरुको नाम पनि बादल नभयको आकाशमा ताराहरु चम्केझैं स्वयम् प्रकाशमा आउने छ । यस बाहेक प्रेशमा काम गर्ने साथिहरु र प्रेस मालिक लाई पनि धन्यवाद छ ।

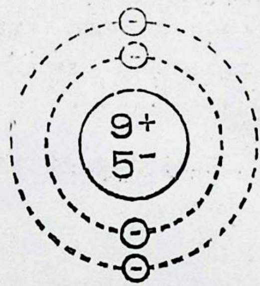
२०४३ भाद्र ११ कृष्णाष्टमी

तुलसीलाल अमात्य

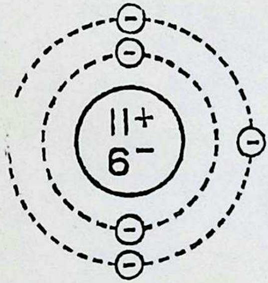
इलेक्ट्रोन र प्रोटनको संख्याको आधारमा बनेको विभिन्न तत्वहरूको परमाणुहरूको नमूना

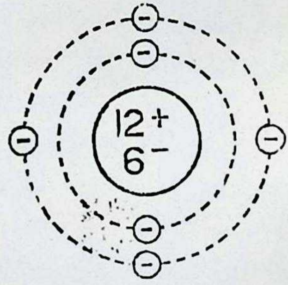
लिथियम

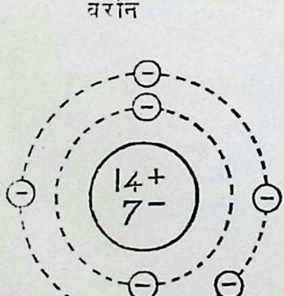
रिलियम

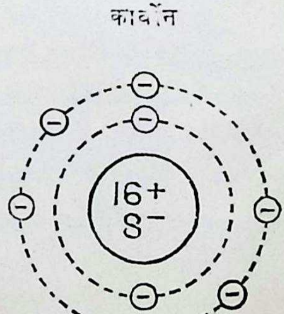
बरोन

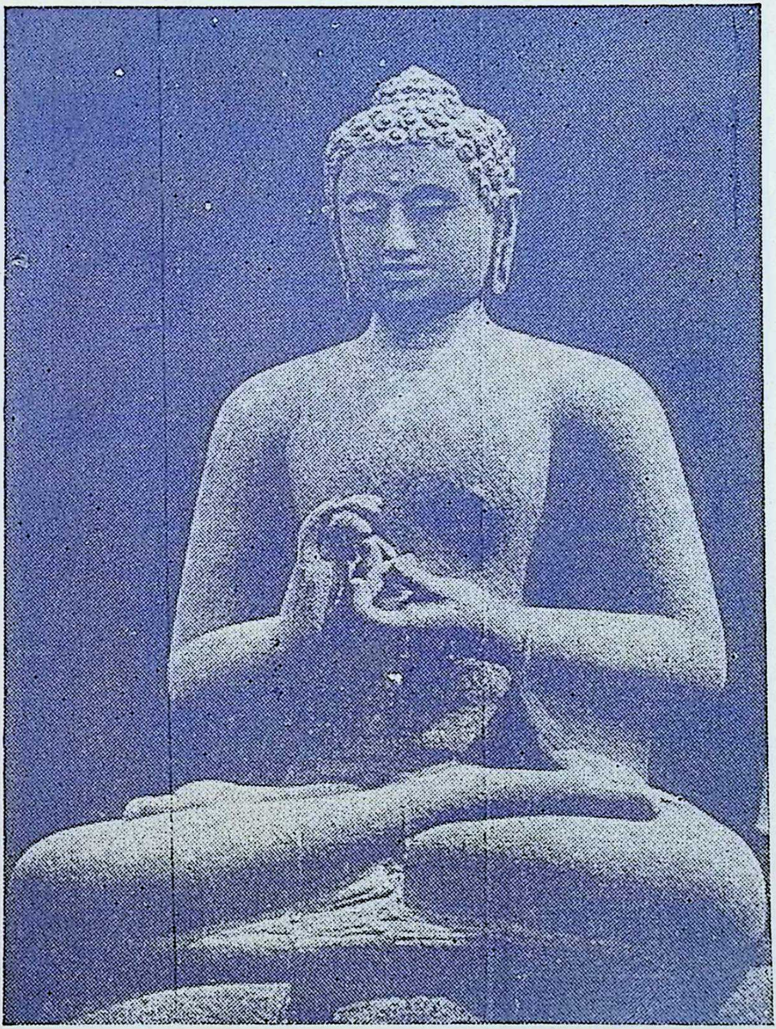
कार्बोन

नाइट्रोजन

अक्सीजन

नमो तस्स भगवतो अर्हतो सम्मा सम्बुद्धस्स

सम्पूर्ण प्राणीलाई सम दृष्टिले

हेर्ने अर्हत् भगवान् बुद्धलाई

नमस्कार

गौतम बुद्धको जन्मजात चरित्र

आज भन्दा २५५२ वर्षअघि मानव समाजको त्यो आदिकालमा अर्थात् क्राइष्टको जन्म भन्दा ५६६ वर्षअघि विश्व-मानव जातिको एक महान् मार्ग दर्शक सिद्धार्थ गौतमको जन्म भयो, जो पछि गएर बुद्धत्व प्राप्त गरी गौतम बुद्ध अथवा भगवान् बुद्धको नामले प्रख्यात भयो।

प्राणी मात्र प्रति करुणा र मैत्री सिद्धार्थ गौतमको जन्मजात चरित्र हो भन्ने कुरो सिद्धार्थले बालक कालमानै देवदत्तको वाणले घाइते भएको हाँसलाई देवदत्तसंग संघर्ष गरी आफ्नो हातमा लिएको र सो हाँसको घाउ धोई पखाली मरहम पट्टी लगाई ख्वाई-पिलाई बलियो भएपछि मुक्त आकाशमा छोडि दिएको कार्यले स्पष्ट गर्दछ।

सिद्धार्थ गौतम दयालु मात्र होइनन् वीर पुरुष पनि हुन् भन्ने कुरो हाँसलाई बचाउन दुष्ट देवदत्तको विरोधमा गरेको संघर्ष तथा यशोधराको स्वयम्वरमा अरू सम्पूर्ण राजकुमारहरूलाई पराक्रमले हराएर यशोधरासंग गरेको बिवाहको इतिहासले स्पष्ट गर्दछ।

सिद्धार्थ गौतमसंग प्राणी मात्रप्रति अपार दया माया छ, बल-पौरुष छ, अनि असीम त्याग छ भन्ने कुरो २९ वर्षको जवानीमा आमा-बाबु तथा जवान र सुन्दर स्त्री र बालक पुत्रलाई त्यागी भविष्यमा आफ्नो हातमा पर्ने राजसिंहासन समेतको वास्ता नगरी मानव मात्रको कल्याणको निम्ति राजदरबार छाडेर तपस्या गर्न वन पसेको कुरोले स्पष्ट हुन आउँछ। अनि दुष्टहरूको दुष्टता र अन्यायको विरोध मासंघर्ष गर्ने दृढता छ भन्ने कुरो पनि माथि उल्लिखित घटना र बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि डाँका अंगुलीमाल संग सामना हुँदाको दृढताले स्पष्ट गर्दछ। सिद्धार्थ गौतम सम्पूर्ण गुणले युक्त व्यक्तित्व रहेछन् भन्ने कुरामा कुनै शङ्का छैन। यस्ता व्यक्तित्वले राजसिंहासनमा बसे समस्त विश्वमा लोकप्रिय चक्रवर्ती शासक हुने कुरामा कुनै शङ्का छैन। सिद्धार्थ मानव-कल्याण राजपाट सम्हालेर होइन, राजपाट त्यागेर मात्र गर्न सकिन्छ भन्ने ठहर्याई धन-सम्पत्ति, स्त्री-पुत्र, आमा-बाबु र राजदरबारको मोह त्यागेर जङ्गल पसे।

उनले यो सर्व त्याग व्यक्तिगत रूपले आफ्नो मोक्षको उद्देश्यले प्रेरित भएर होइन सम्पूर्ण मानवको कल्याणको निम्ति गरेका हुन् भन्ने कुरो बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि सारनाथमा आफ्नो धर्मको पहिलो उपदेश दिइसकेपछि त्यहाँ वर्षाकाल बिताएर आफ्नो स्थान छाडेर जानुअघि त्यो वर्षाकालको ४ महीनाभित्र बनेका ६० जना शिष्यहरूलाई सम्बोधन गरी भनेको कुराले स्पष्ट पार्दछ। भगवान् गौतम बुद्धले भनेका थिए, "भिक्षुहरू हो! बहुजनको हितको निम्ति, बहुजनको सुखको निम्ति, लोकमाथि दया गर्नको निम्ति

देव मनुष्य सबैको कल्याण र हित गर्नको निम्ति, सुख दिनको निम्ति तिमीहरू अब संसारमा विचरण गर। दुई जना एक ठाउँमा नजाऊ। म पनि उरुवेला सेनानी ग्राममा धर्म उपदेशको निम्ति जान्छु।" गौतम बुद्धको यो उपदेशले वहाँ अरूलाई अह्राएर आफू आरामका साथ गुरु भएर आश्रममा बस्ने सुविधा भोगी साधु, सन्त, स्वामी नभई आफुने पनि सबै सरह दुःख भोगेर काम गर्ने हुन् भन्ने कुरामा शङ्का रहँदैन। बुद्ध धर्मोपदेशक मात्र होइनन् मानवमात्रको सेवक पनि हुन् भन्ने कुरा उनले रोगी, अशक्त भेटिंदा उनीहरूको सेवा टहल गर्ने गरेको व्यावहारिक पक्षले स्पष्ट गर्दछ।

गौतम बुद्धको दर्शन

हरेक दर्शनको पछिल्तिर एक मूल प्रश्न हुन्छ, यो विश्व–ब्रह्माण्ड कसले सृष्टि गऱ्यो? यिनै प्रश्नको पछाडि सवाल छ यो विश्व–ब्रम्हाण्डमा ईश्वर छ वा छैन? ईश्वरको कुनै अस्तित्व छ वा छैन?

यिनै प्रश्नको जवाफमा विश्वका विभिन्न दर्शनहरू ईश्वरवादी र अनिश्वरवादीमा विभाजित छन्। भारत र नेपालसंग सम्बन्धित जम्मा ९ दर्शनहरू: १) सांख्य २) वेदान्त ३) न्याय ४) वैशेषिका ५) मिमांसा ६) योग ७) बौद्ध ८) जैन ९) चारवाक् आदि हुन्

यी दर्शनहरूमध्ये "वेदान्त" र "न्याय" बाहेक सबै दर्शनहरू अनिश्वरवादी हुन्।

संसारमा ईश्वर छ कि छैन भन्ने सवालमा सबैभन्दा सजिलो जवाफ हो "ईश्वर छ" भन्नु । यो संसार कसले बनायो ! ईश्वरले बनायो, यहाँ मानिसको दुःख दरिद्रता कसले दियो ? भगवान्ले दियो । पानी किन पऱ्यो ? भगवानले पाऱ्यो । हैजा, विफर इत्यादि रोग किन हुन्छ ? भगवानले गरिदियो । कस्तो सजिलो जवाफ । केही चिजको खोजी गर्नु परेन । भगवान्ले दिएको, भगवान्ले गरेको भनी संतोष भएर बस्यो । यस्तो जवाफले मानिसलाई निष्क्रय पारेर जहाँको तहीं जाकि राख्छ ।

यसै कारण संसारमा प्रगति चाहने, विद्वान् र विवेकशील व्यक्तिहरू माथि उल्लिखित सस्तो र सजिलो जवाफसंग संतोष नभएर खोजी गर्न थाल्छन् र यस विश्व ब्रम्हाण्डमा साँच्चै ईश्वर छ वा छैन भन्ने कुराको खोजी गर्ने गर्छन् ।

गौतम बुद्धको भनाइ छ, "विश्वमा मानिसहरूमा जुन दुःख, दरिद्रता अथवा कष्ट छन्, अथवा नाना प्रकारका दुष्ट मानिसहरू छन्, त्यो ईश्वरको काम होइन । यदि विश्वमा ईश्वर रहेको भए विश्वमा भईरहेको यी सबै अन्याय–अत्याचार, दुःख–दरिद्रताको जिम्मेवार ईश्वरनै हुने थियो र यस्तो ईश्वरलाई असल होइन, दुष्ट नै भन्नु पर्नेहुन्छ ।

श्री कृष्णको यस्तै मत देखिन्छ । गीताको अध्याय ५ श्लोक १४ र १५ मा श्री कृष्ण भन्नुहुन्छ,

"न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफल संयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते "

"नादन्ते कस्यचित्पापं नं चैव सुकृतं विभु ।

अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥

मतलव हो, यस लोकको काम गर्ने अथवा काम कुनै कुरो भगवान्ले सृष्टि गरेको होइन । न यस्तो काम गरेर यस्तो फल मिल्छ भन्ने कुरो नैं भगवान्ले सृष्टि गरेको हो । यी सवै कुरोहरू आफैं भइरहेका छन् ।१४।

विभुः अथवा भगवान्ले कसैलाई न पाप दिन्छ, न धर्म दिन्छ, मानिसहरूको ज्ञानलाई अज्ञानले ढाकीदिदानै मानिसहरू पाप अथवा धर्म ईश्वरले दिने हो भन्ठान्छन् ।

यसरी श्री कृष्णले पनि ईश्वरको अस्तित्वलाई नकार्दछन् । जुन भगवानले कुनै कुरो सृष्टि गर्दैनन् र कसैलाई पार्प अथवा पुण्य दिदैंनन् भने ईश्वरको अस्तित्वनैं किन चाहियो ? श्री कृष्ण-को शिक्षा अनुसार सम्पूर्ण मानव नै ईश्वर हो ?

जव मानिसको दिलमा नै ईश्वर छ भने मानिसले मानिसलाई शोषण-दमन गर्नु घोर अपराध हो र साथै मानिससंग अनन्त शक्ति छ भन्ने कुरो पनि यसले जनाउँछ । हामीले जे काम गर्छौं उही मानिसको निम्ति गर्ने हो भन्ने कुरो पनि श्री कृष्णको गीताको अध्याय १८ श्लोक ६१–६३ ले स्पष्ट गर्दछ । यो मानवतावाद नै गीताको मुख्य सार र केन्द्र हो ।

भारत र नेपालसंग सम्बन्धित ६ वटा दर्शनहरू मध्ये कट्टर हिन्दूहरूले सांख्य, वेदान्त, न्याय, वैशेषिका, मिमांन्सा, योग ६ वटा लाई मानेर वोद्ध, जैंन र चारवाकलाई आफ्नो परिधिवाट वाहिर राख्ने

प्रयास गरेको पाइन्छ । कट्टर हिन्दूहरूले सामन्ती स्वार्थकै प्रतिनिधित्व गरेर माथि उल्लिखित ६ वटै दर्शनलाई ईश्वरवादी बनाउने चेष्टा गरेको पाइन्छ र सांख्यलाई लोप नै गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

"दर्शन" हिन्दू वा अहिन्दूसंग मतलब छैन । दर्शन नै मानव जातिको मार्गदर्शक हुन् । यसै निम्ति सबै किसिमको दर्शनको छानबिन गरी सही दर्शन अपनाउने र गल्तीलाई त्याग्नु जरूरी छ ।

कट्टर हिन्दूहरूले मानेर आएका ६ वटा दर्शनहरूमध्ये २ दर्शन वेदान्त र न्याय ईश्वरवादी हुन् भने अर्को ४ वटा दर्शनहरू सांख्य, मीमांसा, योग र वैशेषिका अनिश्वरवादी दर्शन हुन् ।

वेद र वेदान्तः–

वेदः–

वेदान्त ईश्वरवादी हो, वेद स्वयम् ईश्वरको कल्पनाबाट शुरु भएको होइन । ऋग्वेदको प्रथम अध्यायको पहिलो सूक्तले आगोको स्तुति गर्दछ, ईश्वरको होइन । त्यस सूक्तमा आगोलाई "अग्रणि, प्रकाशित, यजनकर्ता, देवदूत र रत्नयुक्त अग्नि"को रूपमा स्तुति गरिएको छ । स्वाभाविक पनि हो त्यसबेलाको मानिसहरूको निम्ति आगो नैं सबभन्दा ठूलो र शक्तिशाली र उपकारी बस्तु थियो । जाडो भगाउने, भयङ्कर हिंश्रक पशुहरूबाट रक्षा गर्न, दुश्मनहरूसंग लड्दा पनि हतियारको काम-दिने र चारैतिर बसेर जीवन बिताउने साधनको रूपमा आगो त्यसबेलाको मानिसहरूको निम्ति अति उपयोगी र पूज्य वस्तु थियो र यसको पूजा गरियो ।

उही अध्यायको दोस्रो सूक्तमा वायुको पनि पूजा गर्ने चलन देखा पर्छ। उनीहरूले देखे सारालाई उडाएर लान सक्ने हुरी तुफान निश्चित रूपले सबभन्दा ठूलो शक्ति हो। अनि बाढी देखि तर्सेर "वरुण" (पानीको देवता) को पूजा गर्न थालियो। पालो आयो "इन्द्र"को पनि। उनीहरूले आकाशबाट शक्तिशाली वज्र अथवा चट्याङ्ग खसेको देखे। कल्पना गरे, जरूर आकाशमा कुनै शक्तिशाली पुरुष होला, जसले यस्तो शक्तिशाली वज्र प्रहार गरेर ल्याउँछ। त्यस शक्तिशाली पुरुषलाई इन्द्रको रूपमा पूजा गर्न थालियो। वेदमा आदिदेखि अन्तसम्म इन्द्रकै पूजा वन्दना गरिएको पाइन्छ र आफ्नो रक्षाको निम्ति ईन्द्र, मित्र (साथी) वरुण, आगो, मरुदगण (विभिन्न प्रकारको हावा, बतास) र अदितिको आह्वान गरिएको पाइन्छ, नकि ईश्वरको।

मरुत (हावा) लाई इन्द्र पुत्र भनिएको छ। कतै इन्द्र भनेको सूर्यबाट निक्लेको किरणलाई मानेको छ। अनि इन्द्र र आगोलाई ऋषिले आफूले बनाएको सोमरस पिउन आह्वान गर्दछ।

आगोलाई पहिले सबभन्दा शक्तिशाली देखाइयो र सूर्यसमेत आगोले टाढासम्म तेज फैलाउन नसकिने हुँदा सृष्टि गरेको हो भनियो। अङ्गिरसले आगोलाई कुण्डमा थुन्न सकेपछि यो देवता-हरूको मुख मात्र बन्न पुग्यो। त्यस वेलाको ऋषीहरूले देखे, आगोमा जे जति हालिन्छ सबै सफाचट हुन्छ। विचार गरे यी वस्तुहरू कहाँ जान्छन्? निश्चित रूपले देवताहरूले खाएको होला भन्ने निचोडमा पुगे। यसै कारण उनीहरूले भने, आगो

देवताहरूको मुख हो र होम गर्ने चलन निक्ल्यो ।

पछि मातरिस्वहरूले जरूर आगो काठभित्र लुकेको छ भनेर काट घोट्न थाले । साँच्चैनै आगो निक्ले र बडो परिश्रम गरेर निक्लने भएकोले आगोको नाउँ "बल पुत्र" राखिए ।

रिग्वेदको द्वितीय अष्टक अध्याय ६ सूक्त १७ मा भनिएको छ "इन्द्रले गमनशील पर्वतहरूलाई अचल बनाइ दियो, मेघबाट जल गिरायो ।"

अथर्बवेदको षष्ठ काण्ड सूक्त ४६ मा भनिएको छ, अग्निले वृक्ष, शव र सोमादि लताहरू भष्म गरी उठेको धुवाँले बादल बनाउँछ ।"

एक ठाउँमा यो पनि भनिएको छ कि "बतास सूर्यबाट पृथ्वीमा आउँछ ।"

वेदमा लेखिएका यी कुराहरूको अध्ययन गर्दा स्पष्ट हुन्छ कि वेदमा जे कुरा लेखिएको छ सबै कुरो सही होइन । धेरै कुराहरू वैज्ञानिक नभई काल्पनिक छन् । वेदमा लेखिएतापनि सूर्य आगो अथवा अग्नि देवताले सृष्टि गरेको होइन । न त आगो देवताहरूको मुख हो । कारण आगोले जुन कुरा भष्म गर्छ त्यो देवताहरूको पेटमा नगई यही विभिन्न पदार्थहरूमा विभाजित भई यहीं रहन्छ । यो कुरा हो र चाहिएको खण्डमा वैज्ञानिक परीक्षण गरेर हेर्न सकिन्छ । जहाँसम्म आगोलाई "बलपुत्र" भनियो त्यो कुरा पनि आज होइन; कारण आगो निकाल्न कुनै बल लाग्दैन । पहिले पहिले पहाड उडथ्यो र ईन्द्रले पहाडको प्वाँख काटेर आ-आफ्नो स्थानमा स्थिर

गरि दिएका हुन भन्ने कुरो पनि काल्पनिक हो। जहाँ आजकल हिमालय छ त्यहाँ पहिले समुद्र थियो। चीन, भारत र नेपाल अडिरहेको पत्रहरू मध्ये भारत नेपालको पत्र उत्तर तिर सर्कि रहदा चीन अडि रहेको पत्र संग थिचिएर हिमालय पहाड माथी उठेको हो र आज पनि यो झन झन उठ्दै छ। हिमालय पहाड अन्तबाट उडेर यहाँ बस्न आएको होइन, नत यसको प्वाँख काटेर उड्न नसक्ने पारि दिएको हो। ईन्द्रले मेघ बाट जल गिराउँछ भन्ने कुरो पनि उत्तिकै काल्पनिक हो भन्ने कुरो भूगोल शास्त्रले प्रमाणीत गरि सकेको छ। अनि अथर्व वेदमा लेखिएको "धुवाँले बादल बनाउछ" भन्ने कुरो पनि उत्तिकै गलत हो। ठूलो धुवा उडे पछि बादल जस्तो देखिन्छ, तर यो पानी वर्षाउने बादल होइन। पानी वर्षाउने बादल सागरबाट उडेको वाष्पपूर्ण पानीले बन्छ, धुवाले होइन। बतास सूर्यबाट आउँछ भन्ने कुरो पनि उत्तिकै असत्य हो। कारण जो बतास पृथ्वीमा उडछ त्यो बतास- हुरी एक ठाउँको हावा अर्को ठाउमा भएको हावाको चापको फरकले सर्ने मात्र हो, सूर्यबाट आउने होइन। पृथ्वीको १ हजार किलो मीटर माथी सम्म हावा छ त्यस पछि सूर्य र पृथ्वीको बीच कुनै हावा छैन। स्पष्टतः वेदमा उल्लेखित कतिपय कुराहरू काल्पनिक हुन र ती कुराहरू सत्य र तथ्यमा आधारित वैज्ञानिक कुरो होइनन्।

वेदान्तः–

वेदको सार भनि वेदान्त निकालियो। वेदान्तको प्रणेता महर्षि बादरायन हुन। वेदान्तले ईश्वरको कल्पना गरेर भन्दछ, "ब्रह्म सत्यम् जगत मिथ्या।" जगत किन मिथ्या भन्दा यहाँ कुनै कुरो स्थीर र स्थायी छैन। हरेक कुरो कालान्तरमा लोप भएर जाने हुँदा जगत मिथ्या हो। हामी जे कुरो देख्छौं सब माया- जाल हो। आमा- बाबु, स्वास्नी छोरा- छोरी सबै झुठा माया जाल हुन् भनी तर्क दिइएको छ। यसरी वेदान्तले

यो संसारमा भौतिक उन्नति गर्ने बाटो रोक्दछ र मानिसको मानिस संग आत्मीय सम्बन्ध खतम गर्दछ र आमा- बाबु छोरा- छोरी र स्वास्नी प्रति गैर जिम्मेदार र उदासीन बनाउंछ ।

हो, मानिसले आफ्नो परिवार स्वास्नी छोरा- छोरीको मात्र स्वार्थ हेरेर हुंदैन । मानिसले विश्व मानव जातीको स्वार्थ सब भन्दा पहिले रक्षा गर्नु आवश्यक छ ! विश्व मानव जातीको स्वार्थ रक्षा हुन्छ भने नै यसैको अङ्ग को रुपमा कसैको पारिवारीक स्वार्थ पनि रक्षा हुनेछ ।

के जगत् मिथ्याहो ?

वेदान्तीहरूले जगतलाई यस निम्ति मिथ्या भन्दछन कि यहाँ कुनै कुरो स्थायी छैन । आज भएको कुरो भोली नष्ट भएर लोप भएर जान्छ । उनीहरू यस कुरालाई पानीको फोको संग दांज्छन् । पानीको फोको उठछ, केही छिन पछि लोप भएर जान्छ । संसारलाई पनि उनीहरू यस्तै ठान्छन् । स्पष्टछ ज्ञान आकाशवाट आउने होइन, ज्ञान यही संसारको घटनाहरू हेरेर मानिसले निकालेको निचोडको फल हो । कुनै निचोड सहि हुन्छ भने कुनै निचोड गलत पनि हुन्छ । कुनै निचोड वैज्ञानिक हुन्छ भने कुनै निचोड काल्पनिक हुन्छ ।

पानीको फोको उठछ, खतम हुन्छ । सवाल छ के सम्पूर्ण फोको नै खतम भएर लोप भएको हो ? होइन, फोको को रूप मात्र वदलियो ।फोको को पदार्थ नै लोप भएको होइन । जुन पदार्थले सो फोको बनेको हो त्यो पदार्थ पानी वहीं अर्को रूपमाछ, यस भित्रको हावा उडेर पृथ्वीको हावामा मिल्न जान्छ । पदार्थ नाश हुंदैन, यसको रूप मात्र बदलिन्छ । रूप बदलिदैमा पदार्थ असत्य सावित हुंदैन । एउटा मैन बत्ति ठूलो शीशी भित्र राखेर जति तौल हुन्छ, त्यो मैन बत्ति जलेर लोप भए पछि पनि त्यो शीशी को तौल उति नै हुन्छ, जब सम्म यसको विर्को वन्द रहन्छ । मैन बत्ति जलेर गए पनि शीशीको तौल किन उही भयो ? किन भने मैन बत्ती लोप

भए पनि जुन जुन पदार्थहरू मिली मैन बत्ती बनेको हो ती सबै पदार्थहरू शीशी भित्रै छन् । स्पष्टत: वस्तुले रूप मात्र बदल्छ वस्तु स्वयम् नाश हुंदैन ।

यस्तै यदि एउटा विशाल शीशीमा होम गरियो भने होममा भष्म भएको सबै बस्तुको जति तौल पहिले थियो, उत्तिनै तौल होम गरि सके पछि पनि रहनेछ । देवताको पेटमा जाने भए होम गरी सके पछि देवताहरू फर्केर जांदा उक्त सामानहरू देबताको पेटमा राखेर लगिएको हुनु पर्ने । तौल कम हुनु पर्ने, तर तौल कम हुंदैन । यदि देवताहरूले खाई सके पछि देवताहरू बाहिर जान नमिल्ने भए त्यो शीशीको तौल बढ्नु पर्ने, शीशीको तौल बढेको पनि देखिदैन ।

त्यस्तै बीउ बाट रूख हुन्छ । खाली बीज बाट रूख बनेर आएको होइन । त्यो बीउले माटोमा रहेको पदार्थहरू, हावा, पानी शोषेर ठूलो भएर आउने हो त्यो रूखको जति तौल छ उत्तिनै तौलको माटो, पानी, हावा बाट रूखले लिएको हुन्छ । पछि रूख ढल्छ, विलाएर जान्छ अथवा टेबल, कुर्सी, फनिचरहरूमा रूपान्तर हुन्छ । चाहे रूख, रूख नरहोस् रूखको पदार्थहरु मकेर ग्यांस, पानी, माटोमा वदलिएर गएको हुन्छ अथवा यसले टेवल, कुर्सी फनिचरको रुप लिएको हुन्छ । तर यसको एक कण पनि नाश भएको हुंदैन । स्पष्टत: संसारमा न एक नयाँ कण बन्छ, न एउटा कण नाश हुन्छ ।

पदार्थहरूको परिवर्तनमा नै यो विश्व ब्रह्माण्डको कार्य संचालन भई रहेको हुन्छ । यदि सम्पूर्ण पदार्थहरू सत्यताको नाउँमा उही रुपमा रहने भए, यो संसारको कुनै बिकासै हुने थिएन । रूख रूखै रहन्छ, फर्निचर बन्दैन, पानी पानी नै रहन्छ, यसले हाम्रो प्यास मिटाएर रगत, पिसाब र पसीनामा परिवर्तन हुंदैन, जङ्गल जङ्गलै रहन्छ र त्यहाँ शहर बन्दैन । वस्तुहरू यथावत् रहने भए पछि मानिसको शरीर पनि बन्न सक्ने थिएन । यसरी परिवर्तनको कारणले नै यो विश्व ब्रह्माण्ड संचालित भई रहेको छ ।

यो संसारलाई झूटो भन्नेहरूले आफ्नू शरीरको रक्षा किन गर्न ? खाद्य पदार्थको किन उपभोग गर्ने ? खाद्य पदार्थ शारिरीक पोषणको निम्ति उपभोग गरिन्छ पोषणको उपभोग शरिरले सत्कर्म गरोस, सत्कर्मले जगतको रक्षा होस भन्ने उद्देस्यको निम्ति गरिन्छ किन भने यो जगत सत्य हो मिथ्या र झूटा हैन ।

"सांख्य" तथा वैशेषिका दुवै दर्शनहरूको भनाई छ कि यो संसार को कुनै वस्तु न नाश हुन्छ, न कुनै एउटा कण नया बन्दछ । बरु यी वस्तुहरूको रूप मात्र परिवर्तन हुने हो । यही कुरो श्री कृष्णको पनि भनाई हो भन्ने कुरो श्री मद्भागवद् गीताको अध्याय २ श्लोक १६-१७ ले देखाउछ । स्पष्टतः यो जगत् असत्य होइन सत्य हो । बरू "इश्वर" स्वयं काल्पनिक हो र यो भ्रान्तिमा आधारित छ भन्ने कुरो महोपनिषदको चतुर्थ अध्याय श्लोक ७४ मा भनिएको छ । "मीमान्सा दर्शन" ले पनि ईश्वरको अस्तित्वलाई नकारी कर्तब्य कर्ममा लाग्ने कुरोमा जोड दिएकोछ ।

सांख्य दर्शनको भनाई छ, " प्रकृतीको अधिष्ठाता भएर ईश्वर वा परमेश्वरले सृष्टि गर्छ भन्ने कुरो होइन, किन भने उसले सो सृष्टि कसका लागि गरेको ? आफ्नो लागि हो वा अरुका लागि ? आफ्नो निमित्त उसलाई सृष्टि नै चाहिन्न । अर्काका लागि उसले सृष्टि रचेको हो भने सम्पूर्ण सृष्टि हुनु भन्दा अगाडि उभन्दा अर्को कोही थिएन, अनि उसले कसको लागि सृष्टि गर्ने ? होइन कर्मानुसार नै प्राणीहरूको सृष्टि हुने कुरो मान्ने हो भने कर्मको आश्रय चाहिने स्वतन्त्र भएर काम गर्न नसक्ने ईश्वरको के महत्व ? सांख्य दर्शनको भनाई छ, " अतः ईश्वर वा परमेश्वरले सबै कुरो गर्छ भन्नु त हुती हारा र तत्वज्ञान नभएका मानिसहरूको गफ मात्र हो । "

सांख्यले मूलरुपले ज्ञान मार्ग द्वारा मानव व्यक्तित्वको चरम विकास गर्ने योजना प्रस्तुत गर्दछ । श्री कृष्णले गीताको अध्याय ५ श्लोक ४ द्वारा

सांख्य र योगमा कुनै फरक छैन र मूर्खहरुले मात्र सांख्य र योग लाई अलग अलग ठान्दछन भनेर स्पष्ट पारेका छन । मीमान्साले ईश्वरको सेवा होइन आफ्नो कर्ममा लाग्ने कुरोमा जोड दिन्छ ।

गौतमवुद्धले सत्यलाई नै अगाडि बढाई ईश्वरको खण्डन गरी मानिसले आफ्नै खुट्टामा उभिई आत्मोन्नति गरी सम्पूर्ण मानवको कल्याणको निम्ति आफूलाई अर्पण गर्ने बाटो देखाए । सांख्य दर्शनको प्रणेता "कपिल मुनि" लाई भगवानको २४ औतारहरू मध्ये एउटा औतार मानिएको छ ।

सांख्य दर्शनले यो विश्व व्रह्माण्डमा जे जति भईरहेको छ, ईश्वरले गरेको भनि मान्दैन, प्राकृतिक रूपले स्वत: भईरहेको मान्दछ । यो कुरो श्री कृष्णको गीताको माथी उद्धृत भइसकेको अध्याय ५ को श्लोक १४ र १५ को भावना संग मेल खान्छ । सांख्य शास्त्र अनुसार विश्वको अनन्त पदार्थहरूको रुप धारणा गर्दै गएमा पनि सदा अविनाशी रहन्छन् यी बस्तुहरु न घटछन्. न बढ्छन् । यसको जति परिणाम यो अनन्त सृष्टिको अगाडि थियो उतिनै आज पनिछन् र भविष्य मा पनि रहने छन् । सांख्यको यो कुरो विज्ञान सम्मत छ भन्ने कुरो पछि छलफलमा आउनेछ र यो कुरो द्वन्दात्मक भौतिकबादको कुरो संग मेल खान्छ ।

सांख्यले जीव (चेतना) र पदार्थ लाई दुई अलग तत्वहरूको रूपमा मानेको छ, तर विज्ञानले "चेतना" पदार्थहरूको खास मेलको स्थितिमा ल्याउने गुणात्मक परिवर्तनको रूपमा प्रमाणित गरेकोछ । खासगरी मात्राको फरकले गुणमा परिवर्तन ल्याउछ भन्ने कुरो देखाउन सांख्यले पानको उदाहरण दिएको पाइन्छ ? पान हरीयो, चुना सेता, खयर खैरो तर यी ३ वटा कुरोहरू जब मुखमा चपाइन्छ पानले न हरीयो, न सेतो न खैरो रङ्ग दिन्छ, यसले रातो रङ्ग दिन्छ । यो कुरो द्वन्दात्मक भौतिक वादको एक मूल सिद्धान्त "परिमाणमा परिवर्तनले गुणात्मक परिवर्तन हुन्छ" भन्ने कुरा संग बिल्कुल मेल खान्छ ।

सांख्य दर्शन अनुसार विश्वमा जो काम भई रहेकोछ त्यसको निम्ति

एउटा ईश्वरको आवश्यकता छैन । सांख्य दर्शनले यस कुरो लाई शिद्ध गर्न २ कुरोको उदाहरण दिएको पाईन्छ । नदीले बाटो फेर्छ कसरी ? के भगवानले गरेर ? होइन । अब नदीको पानीले किनारमा थपेडी मार्दछ, नदीको किनारा भटकन्छ र नदीले बिस्तारै आफ्नो बाटो फेर्छ । जस्तो पहिले इन्द्रचोक नजीकै बगिरहेको बिष्णुमती आज इन्द्र चोक भन्दा धेरै पश्चिम बगिरहेको छ । यस्तै गाईले घास खान्छ, यसबाट दुध निस्कन्छ । के घासलाई दुधमा बदलिदिने भगवान गाईको पेटमा बसी राखेको हुन्छ ? होइन । यो सबै प्राकृतिक निमम अनुसार भएर गएको हुन्छ ।

मीमांसाः—

यस्तै ''मीमांसा दर्शनको प्रवर्तक जैमिनी ऋषि हुन् । मीमासाले ईश्वरलाई मान्दैन र मानिसले आफ्नो कर्तब्य कर्म गर्दै अगाडि बढ्ने शिक्षा दिन्छ ।

वैशेषिकाः—

''वैशेषिक'' दर्शनको रचना ''कणाद मुनी'' ले गरेको हो । यस दर्शनले पनि ईश्वर लाई मान्दैन । यस दर्शनलाई भारत र नेपाल संग सम्वन्धित दर्शनहरूमा सबभन्दा पुरानो मानिन्छ । कणादले यो विश्व ब्रह्माण्डको सृष्टि रचनामा परमाणुवाद (ATOMIC) को सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेकोछ । विज्ञानले यस कुरोलाई प्रमाणीत गरेकोछ । सांख्य मा भने जस्तै कणादको मत अनुसार पनि संसारको कुनै कुरो न घटछ, न बढछ । यो एटमहरू बाट बनेको विभिन्न पदार्थहरूको रूप परिवर्तन हुन्छ वस्तुहरू नष्ट हुदैन । बरू विज्ञानले आजकल परमाणु भन्दा अगाडि बढि इलेक्ट्रोन सिद्धान्त निकालि सकेकोछ । विश्वमा जम्मा १०८ प्रकारको एटमहरू (परमाणुहरू) छन र यी सबै परमाणुहरू यिनै प्रोटन-इलेक्ट्रनको बिभिन्न मात्रा मिली बनेकाछन् ।

यूरोपमा परमाणुको सिद्धान्त (ATOMIC THEORY)

इश्वी सन् १८०८ मा वैज्ञानिक जोहन डाल्टनले निकालेका थिए। तर कणाद ऋषिले हजारौं वर्ष अगाडि नै परमाणु सिद्धान्तको आविस्कार गरि सकेको थियो र "कणाद" को दर्शन "वैशेषिका" यसै सिद्धान्तमा आधारित छ। र कणादले परमाणुको मात्र कल्पना गरेको नभै परमाणुहरू मिलेर कसरी अणुहरू (Molecules) बन्दछन् भन्ने कुरो पनि देखाई सकेका थिए। विश्वको सम्पूर्ण पदार्थको आफ्नो अणु (Molecule) हुन्छ। कणादले यस्तों मिश्रणहरूको नाउं द्यानुका (Binery) र त्र्यानुका भनेका छन्। द्यानुका र त्र्यानुका अणुहरू (Molecules) हुन्। यिनै विज्ञानको आधारमा वैशेषिका दर्शन आधारित छ।

विज्ञान नै सत्य दर्शनको आधार हो।

हरेक ज्ञान कुवामा पानी उब्जे जस्तै स्वंय उब्जेर आउने नभई, आफ्नो चारैतिरको पर्याविरण द्वारा नै प्राप्त हुने हो। मानिस हेर्छ, सुन्छ अध्ययन गर्छ, कतिपय कुराहरूको वैज्ञानिक अनुसन्धान गर्छ, निचोड निकाल्छ र ऊ ज्ञानमा पोख्त हुदै आउँछ। पिंजडाको सुगाले झैं हाम्रो शरीर भित्र रहेको आत्मारूपी चराले स्वत: थाहा पाएर बोल्ने काम गर्न सक्दैन। यस्तो हुंदो हो त अन्धकार कोठा भित्र थुनिएको बालकले ठुलो भएर आफैं ज्ञान, गुणको कुरा गर्नु सक्नु पर्थ्यो। ज्ञान गुणको कुरो त परै रहोस्, उसले 'क' पनि भन्न सक्तैन।

५ वर्षको एक केटो दिल्ली शहरमा बस्थ्यो। उसले खेत देखेको थिएन। उसले गहुं देखेर सोध्यो, "यो गहुं कसले बनाएको ? उसको सोधाईको मतलब हो, जसरीं चकलेट, बिस्कुट कार्खानामा बन्छे हो त्यस्तै शायद गहुं पनि कुनै कारखानामा बन्ने होला।

ईश्वरको कल्पना पनि यस्तै कल्पना हो। बट्याङ्ग खसेको देखे पछि वेद निर्माता ऋषिहरूले आकासमा रहने एक शक्तिशाली पुरुष "इन्द्र" को कल्पना गरे। यस्तै यो सूर्य, चन्द्र, पृथ्वीं, तारागण इत्यादि

देखेर मानिसको मनमा सवाल उठनु स्वायाविक हो कि यिनिहरूलाई कसले वनायो। माटोको घडा बनाउनलाई त एउटा कुमाले चाहिन्छ भने सूर्य, चन्द्र, पृथ्वी, तारागण बनाउने त अति नै शक्तिशाली पुरुष होला। त्यो काल्पनिक शक्तिशाली पुरूष नै "ईश्वर" हुनु पर्छ भनि कल्पना गरियो। ईश्वरबादीहरूको समझदारी अनुसार सम्पूर्ण कुरा बनाउने विगार्ने ईश्वर हो र यी सबै कुरा केटा केटीले जस्तै ईश्वरले पनि आफ्नो खेलमा बनाउने विगार्ने काम गरीरहेको हो। यसै कारण उनीहरूको समझदारीमा "सम्पूर्ण जगत झुठा र ईश्वर मात्र सत्य हो" भन्ने कुरा स्थापित हुन गयो।

तर उनीहरूको यो समझदारी बिज्ञानमा होइन कल्पनामा आधारित छ। जसरी बेदमा अनेकौं कुराहरू कल्पना गरेर लेखिएका छन् यो सम्पूर्ण विश्व-ब्रह्माण्ड कसरी निर्माण भएको हो भन्ने वैज्ञानिक ज्ञानको अभाव भएर नै यसको निर्माताको रूपमा 'ईश्वर' को कल्पना गरिएको हो।

१५-२० वर्ष अघि सम्म नेपालीहरूमा सितलामाईको कारणले बालकहरूलाई बिफर आँउछ भन्ने कुरामा विश्वास थियो। यसै धारणामा जव कसैलाई बिफर आउथ्यो सितलामाईको पूजा गरिन्थ्यो। यस्तै हैजा विषमज्वर (टाइफाइड,) सबै कुराहरू कुनै न कुनै देवताले गरेको भन्ने सम्झन्थे। गर्मी याममा झिंगा बढ्थ्यो त पाटनको जनताहरू मच्छिन्द्रनाथको रथ पछाडि स्थित एउटा देवताको मूर्तिले उत्पन्न गराएको हो र यसैले मुठी मुठी झिंगा पैदा गर्दै फ्याक्ने गर्दछ भन्ने कुरामा बिश्वास गर्दथे।

ईश्वरवादीहरू ईश्वरको कृपाले चन्द्रमामा पुग्न सकेनन्। भौतिकवादले नै प्राकृतिक नियमहरूको गहिरो अध्ययन गरी मानिस चन्द्रमामा पुग्न सफल भयो। सूर्यको गुह्य पतालगाए, ग्रह नक्षत्रहरू बीच घुम्न थाले। चन्द्रमाका दागहरू चन्द्रमाको भाई 'बिष' संग अङ्कमाल गर्दा लागेको

दाग हो भन्ने कुरा ईश्वरबादी भक्तजनहरूको मात्र होइन स्वयम् भगवानको ७ औं अवतार मानिएको श्री रामको भनाई रह्यो। (तुलसीकृत रामायण) भौतिकवादीहरूले यो प्रमाणित गरे की चन्द्रमाको दाग चन्द्रमामा रहेको पहाडहरू र खाल्टाहरूले गर्दा छेकिएको छाया मात्र हो। चन्द्रमाको आफ्नै प्रकाश छैन र सूर्यको प्रकाश नै प्रतिबिम्ति गर्ने हो भन्ने कुरो पनि आज स्पष्ट छ।

अन्ध विश्वासमा आधारित विश्वासले मानिसले सजिलो जवाफ पाउछ र कुनै कुराको खोजी निति गर्दैन र समाज उहीं को उही जकडी रहन्छ। आज बिज्ञानले सितला पूजा गरेर होइन, बिफरको भौतिक कारण पता लगाएर, बिफर भन्ने कुरो संसारबाट नै निर्मूल गरे यस्तै हैजा, टाइफाइड जस्ता संक्रामक रोग पनि नियन्त्रण गरिएको छ। भौतिक नियम पत्ता लगाएर नै समाजवादी मुलुकहरुका मानिसहरूले दुःख-दरिद्रता लोप गराएका छन्। जुन कुरा पहिले भगवानको इच्छा र आ- आफ्नो कर्मको फल भनिन्थ्यो ती कुरा आज भौतिक नियमहरूको आधारमा निर्मूल गरी मानिसहरूको जीवन सुखी, सम्पन्न रसुनिश्चित गरी दिएको छ। ईश्वरवादीहरू आफू भोग ऐश्वर्यमा डुबुल्की मारी जनतालाई यो संसार झूठाहो ,जहान-परिवार सबै मायाको वन्धन हो भन्ने प्रचार गर्छन र आफू माथिको शोषण दमन बिर्सी भगवानको यस्तै इच्छा हो भनी सहेर बस्ने र भरसक घर द्वार छोडेर जङ्गलवास जाने कुरा सिकाउछन्।

आज भौतिकवादी दर्शन अर्थात द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनले मनुष्य समाजलाई वदली मानिसले मानिस माथि गर्दै आएको शोषण-दमन खतम गरी सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित गरी मानिसले जीवनबाट वाक्क भई आत्महत्या गर्नु पर्ने अथवा झोली, दुम्वी लिएर जङ्गल पस्नु पर्ने स्थिति खतम गरि दिएको छ।

आज विश्वका बिभिन्न समस्याहरूलाई भौतिकवादले नै समाधान गरेको छ, न कि ईश्वरवादले, खास गरी वैज्ञानिक भौतिकवादले। यी

समस्याहरू समाधान गर्नमा योगदान गरेको छ। यो पृथ्वीलाई नरक कुण्ड बनाई राख्ने सामन्ती र पूंजीवादी व्यवस्थालाई उखेलेर एक नयाँ जीवन निर्माण गरी यही पृथ्वीलाई स्वर्ग बनाउने काममा पनि "द्वन्दात्मक भौतिकवाद" नै समर्थ भएको छ।

विश्व- व्रह्माण्डको सृष्टि कसरी भयो ?

यो विश्व- व्रह्माण्ड कसरी सृष्टि भयो भन्ने कुरो आज विज्ञानले झन् झन् स्पष्ट गर्दै आएको छ। जहाँ कपिल मुनिले यो विश्व- व्रह्माण्डको कुनै कुरा न नष्ट हुन्छ, न नयाँ बन्दछ भने; कणाद ऋषिले परमाणुको पत्ता लगाएर परमाणुबाट अणुहरू बन्ने कुरा देखाए। यीं सबै कुराहरू वहां-हरूले विज्ञानकै आधारमा खोजी गरी भनेका हुन्। त्यसैले दर्शनको कुरा गर्दा ज्ञान र विज्ञानलाई एकै ठाउंमा राख्ने चलन छ। तत्वज्ञान को मूल आधार विज्ञान हो। विज्ञान विनाको दर्शन अथवा ज्ञान असत्य हो भने मानवतावादी दर्शन विनाको बिज्ञान भष्मासुर भन्दा खतरनाक हुन जान्छ। दर्शन द्वारा मार्ग दर्शाईएको बिज्ञानले नै मानवताको सेवा गर्छ। मनुष्य समाजको विकासमा मद्दत पुऱ्याउंछ। दर्शनले बस्तुहरूको सारलाई सम्झने प्रयास गर्दछ। विज्ञानको आधार विना दर्शन काल्पनिक हुन्छ र आखिर असत्य सावित हुन्छ। पहिलेका मर्हार्षिहरूले पत्ता लगाउन नसकेका कुराहरू आज विज्ञानले सावित गरी स्पष्ट गरि दिएको छ। परमाणु र अणुको खोज तथा विश्वको पदार्थ नास हुंदैन र नयाँ पदार्थ पनि बन्दैन भन्ने निचोडमा सांख्य दर्शनका प्रणेता कपिल मुनि र वैशेषिका दर्शनका प्रणेता कणाद पुगे भने आजको विज्ञानले अझ गहीरो अध्ययन गरी परमाणुको निर्माण कसरी भएको छ भन्नेमा पुगे। रश्मि अथवा प्रकाश के ले बनेको छ र पदार्थहरू एक दोस्रोमा कसरी परिणत हुन्छ भन्ने कुरो आजकै विज्ञानले प्रष्ट गरी दिएको छ।

परमाणु सम्मको खोज भई सकेर पनि परमाणुको आधार सर्वव्यापी व्रह्म हो भन्ने निचोड कपिल र कणादको हो भने पदार्थहरूका तत्वहरूको

निर्माणमा ब्रह्मको पनि आवश्यक छैन र उही पदार्थहरू एकबाट अर्कोमा रूपान्तरित भई कसरी चक्कर काटछन् भन्ने कुरा विज्ञानले प्रमाणित गरी दिएको छ ।

पहिलेका महर्षीहरूले ५ तत्व गनाए । ती हुन् आगो, पानी, वायु, पृथ्वी र आकाश । तर विज्ञानले आज १०८ तत्वहरू पत्ता लगाएको छ । ती १०८ तत्वहरू जसलाई Elements भनिन्छ इलेक्ट्रोन र प्रोटोन मिलेर बनेका हुन् । एक गेडा इलेक्ट्रोन र एक गेडा प्रोटोन मिली एक गेडा हाइड्रोजनको तत्व बनेको छ । यस्तै २ गेडा इलेक्ट्रोन र २ गेडा प्रोटोन मिलेर अर्को तत्व हेलियम (Helium) को १ गेडा (Atom) परमाणु बनेको छ । ३ गेडा इलेक्ट्रोन र ३ गेडा प्रोटोन मिलेर अर्को तत्व लिथियम (Lithium) को एक गेडा परमाणु बनेको छ । यस्तै प्रकार एक-एक गेडा इलेक्ट्रोन र प्रोटनको फरकले एक एक प्रकारको तत्व बनेका छन् । एक गेडा कोइला ६ गेडा इलेक्ट्रोन र ६ गेडा प्रोटन मिली बनेका छन् । प्राण वायु ८-८ गेडा इलेक्ट्रोन प्रोटन मिलेर बनेका छन् । अलमिनियम (Aluminium) १३-१३ गेडा ले, गण्डक १६-१६ गेडाले, फलाम २६-२६ गेडा इलेक्ट्रोन, प्रोटन मिलेर । तावां २९-२९ गेडा इलेक्ट्रोन, प्रोटन मिलेर एवं प्रकारले १०८ तत्वहरू भेटाइएका छन् । इलेक्ट्रोन, प्रोटन उही हो तर मात्राको फरकले विभिन्न तत्वहरू बनेका छन् ।

माथि उल्लिखत तत्वहरूको एक गेडा भन्नाले त्यस तत्वको एक परमाणु (Atom) हो । हरेक तत्वमा सबै प्रोटनहरू बीचमा रहन्छ ।

प्रोटन संगै इलेक्ट्रोन प्रोटन मिलेर बनेको न्यूट्रन पनि हुन्छ प्रोटन र न्यूट्रन मिली न्यूक्लस बनेको हुन्छ र यही न्यूक्लसको चारैतिर सूर्यको चारै तिर बिजलीको करेण्टको रफतारले ग्रहहरू घुमे झैं इलेक्ट्रोन घुमि राखेको हुन्छ। पहिलेका महर्षिहरुले पानीलाई एक मात्र तत्व भने, तर पानी एक तत्व होइन, २ तत्वहरू मिलेर बनेका छन् । हाइड्रोजन (तत्व) को २ परमाणु

र प्राण वायु (अक्सिजन) तत्वको १ परमाणु, २ तत्वहरूको ३ परमाणुहरू मिलेर पानीको एक अणु बनेको छ। पृथ्वीको माटोमा अनेकौं तत्वहरू छन्।

सवाल आउँछ हाइड्रोजन र अक्सिजन मिलेर पानी बन्यो तर यो दुइवटा तत्वहरूलाई कसले मिलाएर पानी बनायो? यो २ वटालाई कसैले मिलाउनु पर्दैन। बिज्ञानको "भ्यालेन्सी सिद्धान्त" अन्तर्गत यो आफै मिलन जान्छ। हामीले हेर्‍यौं हाइड्रोजनको परमाणुमा एक गेडा इलेक्ट्रोन र एक गेडा प्रोटन हुन्छ। प्राण वायुमा ८ गेडा इलेक्ट्रन र ८ गेडा प्रोटन हुन्छ।

[★ ब्लक पछिल्लो पेजमा हेर्नु होला। ★]

प्रोटन बिजुलीको भाले अथवा सकारात्मक कण हो भने इलेक्ट्रोन बिजुलीको नकारात्मक अथवा पोथी कण हो।

जम्मै प्रोटन बीचमा न्यूक्लस संगै रहन्छन भने इलेक्ट्रोन हरू २च^2 को हिसाबले बाँटेर बसेको हुन्छ जहाँ 'च' चक्का (Orbit) को संख्या हुन्छ। यसै निम्ति पहिलो चक्कामा च = १ भयो २x$_1^2$ = २ अर्थात पहिको चक्कामा ज्यादा भन्दा ज्यादा २ Electron हुन्छ। दोस्रो चक्कामा ८ सम्म रहन सक्छ च =२ २च^2 २×२^2 = २×४=८ अर्थात दोस्रो चक्कामा ८ सम्म रहन सक्छ। तेस्रो चक्कामा २×३^2 = २×९=१८ अर्थात तेस्रो चक्कामा १८ कण इलेक्ट्रोन सम्म रहन सक्छ। सब भन्दा बाहिरको चक्कामा ८ भन्दा कम मात्र इलेक्ट्रोन रहन्छ। तर बाहिरको चक्कामा ८ इलेक्ट्रोन पूरा नभएको पनि हुन सक्छ। जस्तो कि प्राण वायुमा जम्मा ८ इलेक्ट्रोन हुन्छ ती मध्ये २ इलेक्ट्रोन पहिलो चक्कामा गयी बाहिरको चक्कामा ६ मात्र बचे।

यसै निम्ति अक्सिजन (प्राण वायु) को परमाणु बाहिरको चक्काले २ इलेक्ट्रन अन्तवार लिन खोज्छन्।

हाइड्रोजन नजीकै आए पछि हाइड्रोजनको एक इलेक्ट्रोन खिच्यो ७ भयो फेरि एक पुगेन । अर्को हाइड्रोजनको परमाणुवाट एक कण इलेक्ट्रोन फेरी खिच्यो र ८ पुरा भयो । हाइड्रोजनको २ परमाणुको २ कण इलेक्ट्रोन अब अक्सिजनको बाहिरी कक्षामा गयो । २ परमाणु हाइड्रोजन १ परमाणु अक्सिजन संग गाँसियो र पानीको एक कण (गेडा) अथवा अणु बन्यो ।

स्पष्टत: पानी कसैले बनाउनु पर्दैन । हाइड्रोजन ग्यासको २ परमाणु र अक्सिजन ग्यासको १ परमाणु मिलेर आफै बन्न पुग्छ । हाइड्रोजन ग्यासको एक शीशी र अक्सिजन ग्यासको एक शीशीको मुख मिलाएर बाहिर नचुहुने गरी टेपले बाँधेर राख्यो भने ८-१० दिनमा २ वटै ग्यास मिलेर पानी बनि राखेको हुन्छ । स्पष्टत: प्राकृतिक नियम अनुसार पानी बन्न गयो, कुनै सर्व शक्तिमान इश्वरले पानी बनाई रहनु परेन ।

यस्तै प्रकारले बिभिन्न पदार्थहरूको अणु बन्न पुगेका छन् र एक तत्व को अणु वा अणुहरू र अर्को तत्वको अणुवा अणुहरू संग क्रिया प्रतिक्रिया गरी मिलेर विभिन्न पदार्थहरूको निर्माण हुन गएका छन् ।

बिजुलीको २ बटा तार नजिक ल्याए पछि आफै एक दोस्रो बाट विजुली निक्लनु जति स्वभाविक कुरा हो उतिनै यो पदार्थहरू बन्नु बिगर्नु स्वाभाविक कुरा हो।

यसरी उत्पन भएका ग्यासहरू र बिभिन्न पदार्थहरूको कणहरू पहिले विशाल क्षेत्रमा फैलिएर रहन्छन् र यिनीहरू आपसको आकर्षण शक्तिले गर्दा झन् झन् नजिक खिचिदै एक ढिकको बन्न पुग्छ । यही २०४२ सालमा एक बिशाल हाइड्रोजनको ग्यास भण्डार अकस्मात एकै चोटि अनगिन्ती ताराहरूको रूपमा टुक्रा टुक्रामा परिणत भयो र बिश्व ब्रह्माण्डमा एक नयाँ तारा पुञ्ज अथवा आकास गंगा (Galax५) को उत्पति भयो । यसरी अरू पनि नयाँ नयाँ तारा पुञ्ज वा (Galax५) भबिश्यमा पनि बन्ने छन्,

जब कि बिश्व ब्रह्माण्डमा भएका अरू तारापुन्जहरू १२ सय करोड बर्ष पुरानो भइसकेका छन । यी सबै तारापुन्जहरू एकै चोटि बनेका होइनन् । नत यीनीहरू बिष्णुको नालबाट उत्पन्न भएका ब्रह्माजीले नै सृष्टि गरेका हुन् ।

माथि उल्लेखित नयाँ तारापुन्जको लम्बाई ९० हजार प्रकाश बर्ष छ । एक प्रकाश बर्ष झण्डै ५,८७८,०००,०००,००० माइल हुन्छ। यो नयाँ तारापुन्जमा हरेक बर्ष ३५ वटा हाम्रा जस्ता सूर्यहरू बन्दै जानेछन् । यो तारापुन्जमा अति छिटो छिटो ताराहरू बन्दै छन् । यो नयाँ तारापुन्ज (Galaxy) को चारैतिर अझै हाम्रो सूर्यको तौल भन्दा ४० सय करोड गुना तौल बराबरको हाइड्रोजन ग्यास छ र यही ग्यास बाट अर्को १०० करोड बर्षसम्म नयाँ ताराहरू बन्दैजाने छन् । अरु पहिलेको धेरै जसो तारापुन्जका ताराहरू १० करोड बर्ष भन्दा कम उमेरका छन् । यो पनि याद गरौं कि हाम्रो सूर्य हामी बसेको पृथ्वी भन्दा ३ लाख ३२ हजार ६ सय ५८ गुना ठुलो छ । "किट पिक नेशनल अबजरभेटरी" का खगोल विदहरूले अस्ति मात्र नयाँ कुरो पत्तालगाएर भने कि "यो विश्व ब्रह्माण्डमा उनीहरूले यस्तो तारापुन्ज हरूको झुप्पा नै पत्ता लगाए" यी तारा पुन्जहरु १ सय करोड प्रकाश वर्ष दूरीमा फैलिएका छन् भनेर न्यू मेक्सिकोको विश्व विद्यालयको मि. जॉक बर्नस्ले भने । ईस्वी सन् १९८२ सम्ममा पत्ता लगाएका आकाश गङ्गाहरू (Galaxy) को सबभन्दा ठुलो झुप्पाको फैलावट ७० करोड प्रकाश बर्षको हो ।

यस्तो आकाश गङ्गाहरू वा तारा पुन्ज Galaxy हरू यो बिश्व ब्रह्माण्डमा असंख्य छन् । एक एक तारा पुन्जमा नेपाली गीतमा भने झैं ९ लाख ताराहरू होइन अनगिन्ती ताराहरू छन्, अझ असंख्य ताराहरू बन्न पुग्ने ग्यासको भण्डार छन् । अलग-अलग उडिरहेका परमाणुहरूको भण्डार हरु छन् र यस्तै गरि परमाणु नबनि सकेका इलेक्ट्रोन प्रोटनका बिशाल

भण्डारहरू छन् जो पछि गएर परमाणुहरूमा बदलिने छन् र यो इलेक्ट्रोन प्रोटन प्लाज्मा रुपी भाँडोमा छन् । हामीलाई अहिले सम्म पदार्थको स्थिति ठोस, तरल, र ग्यासको रूपमा मात्र थाहा थियो । प्लाज्मा पदार्थ हरु को चौथो स्थिति हो ।

हाम्रो सूर्य, चन्द्र, पृथ्वी र ताराहरूको आफ्नै तारापुन्ज छ । जस-लाई हामी आकाश गङ्गा पनि भन्दछौं । यही आकाश गङ्गाको सानो सानो कण बराबर हाम्रो सूर्य, चन्द्र, पृथ्वी छन् । हाम्रो ग्यालक्सी (आकाश गङ्गा) मा पनि ताराहरू बाहेक ग्यास, परमाणुहरू र इलेक्ट्रोन प्रोटोनहरू को विशाल भण्डारहरू छन्, जसबाट नयाँ नयाँ ताराहरू पनि बन्दै छन् । यसै आकाश गङ्गामा भरखर ३ हजार बर्ष अघि अर्थात बुद्ध जन्मनु भन्दा करीब ४०० बर्ष अघि मात्र एउटा तारा बनेको थियो । कति ताराहरू निभ्दै पनि छन् ।

हाम्रो आकाश गङ्गाको लम्बाई १ लाख प्रकाश बर्ष छ अर्थात १ सेकेण्डमा ३ लाख किलोमिटर डौडने प्रकाश लाई हाम्रो ग्यालक्सिको एक छेउ बाट अर्को छेउ पुग्न एक लाख बर्ष लाग्नेछ भने यसको मोटाई १२ हजार प्रकास बर्ष छ । यस आकाश गङ्गामा १०० अरब ताराहरू छन् । जब कि ती ताराहरू हाम्रो सूर्य भन्दा धेरै ठूला छन् र हाम्रो सूर्य सहित सम्पूर्ण ताराहरु यो आकाश गङ्गाको केन्द्रका चारैतिर घुमिरहेका छन् र हाम्रो सूर्य एक सेकेण्डमा २५० कि. मि. (१५६.२५ माईल) को गतिले यस केन्द्रको चारैतिर घुमिरहेको छ र सूर्यले एक चक्कर काट्नलाई २५ करोड बर्ष लिन्छ ।

एक ग्यालक्सि अर्को ग्यालक्सि भन्दा लाखौं अरबौं प्रकाश बर्ष टाढ़ा छ । र यिनीहरु आजको दुर्बिनले हेर्न सकिन्छ । यस्तो ग्यालक्सिहरु अनन्त छन् र यस्तै ग्यालक्सिहरु अहिले पनि नयाँ नयाँ बन्दैगईरहेका छन। इलेक्ट्रोन प्रोटन बाट यो समपूर्ण बिश्व व्रह्माण्ड बनेको त थाहा पाइयो । यो इलेक्ट्रोन प्रोटन कसरी बन्यो ? बिश्व व्रह्माण्डमा जुन ताराहरु र सूर्यहरु छन तिनी

हरुले प्रकाश दिएका छन् । प्रकाश स्वयम कणहरुको तरङ्ग हो र एक कण प्रकाश एक कण फोटोन हो । फोटोन एक कण पोजिट्रन र एक कण इलेक्ट्रोन मिलेर बनेको हुन्छ । यस कारण किरण इलेक्ट्रोन र पोजिट्रन बाट बनेको फोटनको धार हो र जब प्रकाश अथवा फोटोन कुनै कडा सतहमा ठक्कर खान्छ, फोटोन फुटेर इलेक्ट्रोन र पोजिट्रन अलग भएर जान्छ । यही इलेक्ट्रन र पोजिट्रन फेरि प्रकाशको तरङ्गले एक ठाउँमा जम्मा गर्न लगि राखेको हुन्छ । र बिश्व ब्रह्माण्डमा यस्तो इलेक्ट्रन प्रोटनका अति बिशाल भण्डारहरु छन् । यही इलेक्ट्रन र प्रोटनहरु बाट फेरि नयाँ परमाणु हरु बन्ने गर्छन् ।

एवं प्रकार एक वस्तुबाट अर्को, अर्को बाट अर्को बनी चक्कर काटेर यो बिश्व ब्रह्माण्ड चलि रहेको छ र याहाँ कुनै नयाँ पदार्थ बन्दैन बरु पदार्थ हरुले रुपमात्र बदलिरहेका हुन्छन् । यो बिश्व ब्रह्माण्डमा न एक नयाँ कण बन्दछन्, न कुनै कण नष्ट हुन्छ । अब एक सवाल छ यो तेज किन र कहाँ बाट निस्कन्छ । हाम्रो पृथ्वी पनि यदी यो अहिलेको आकार भन्दा २५ हजार गुना ठूलो हुन्छ भने यस्ले पृथ्वी भित्रको परमाणु हरु फुटी प्रकाशको रुपमा निक्लन थाल्छ । तारा र सूर्य हाम्रो पृथ्वी भन्दा लाखौं लाख गुना ठूलो हुंदा तिनीहरु भित्रको परमाणु हरु फुटेर प्रकाशको रुपमा निक्लन्छन् ।

यही क्रमले तेज (प्रकाश) बाट इलेक्ट्रोन, पोजिट्रन र इलेक्ट्रोन प्रोटनबाट परमाणुहरु, परमाणुहरुबाट अणुहरु र अणुहरुबाट बिभिन्न पदार्थ, पदार्थ हरुबाट सूर्य, तारा हरु भएको तारापुञ्ज (Galaxy) र तारा र सूर्यहरु बाट फेरि प्रकाश उत्पन्न हुन्छ । यही चक्र बिश्व ब्रह्माण्डमा चलिरहेको छ र यो चक्र कसैले घुमाउनु पर्दैन स्वभाविकरुपले स्वतः भईनै रहेको छ ।

यो क्रम अनन्त कालदेखि चलेर आएको छ र अनन्त काल सम्म चल्दै जाने छ । पदार्थहरुको रुप परिवर्तन हुन्छतर नष्ट भने अवश्य हुदैन । यही चक्रमा भौतिक पदार्थहरुको एक अर्को स्थिति छ त्यो हो चुम्बकीय क्षेत्र

जस्तै क्षेत्र त्यसबाट बन्ने इलेक्ट्रन प्रोटन भन्दा शुक्ष्म तत्वहरू । तर जुन सुकै स्थितिमा रहेपनि भौतिक पदार्थको अस्तित्व मिटदैन, नत नयाँ भौतिक पदार्थ बन्ने नै गर्छ।

अब ईश्वर कहाँ बसेर के गरि रहेको छत ? बिजुलीको पावर हाउस बाट बिजुलीको धारा (Current) बग्छ। कसैले घच्याडनु पर्दैन । दुई- तार नजिक आउछ बिजुलीको तेज धारा मिली आफै प्रकाश दिन थाल्छ । ईश्वरलाई सर्व शक्तिमान भनिन्छ, सर्व शक्तिमान हो भने के यी प्रकृतिको नियमलाई पनि ईश्वरले बदल्न सक्नु पर्थ्यो ।

स्पष्टत: बादरायणको बेदान्तमा उल्लेखित इश्वरको अस्तित्व छैन र कपिलको संख्या, कणादको बैशेषिका र बुद्धको अनिश्वरवाद नै सही कुरा हुन् र आजकाल बिज्ञानमा आधारित दन्द्धात्मक भौतिकवादी दर्शनले दर्शन सम्बन्धी सबै कुरालाई विज्ञानको आधारमा झन् स्पष्ट गरेको छ ।

अनात्मवाद:–

गौतम बुद्ध अनीश्वर वादी मात्र होइन अनात्मबादी पनि हुन् । बुद्ध को मत अनुसार आत्मा शुन्य छ र एक शरिरको मृत्यु पछि अर्को शरि– रमा पस्न सक्ने कुनै स्वतन्त्र र चिरस्थायी आत्मा छैन ।

माहादेव स्वयम अनीश्वरबादी मात्र होइन अनात्मबादी पनि हुन् भन्ने कुरो माथि नै चर्चा भई सकेको कुराले स्पष्ट गर्दछ ।

मीमांसा दर्शनले पनि शरिर बाट स्वतन्त्र कुनै आत्मा छ भन्ने कुरो मान्दैन । मार्क्सबाद अनुसार आत्मा भनौं या चेतन मानिस अथवा अन्य जीव धारीको शरीर निर्माण भए पछि खासगरी उनीहरुको मगजको निर्माण भए पछि देखा परेको गुणात्मक परिवर्तन हो ।

वस्तुहरू मिलेपछि गुणात्मक परिवर्तनको सवालमा सांख्य दर्शनले

'पान' को उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ । यस्तै प्राणवायु २ आटम प्राण वायु (Oxygen) मा एक अर्को आटम प्राण वायु थपेर प्राणवायुमा गुणात्मक परिवर्तन भई ओजोन(Ozone) वन्न थाल्छ। यस्तै खान नहुने दुई वस्तुहरु क्लोरिन ग्यास (Clorine) र Sodium मिलेर शरिरलाई नभई नहुने "नुन" वन्छ । पानीमा "ताप" वढेर १००° सेन्टिग्रेड पुगेपछि पानी पानी नभै वाफ वन्न थाल्छ ।

तेल, वत्ति र ताप मिलेर "ज्योति" दिन थाल्छ । त्यस्तै फूल फुलेर सुगन्ध दिन थाल्छ । यस्तै मानव मगजको निमार्णले चेतनाको सञ्चार हुन थाल्छ र यो चेतना आफ्नो चारै तिरको पर्यावरणको प्रभावले विकसित हुन थाल्छ । मनुष्य समाजमा वसेर नै मानिसको चेतनाले विकाश गर्न थाल्छ ।

आत्माको सवालमा आत्मवादीहरू भन्छन् "हामी वोल्छौं, सुन्छौं हामी भित्र रहेको आत्माले गर्दा नै हामीले वोल्न अथवा सुन्न सकेका हौं" उनीहरू ममुष्य शरिरलाई पिंजडा सग दाजेर आत्मा वा चेतनालाई पिंजडावाट स्वतन्त्र तर पिंजडा भित्र रहेको सुगा जस्तै एक शरीर वाट अर्को शरीरमा जान सक्ने शरिर भित्र वन्द रहेको एक स्वतन्त्र अस्तित्व भएको कुनै अलग वस्तु भन्ठान्छन । यदि यस्तो हो भने अन्धाको आत्मा त कहिं गएको हुदैन फेरि उनले किन देख्दैनन् ? वहीराले किन सुन्दैनन् ? यस्तै शरिरका सम्पूर्ण अङ्ग प्रत्यङ्ग ठीक भएर पनि एउटा वालकलाई अन्धकार कोठामा एक्लै हुर्काइन्छ भने उसले के वोल्ला त ? के नेपाली लडकाले वा लडकीले नेपाली वोल्न थाल्ला ? त्यो वालक एउटा लाटो वालक सिवाय अरू केही हुन सक्दैन ।अत: मानिसको चेतना एउटा अलग वस्तु नभई शरीरको निर्माण र खास गरि दिमागको निर्माण भए पछि समाज र त्यस वालकको चारै तिरको पर्यावरण वाट नै कुरा वन्ने हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन आउंछ ।

अव अर्को एउटा ऐतिहासिक घटनालाई लिउं । चेर्णनोभ नामक एक सोभियत सिपाही द्वितीय विश्व युद्धमा मारिएको थियो । ३ दिन सम्म

सो सिपाहीको लाश अरू लाशहरू संगै पडिरह्यो । तेस्रो दिन एक ठूलो डाक्टर लाशहरूको जाँच गर्दै त्याहाँ आई पुग्यो । डाक्टरले देख्यो शरीरको कुनै पनि प्रधान अंग क्षतिग्रस्त भएको छैन । त्यो सिपाहीको मूल अङ्गमा गोली नलागी अन्यत्र गोली लागेर रगत बगेर मरेको थियो । डाक्टरले त्यस लाशलाई उठाएर लगेर त्यस लाशमा अर्को रगत भरेर त्यसको उपचार गर्‍यो । लाशले सास फेर्न थाल्यो । मुटु चल्न थाल्यो, आखाँ उघ्रिन थाल्यो र र लाश फेरि जीवित भयो । चेर्गानोभ संग सोधियो "तिमी के गरि रहेका थियौं?" उसले भन्यो 'म सुतिरहेको थिए' अनि फेरि सोधियो "स्वप्नमा के के देख्यौ?" "चेर्गानोभले भने "मैले केही पनि देखिन" किन नदेखेको? कमसे कम यमराजलाई देख्नुपर्ने, स्वर्ग अथवा नरक देख्नुपर्ने । उसले केही देखेन किन भने उसको शरिरको मृत्यु पछि उसको आत्मा वा चेतना निभेको बत्ति झैं 'शून्य' थियो। अर्थात खाली थियो। फेरि रक्त सञ्चार भयो, मगजले काम गर्न थाल्यो । फेरि बत्ती बलेर प्रकाश दिए झैं चेतना फेरि फर्क्यो ।

यस्तो घटना स्वास्नी मान्छेले बच्चा पाउने बेलामा अकसर घटछ । कहिले काहीं चिसो लागेर उनीहरूको शरीरमा रक्त-सञ्चार बन्द हुन पुग्छ । अनि मृत्यु भयो भनी श्मसानमा जलाउन लगिन्छ, आगोले जब जीउ तात्न थाल्छ जमेको रगत पग्ली रक्त संचार हुन थाल्छ । उनीहरू आँखा खोलेर उठछन् । तर मूर्ख अन्धविश्वासमा परेका मानिसहरू त्यसलाई भूत भनी लाठीले पिटेर मारी जलाई छाडछन् । यस्तो अन्धविश्वासमा परेका मानिसहरूको हातबाट यस्तै अनेकौं जघन्य अपराध भएका छन् । अस्तुः !

अर्को उदाहरण पानीमा बस्ने भ्यागुतो र जमीनमा बस्ने भ्यागुतोको मगज डाक्टरले सट्टा- पट्टा गरि दिएछ । मगज सट्टा- पट्टा भए पछि उनीहरूको स्वभाव र चेतनामा पनि सट्टा- पट्टा भयो । पानीमा बस्ने भ्यागुतोको चलन हो मुख- खोलेर शिकार गर्ने र जमीनमा बस्ने भ्यागुताको चलन हो जिब्रो लम्ब्याएर शिकार गर्ने । मगज सट्टा पट्टा भए पछि जमीनको भ्यागुतोले मुख खोलेर शिकार गर्न खोज्यो, पानीमा बस्ने भ्यागुताले जिब्रो

लम्ब्याएर शिकार गर्न थाल्यो । स्पष्टत: जीवलाई कामगराउने उनीहरूमा रहेका आत्मा नभई उनीहरूको मगज हो र मगज नै जीवहरूको चेतनाको स्रोत हो, वास्तवमा अनात्मवादी सिद्धान्त विज्ञान सम्मत सिद्धान्त हो ।

आत्मा अथवा चेतनाको सवालमा मार्क्सवादी दृष्टि कोण:-

मार्क्सबादले पनि चेतनालाई एक शरिर बाट अर्को शरिरमा सार्न सक्ने मानब भौतिक शरिरवाट स्वतन्त्र कुनै अलगै कुरोको रूपमा मान्दैन । मानव शरिरको निर्माण पछि खास गरी मगजको निर्माण पछि देखिएको भौतिक पदार्थ कै गुणात्मत परिवर्तनको रूपमा देखिएको कुरो हो "चेतना" । जस्तो फूलको सुगन्ध फूलकै गुणहो र एक फूल नाश भए यो सुगन्ध अर्को फूलमा सर्न सक्ने स्वतन्त्र बस्तु होइन । यस्तै बत्तीको प्रकाश बत्तीबाट स्वतन्त्र अलगै कुरो नभै तेल बत्ती र गर्मी मिलेर उत्पन्न भएको गुणात्मक परिवर्तन हो बत्ती, तेल र गर्मीको अभावमा अर्को बत्तीमा सर्ने खालको स्वतन्त्र वस्तु यो होइन । यस्तै मानिसको चेतना मनुष्य शरीरको अभावमा पनि रहन सक्ने कुनै स्वतन्त्र बस्तु होइन ।

आज विज्ञानले निर्जीब पदार्थ बाट कसरी सजीब प्राणी उत्पन्न हुन्छ भन्ने कुरो प्रमाणित गरि सकेको छ । रासायनिक बिश्लेषण द्वारा निर्जीव पिण्ड र सजीब अंगहरू एउटै रासायनिक तत्वहरू बाटै बनेका हुन् भन्ने कुरा देखिएको छ । जीबाङ्गहरूमा हाइड्रोजन, अक्सिजन, नाइट्रोजन र खासगरीकन कार्वन प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । यी तत्वहरू नै सजीव अंगहरू तथा तिनको जीवन यापनका वस्तुहरूको रासायनिक संरचनाका आधार हुन् ।

हाइड्रोजन, कार्वोन तथा अक्सिजन ३ प्रकारको तत्वहरू मिली कार्वोहाइड्रेड बन्यो । अनि एक अर्को संग रासायनिक यौगिक जोडिदै आखिर एमीनोएसिडको निर्माण भयो । एमीनोएसिड प्रोटिनको व्यहाणुहरूका

आधारभूत तत्वहरू हुन । अनुकूल परिवेशमा परेर त्यससित उपापचय प्रक्रियामा संवधित भए पछि यो प्रोटिन पिण्डनै जीवाङ्ग बन्न पुगेको थियो । यो प्रटिन पिण्डहरुले जब आपनो अस्तित्वलाई स्थिर राख्नको निम्ति बाहिरवाट आफूलाई पोषण गर्ने तत्वहरू ग्रहण गरी यो पोषणीय तत्वहरू आफ्नो सजींव कोषहरूमा परिणत गर्ने कार्य गर्दछ र यसलाई उपापचय अथवा परिपाचन भनिन्छ र आपनो अंगवाट आफ्नो सजीव कोषहरूवाट विधटन भएको खराव बस्तुहरूलाई बाहिर फाल्ने काम गर्दछ । यसलाई विपाचन भन्दछ । यो परिपाचन र बिपाचन केवल सजीव प्रोटिन अर्थात जीवाङ्गको निम्ति मात्र स्वभाविक हुन्छ । पोषणीय द्रब्य हरू ग्रहरण गरी त्यसको काम नलाग्ने बस्तु फालेर नै जीवाङ्ग बाँच्दछ र विकसित हुदै रहन्छ । यो उपापचय र बिपाचन प्रकृया रोकिने वित्तिकै जीबनको पनि अन्त्य हुन्छ सो प्रोटिन सडन थाल्छ। यो परिपाचन र बिपाचय प्रक्रियालाई नजान्दा हाम्रा पुराना दर्शनिकहरू तथा तिनका प्रभावमा परेकाहरू शरिरलाई सम्पूर्ण रूपले फोहोर मैलाले भरिएको भनी घृणा गरी आफ्नो शरिरको बेवास्तागरी सन्यांस लिन थाल्छन ।

हाम्रो शरिरलाई चाहिने पोषक तत्वहरू लिनु परियाचन हो र शरिरमा काम नलाग्ने बिघटित र विकृत बस्तुहरु फाल्नु विपाचनहो । हाम्रो शरिरबाट फोहोर मैंला फाल्नेकार्य बिपाचन प्रक्रिया हो । स्पष्टतः हाम्रो शरीर सम्पूर्ण रुपले फोहोर मैलाले भरिएको घृणित र त्याज्य-बस्तु होईन । अस्तु !

जीवाङ्ग संवेदनशील हुन्छ बनस्पति सूर्यको किरण प्रति ज्यादै नै संवेदनशील हुन्छन् । सरतम एक कोषीय जीवाङ्ग एमीवा क्षधा तृप्ति प्रति संवेदनशील हुन्छ । यसले भरखरै खानेकुरो निलेको छ भने त्यसमा भोक जगाउने कुनै उत्तेजनाले काम गर्दैन ।

विकास क्रममा जीवाङ्गहरूमा बाहिरी प्रभावहरूको निश्चित क्षेत्र (रंग, गन्ध, शब्द इत्यादी) लाई ग्रहण गर्न सक्ने इन्द्रियहरू देखापर्न थाले।

जीवाङ्गहरुको विकासका साथ साथै तिनको अनुभूति पनि बहुमुखी र सम्पन्न बन्दै गयो ।

वाहिरी वस्तुहरूले जीवको ज्ञानेन्द्रियहरुमा प्रभाव पर्दछन् र तिनको स्नायु प्रणालीमा निश्चित अनुभूति उत्पन्न गर्दछन । अन्य जीव जन्तु हरूले आफ्नो अनुभूतिमा बुद्धि विवेक लगाउन सक्तैन भने मानिसले यिनै अनुभूतिहरुलाई सदैव बुद्धि विवेकको ज्योति द्वारा प्रज्वलित गरेर यसको सार तत्व खिची अमूर्त चिन्तन को क्षमता प्राप्त गरेको हुन्छ ।

यसरी मानिसको चेतना जीव जन्तुको चेतना भन्दा गुणात्मक दृष्टिलेनै फरक छ ।

मनुष्यको उत्पति उसको चेतनाको प्रादुर्भाव तथा विकासमा श्रम अर्थात भौतिक उत्पादन सम्वन्धी कृयाकलापको निर्णायक भूमिका रहेको थियो । एंगेल्स भन्नु हुन्छ "श्रमले नै मनुष्यको शृष्टि गरेको थियो" ।

यसरी प्रोटिन पिण्डवाट शुरु भई विकास प्रक्रियाको दौरानमा मानिस सम्मको शृष्टि हुदै आयो । मानिसको चेतनाको जो विकास भयो त्यसमा लाखौं वर्षको ऐतिहासिक र सामाजिक विकासको परिणाम हुकेको छ ।

मानिसको चेतना प्रथमत: मगजको विकासमा निर्भर गर्दछ भने यसको चेतनाको बिकास आफ्नो चारै तिरको पर्यावरण मा निर्भर गर्दछ । मनुष्य समाज वाट अलग राखेर कुनै व्यक्तिको चेतनाको विकास हुन सक्तैन ।

यसै निम्ति आतमा वा चेतना मानिसको शरीरबाट अलग वस्तु नभै मानिसले पाएको अनुभवको फल हो र यो आतमा एक शरिरवाट अर्को शरिरमा जान शक्तैन र पूर्व जन्म र पुनजर्न्म भन्ने कुरै छैन ।

मानिसको स्वभाव धेरैं हद सम्म मानिसको शरीरमा भएको रासायनिक पदार्थ हरूले निर्धारित गर्दछन । धेरै नै उपद्रवी लडकाहरुलाई चिनी परहेज गराई दिदा उनीहरुको उपद्रे स्वभाव स्वत: नियन्त्रित भएको पाइयो । लाड-प्यारमा हुर्केका लडका-लडकीहरू अक्सर ऐयासी मिचाहा,

घमण्डी र अनुशासन हीन हुन्छन् । शरीरमा आयोडिन पुगेन भने मान्छे लाटा लट्यौरा हुन्छन् रक्सीको मात्रा शरीरमा पसेपछि सददे मान्छेको चाल, चलनमा परिवर्तन हुन थाल्छ । मानिसहरूको मानसिक कमजोरी शरीरमा पौष्टिक आहारा र अन्य राशायनिक पदार्थको गडवडीवाट पैदा हुन्छ। यो रासायनिक पदार्थको प्रभाव वच्चा जन्मेपछिमात्र होइन आमा थावुमा रहेको रासायनिक अथवा वच्चा गर्भमा रहंदा आहार र विहारमा हुने गडवडी अथवा कुपोषणले पनि उत्तिकै असर पारेको हुन्छ ।

फूलमा सुगन्ध, वत्तीमा तेज भने जस्तै मानिसका आत्मा वा चेतना यहि भौतिक शरीरवाट उत्पन्न हुने गुण हो र आत्मा वा चेतना मानव शरिरवाट अलगको कुरो होइन ।

मनको उत्पत्तिः—

विभिन्न नवउपनिवेशवादी देशहरूमा केटीहरू दुश्चरित्रमा फँसेको पाइन्छ । हाम्रो देशमा पनि यो दुश्चरित्रता फैलिदै गईरहेको छ । केटाहरू हुल्लडबाजीमा रूमदै गईरहेको छ । किन ? के यो दुश्चरित्रता अथवा हुल्लडबाजी उनीहरूको जन्मजात चरित्र हो ? अथवा योकुराहरू ती केटा केटीहरूसंग सम्वन्धित देशको कुव्यवस्थाको फल हो ?

थाइलैण्डमा बुद्धधर्मकै प्रधानता छ । के उनीहरूको धर्मले उनीहरूलाई चरित्रवान बन्न सिकाउदैन ? अवश्य सिकाउदो हो । फेरि पनि थाइलैण्ड, दक्षिण कोरिया जस्ता देशहरूमा व्यापक दुश्चरित्रता किन ? उनीहरूले चरित्र किन बेचनु परेको ? के यो उनीहरूको रहर हो ?

यसलाई स्पष्ठ गर्न दक्षिण कोरियामा पढ्न गएको एउटा विद्यार्थीको त्यहाँ क्याम्पसमा पढने केटीसंग भएको कुरा उल्लेख गरौं । त्यो केटाले क्याम्पसको एक केटीसंग सोधेको रहेछ "तिमिहरू यस्तो काम किन गर्छौ ?" केटीले जवाफ दिईछ "के गर्ने ? मेरो भाइ छ, वहिनी छ, उनीहरूलाई पाल्नु पर्‍यो, खुवाउनु पर्थ्यो, पढाउनु पर्‍यो"

स्पष्टछ त्यो क्याम्पसमा पढ्ने केटी जन्मजात दुश्चरित्र होइनन्। आफ्नो भाइ बहिनी र परिवार प्रति माया, नभएको गैर जिम्मेदार केटी रहिनछ आफ्नो भाइ बहिनी प्रतिको माया परिवार प्रति जिम्मेदारी र यो जिम्मेदारी निभाउने अरू कुनै उपाय नहुंदा विवसताले नै त्यो केटीलाई आफ्नो चरित्र बेच्न बाध्य तुल्यायको हो भन्ने कुरो स्पष्ट छ। दुश्चरित्रता उनीहरू को राष्ट्रिय जीवनको एक अंग बनिसकेकोछ। किन ? किन भने दक्षिण कोरियामा महगी यति छ कि त्यहाँ क्याम्पस पढ्न मासिक फिस १५० डलर, अस्पतालमा नाम लेख्नु १० डलर, दिसा पिसाव र रगत जचाउन १५० डलर शुल्क लाग्छ। यस्तो स्थितिमा सबैको अगाडी कसरी बाच्ने भन्ने सवाल छ।

स्पष्टतः धर्मोपदेशले मात्र मानिसको चरित्र राम्रो हुन सक्दो रहेनछ यसरी हामी देख्छौं मानिसको चेतनाले समाजलाई निर्धारित गर्दैन सामाजिक स्थितिले उसको चेतनालाई निर्धारित गर्दछ भन्ने कुरो मार्क्सको भनाई अकाट्य सत्य हो।

बुद्धको भनाई हो मानिसको जन्म माता पिताबाट हुन्छ। उसको शरिर को पोषण अन्न द्वारा हुन्छ। उसको मनको पोषण उपदेश र अनुभव द्वारा हुन्छ। साथै बुद्धले यो पनि भने शरिर र मनको सम्बन्ध परिस्थितिसंग हुन्छ तथा परिस्थितिको परिवर्तनको साथ साथ यसको पनि परिवर्तन हुन्छ।

मार्क्सको माथि उद्धृत कुरो र गोतम बुद्धको माथि उद्धृत कुरोको पछिल्लो अंश झन्डै मेल खान्छ।

मानिसको परिस्थिति अथवा सामाजिक स्थितिमानै मानिसको मन विचार र व्यवहार निर्भर गर्दछ।

थाइलैण्ड (वैकंक) सिंगापुर दक्षिण कोरिया इत्यादि देशहरूको नैतिक पतनको कारण त्यहाँको आर्थिक स्थिति हो र त्यो आर्थिक स्थिति यहाँको राजनीतिक स्थितिको देन हो।

“सर्वे धर्मा राजनीती प्रविस्त:” भन्ने कुरो सोह्रै आना सत्य सावित हुन आउछ । जुन देशको सरकारको विशेष सम्बन्ध साम्राज्यवाद संग रहेर आएको हुन्छ। जुन देशको अर्थ व्यवस्था विदेशी पूंजीं र साम्राज्य-वादी अथवा नवउपनिवेशवादी एकाधिकार पूंजीको कब्जामा रहन्छ र उनीहरु द्वारा शोषित रहन्छ त्यो देशको जनता को जीवन कुनै हालतमा सुध्रन सक्तैन । त्यस देशको राजनीतिक व्यवस्था र अर्थ व्यवस्थाले नै त्यहाँको संस्कृति, चाल चलन र मनोवृत्तिलाई निर्धारित गर्दछ । मनु स्मृतिमा पनि मनुको भनाई रह्यो कुनै देशमा सत्ययुग आउने वा कलियुग आउने भन्ने कुरो त्यहाँको शासक वर्गमा नै निर्भर गर्दछ । गरीवी, दरिद्रता, भ्रष्टाचार इत्यादी त्यहाँको शासन व्यवस्था कै देन हो ।

कार्ल मार्क्स र एगेल्स द्वारा लिखित कम्युनिष्ट घोषणा पत्रको अध्याय २ मा पूँजीपति वर्गको चरित्र चित्रण गर्दै यसरी लेखिएको छ । “हाम्रो पूँजीपति वर्ग आपनो अधिनमा रहेका सर्वहाराहरूको स्वास्नी र छोरीवाट नअघाई वेश्यागामी मात्र हुने होइन । उनीहरू आपसमा एक दोश्राका स्वास्नीहरू फकाउनमा सवभन्दा ठुलो मजा लिन्छन् । यो स्वत; स्पष्ट छ कि आजको (पूँजीवादी) उत्पादन व्यवस्था खतम भए पछि त्यस व्यवस्थावाट उत्पन्न भएको सामुहिक पत्नीत्वको प्रथा अर्थात खुला र गुप्त दुवै प्रकारको वेश्या वृत्ति पनि खतम भएर जानेछ ।

दुष्ट मानिसहरू प्रचार गर्दछन कि कम्युनिष्ट समाजमा चरित्रको ख्याल हुदैन । यसको जवाफमा ऐंगेल्स लेख्नु हुन्छ समाजवादी समाजमा एक स्त्री र एक पुरूषको स्थाई विवाह प्रथा लोप हुने कुरै छैन वरू यसले पूर्णता गर्न थाल्छ । कारण; उत्पादनको साधन सामाजिक सम्पत्तिमा वदले प्राप्त पछि ज्यालादारी काम र सर्वहारा वर्ग पनि लोप भएर जानेछ र यसले गर्दा स्त्री जातिले पैसाको निम्ति, बाच्नको निम्ति कसै माथी आत्मसमर्पण गर्नु पर्दैन ।

मार्क्स र एगेल्स अर्थात मार्क्सवादको प्रवर्तकहरूको भनाई हो

सामन्ती शोषण, दमन अथवा पूंजीवादी शोषण, दमनलाई यथावत राखी मानिसहरूको जिउने बाटो समेत खतम गरी नैतिकताको शिक्षा दिएर मात्र उनी हरूको नैतिक स्तर उच्चा राख्ने सकिन्न ।

स्पष्टत: देशमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक स्थितिमा परिवर्तन ल्याएर नै बुद्धको उच्च आदर्शको शिक्षाले व्यावहारिक रूप लिन सक्नेछ । जब सम्म कुनै देशमा दास समाज रहन्छ, सामन्ती अथवा पूँजीवादी शोषक समाज रहन्छ । त्यस समाजमा जनताको जीवन सुनिश्चित हुन सक्तैन आजीविका लिन सक्तैन समयक बेकारी भुखमरी व्याप्त रहने नै छ । यस्तो स्थितिमा उच्च आदर्श किताबमा नै सीमित रहन्छ । त्यस माथी कुनै देशमा साम्राज्यवादी अथवा नव-उपनिवेशवादी विदेशी पूँजीको शोषण शुरू भएपछि त्यस देशको राजनीतिक, आर्थिक र नैतिक पतन अझ पनि द्रुतगतिले हुन थाल्छ । यी शोषक समाजहरूलाई नष्ट गरेर सबै जनता को निम्ति कामको ग्यारण्टी गर्न काम गरी खाने सम्पूर्ण साधनहरू सार्वजनिक सम्पतिको रूपमा जनताको हांतमा राख्ने समाजवादी समाज स्थापना गरेर नै मानिसले सम्यक आजीविका चलाउन पाउने स्थिति तयार भएर जनतामा चरित्र बेचेर जिउनु पर्ने स्थिति खतम भई बुद्धको उच्च आदर्शले व्यवहारिक रूप लिन सक्ने स्थिति तयार हुनेछ ।

मानव जीवनको सार्थकता:–

यहाँ एक सवाल आउँछ, जब यो विश्व ब्रह्माण्डलाई संचालित गर्ने ईश्वर छैन अर्थात कुकर्मको दण्ड दिने सुकर्मको फल दिने ईश्वर छैन भने के मानिसले जे गरे पनि भएन ? जब मानिसको चीरस्थायी आत्मा छैन भने स्वर्ग र नरक भोग गर्ने सवाल आएन, मरे पछि अर्को जन्ममा आफूले गरेको कामको फल भोग्ने सवाल आएन अनि के यस्तो स्थितिमा "भष्मि भूतस्य देहस्य पुनरागमन कुत:" भन्दै "ऋणां कृत्वा घृतं पीबेत्" भन्ने कुरो सही ठहरिने भएन ?

यसको जवाफ दिनु भन्दा पहिले हामी एक सुंगुरको जीवन हेरौं । यो सुंगुरलाई घ्यू दूध खुवाएर पाल्यो भने के यसको जीवन सार्थक हुन्छ ? एउटा अजिङ्गरले बसि बसि आफ्नो अगाडि आए जति लाई खिचेर खाएर मस्त हुन्छ, के यो जीवन सार्थक जीवन हो ? भनौं यो अजिङ्गर अथवा सुंगुरले दिनभरि हरि भजन गरिरह्यो भने के यसको जीवन सार्थक हुने भयो ?

ईश्वरवादीहरूको भनाई हो, "भगवानको भजन नै जीवनको सार्थकता हो" सम्पूर्ण मानवलाई नै भगवान सम्झी सदा मानव जातीको सेवामा लाग्नु र श्रो कुरो हो । तर मानव जाती भन्दा अलग्गै एउटा भगवानको कल्पना गरी दिन रात उनको भजनमा समय बिताउनु पाखण्डता मात्र हो । यदि भगवान छन् भने के भगवानले पनि यत्तिकै निम्ति मनुष्य जातिको श्रृजना गरेको हो ? यदि भगवानले यस के निम्ति मानिस श्रृष्टि गरेको हो भने भगवान भन्दा स्वार्थी कोही पनि भएन । स्पष्टतः यो भजन कीर्तन दास जमानामा निस्केको र सामन्ती जमानामा हुर्केको विचार हो, कारण दासका मालिकहरू र सामन्तहरू ले नै चाकडी र चाप्लूसी खोज्छन् । स्वयम्भू श्री कृष्ण गीतामा भन्नु हुन्छ, "नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभू । अज्ञानिनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यान्ते जन्तवः ।।१५।। गीता अध्याय ५, श्लोक ।।१५।। श्री कृष्ण को भनाई हो," भगवानले कसैलाई पाप पनि दिंदैन, धर्म पनि दिंदैन । मानिसहरुको ज्ञानलाई अज्ञानले ढाकिदिंदा नै उनीहरू भगवानले पाप, धर्म, सुख दुःख इत्यादि दिन्छ भन्ठान्छन् ।" स्पष्टतः दिन भर "हरेराम, हरेकृष्ण गाएर न धर्म हुन्छ, न न्याय नै यो सब व्यर्थको वकवास हो । यदि भगवान छ भने पनि भगवानले चाहेको कुरो दिन रात मानिसहरूले मेरै भजन गाई रहोस् भन्ने होइन ।" यस्तो भजन कीर्तनको धर्ममा मामन्त र पूजी पतिहरूले नै बिशेष जोड दिएको पाइन्छ । कारण यसले उनीहरूको स्वार्थमा कुनै धक्का पर्दैन । मानिसहरू गीत गाएर मस्त भई रहेको खण्डमा कुन ठीक कुन बेठीक सोच्न

छाडछन्, आफ् माथिको शोषण दमन पनि बिर्सन थाल्छन् अनि शोषक-हरूले मजा संग शोषण गरि रहने मौका पाउँछन् वरु यही शोषणबाट प्राप्त एक अंश धन यी पथ भ्रष्ट नक्कली भक्तहरूलाई दान दिएर खूब धर्म गरे भन्ठान्छन्। मानिसलाई सही धर्ममा लाग्न नदिने यो एउटा षडयन्त्र मात्र हो।

सामन्तहरू र पूँजीपति सेवकको रूपमा देखा परे तथा सर्वसाधारण जनतालाई ऐन्द्रिक भौतिक सुखमा नलाग्ने शिक्षा दिने यी नयाँ धर्म-गुरू हरूको धार्मिक केन्द्र हेर्न जानुस् उनीहरू आफै सुख ऐश्वर्यमा लठिठदै मजासंग दूध, दहि, मख्खन र मिठाई खाइ आरामको जीवन विताई रहेका हामी पाउने छौं। उनीहरूले गरीव जनताले झैं सिस्नु, गिट्ठा, भ्याकुर, ढिँडो खाएर जीवन विताई रहेको हामीले कुनै वेला पनि देख्ने छैनौ।

गरीव जनता जसको मुखमा भात पर्दैन उनीहरूलाई आफ्नो भाग्यमा संतोष भएर हरे राम गाएर मन शान्त राख्ने शिक्षा दिइन्छ। करोडपतिहरूले अन्ध विश्वास फैलाउन सक्ने धर्मगुरूहरूको धार्मिक केन्द्रमा लाखौं रूपैयाँ खन्याउछन् अनि उनीहरू आफ्नो धार्मिक कर्तव्य पूरा भयो भन्ठान्छन् र आज जुन कारणले मानव जीवन नष्ट-भ्रष्ट भएर गई राखेकोछ त्यस प्रति आँखा चिम्लिएर ध्यान मग्न हुन्छन्। के भगवानले चाहेको यही भक्ति हो ? अथवा यही धर्म हो ? आज साँचै भन्ने हो भने यस्तो धर्मको जहाँ ज्यादा चलन छ। वहाँ अत्याचार, शोषण, भ्रष्टाचार र दमनको राज छ।

श्री कृष्णको दृष्टिकोण कहिल्यै यो थिएन कि मानिसहरुले कृष्णको नाम संकीर्तन गरेर जीवन बिताउन। कृष्णको उपदेश थियो कि मानि-सले आफूलाई बिर्सेर सम्पूर्ण जनताको सेवा गरुन। कृष्णको भनाई हो भगवान सवैको हृदयमा छ। यदि यो भनाई सत्य हो भने ती सम्पूर्ण मानिस जसको हृदयमा भगवानको बास छ, को सेवा गर्ने हो वा उनीहरु

लाई रूवाएर शोषक र अत्यचारीहरूको घर दैलो र बैठकमा गएर अनेक मेंवा मिष्टान्नमा लुब्ध भएर हरे राम कीर्तन गाएर संतोष हुने हो? श्री कृष्णले गीता को अध्याय ५ श्लोक २५ तथा भक्तियोग नामक अध्याय १२ को श्लोक ४ र १२ दुवैमा सम्पूर्ण जनताको हितमा लाग्नु नै सव भन्दा ठूलो भक्ति हो भनेका छन् । यस कुरोलाई बिर्सेर र बिर्सन लाएर नाम संकीर्तनलाई नै भक्ति भनेर समय बर्वाद गर्छ भने यस्तो कार्यलाई छल नै भन्नु पर्छ मानव जीवनको सार्थक्ता जनताको सेवामा हो, न कि यस कुरोलाई बिर्साएर भजन मण्डलीमा सामेल हुन । सम्पूर्ण प्राणीको हितमा लाग्नेले नै ब्रह्म निर्वाण प्राप्त गर्छन् भन्ने कुरो पनि श्री कृष्णले गीता अध्याय ५ श्लोक २५ मा भनेका छन् । कपिल गीता अध्याय ५ को श्लोक २२ मा कपिलमुनि भन्नु हुन्छ- सम्पूर्ण प्राणीहरूमा आत्मा स्वरूपले म रहेको छु ।" त्यस्तो कुरो होता पनि मूर्खहरू त्यसरी प्रत्येक प्राणीहरूको घर- घर निबासी मेरो उपेक्षा गरेर (प्राणी मात्रका उपरको दयालाई छोडेर) केवल प्रतिमाको पूजामा मात्र लाग्छन् भने तिनीहरूको त्यो पूजा त आगो नभएको खरानीमा हवन गरे तुल्य हो ।

स्पष्टतः धर्म मूर्ति पूजामा होइन, भजन मण्डलीमा होइन, जात्रामा होइन, सम्पूर्ण मानव जतिलाई आफैं हुं भन्ठानी सबै संग करूणा राखी मित्रवत व्यवहार गरि उनीहरूको दुःख सुखलाई आफ्नै दुःख सुख ठानी सबै मानब जातिको दुःख नष्ट गर्ने र सुख बृद्धिगर्ने कार्यमा निस्वार्थ भावले लाग्नु नै धर्मको मूल हो । श्री कृष्णले गीतामा आदि देखि अन्त सम्म यस कुरोमा जोड दिएका हुन र उनले कहिल्यै आफ्नो ब्याक्तिगत पूजा खोजे को छैनन् श्री कृष्णले गीतामा बरावर "म" को प्रयोग गरेका छन् तर त्यो "म" कृष्णको ब्यक्ति गत "म" नभै "सामूहिक म" हो, कारण कृष्णले सम्पूर्ण प्राणी र आफूमा फरक देख्दैनथे ।

तर सामन्त र पूंजीवादी शोषकहरू यस गुह्य कुरोलाई पन्छयाएर आफ्नो स्वार्थ रक्षा गर्नको निम्ति जनताबाट अलग एउटा ब्यक्ति बादी

भगवान श्रृष्टिगरी, श्री कृष्णलाई नै मानव जाति संग सम्वन्ध नभएको एउटा व्यक्तिगत ईश्वर वा भगवानमा परिणत गरि उनको भजन लाई नै धर्मको मूल बनाएर उनको भजनलाई नै मनुष्य जीवनको सार्थकता भनी सम्झाउँछन् । यस्तै भगवान बुद्ध वारे पनि, भगवान बुद्धले बुद्ध भनेको मेरो शरिर होइन, बुद्ध भनेको ज्ञानले भरिएको व्यक्तित्व हो, सवैले प्राप्त ज्ञान अनुरूप कर्म गरुन् भनेका छन् तर आज यसको बिपरीत तारे मामको भजन, बुद्धमूर्तिको जात्रा, बुद्धमूर्तिको पूजा लाई नै धर्मको मूल को रुपमा वदले । कारण सम्पूर्ण मानवलाई ईश्वर ठानेर अथवा नठानेर आफू र अरुमा भेद नगरि समस्त प्राणीको हित, सुख र कल्याणकारी काममा लाग्नु शोषकहरूको निम्ति दुःसाध्य काम हो । यसरी त शोषक हरूको शोषणको आधार नै खतम हुन थाल्छ । यसै कारण शिव, श्री कृष्ण, सांख्य अथवा बुद्धको दर्शनलाई पर सारेर एउटा छुट्टै इश्वरको कल्पना गरी यसको भजन कीर्तनमा भुलाइ राख्न पाए भने उनीहरूको शोषण दमनमा कुनै आंच नआउने, वरु शोषण दमन माथि राम्रो पर्दाको काम दिन थाल्छ । शोषण, दमन, अत्याचार वाट भएको गरीवी दुःख दरिद्रतालाई भगवानको इच्छा भनी जनताका आँखामा छारो हाल्ने राम्रो उपायको रुपमा नै भजन कीर्तन र व्यक्तिगत भगवानको पूजाको प्रचलन ल्याइएको हो !

श्री कृष्ण व्यक्तिगत होइन मानवको सेवालाइ नै जीवनको सार्थकता भन्ठान्थ्न भन्ने कुरो श्री मद्भागवत बाट स्पष्ट हुन्छ र एउटा घटनाले यसलाई प्रमाणीत गर्न सकिन्छ -

एक दिन श्री कृष्ण गर्मीको मौसममा वृन्दावन नाघेर घोर जङ्गल बाट जमुन जी तिर आफ्नो साथीहरू संगै गइरहेका थिए त्यस बेला श्री कृष्णले रुखहरु लाई देखाएर भने "यस संसारमा सब भन्दा सार्थक जीवन यी रुखहरुको हो" । किन के ती रुखहरुले भगवान श्री कृष्णको पूजा गरेको अथवा कीर्तन गरेकोले यसो भनेका हुन् ? होइन । श्री कृष्ण

को भनाइ हो, ती रुखहरूले आजीन छायाँ फूल्न, फल्न, पात, सुगन्ध इत्यादि दिएर मानिसको सेवा गर्छ र मृत्यु पछि पनि काठ र गोलको रुपमा फेरि मानव सेवा पुर्‍याउँछ त्यसै कारण श्री कृष्णले यसो भनेका हुन् भन्ने कुरो स्पष्ट छ ।

भागवतले शोषक सामन्तहरू र अत्याचारी पदाधिकारीहरू लाई राक्षस, प्रमथ र दैत्य भनेका छन् । उनीहरूले भगवानको नाउँ नलिएकोले होइन, उनीहरू द्वारा जनतामा भइरहेको दुःख दरिद्रताको कारणले नै यसो भनेका हुन् ।

भगवान बुद्ध मूल शिक्षा मानवप्रति मैत्री, करुणा राख्नु हो र कसैले दिएको मान अपमानलाई बराबर ठानी ग्रहण गर्नु हो बुद्धले कदापि आफ्नो अथवा आफ्नो मूर्ति पूजा खोजेका होइनन् ?

जब महापुरुषहरूको यो चरित्र हो भने त्यो "ईश्वर" कस्तो होला जो आफ्नै पूजा र भजन- कीर्तन खोज्जछन ? सामन्त हरूले मात्र आफ्नो पूजा भजन- कीर्तन खोज्ने गर्छन्, महापुरुषहरूले होइन । स्पष्टतः पूजा- पाठ र भजन सामन्ती संस्कृति अनुकूलको कुरा हुन । सामन्तहरू मात्र आफ्नो मान मर्यादा, चाटुकारिता खोज्छन् । उनीहरू आफू प्रति हुने जायज आलोचना पनि सुन्न चाहदैनन र हरबखत झूठा प्रशंसामा मस्त रहन्छन् । आखिर उनीहरूको पतन पनि यस्तै चाटुकारहरू द्वारा नै हुन जान्छ ।

के ईश्वर पनि यस्तै चाटुकार मण्डलबाट घेरीएर बस्न खोज्ने हो ? यदि हो भने ईश्वरलाइ पनि चाटुकारहरुले बचाउने छैन, ईश्वर छ भने यस्तो ईश्वरको पनि पतन निश्चित छ ।

हामी बाटोमा कोही लडेर घाइते भएको देख्छौं । हत पत उठाउँछौं र मल्हम पट्टी लगाइ दिन्छौं अथवा अस्पताल पुर्‍याउँछौं । किन ? के इश्वर देखि डराएर यसो गरेका हौं ? होइन, मानिसले मानिसप्रतिको कर्तव्य सम्झेर हामी यसो गर्छौं । तर त्यसबेला भगवानको पूजारी पूजा गर्न गईरहेको भए उनले भर सक्दै त्यो मानिस लाई मदत गर्लान् । उनी त्यो

मानिसलाई दमन नगरी मन्दिरको मूर्ति पूजा गर्न दौडलान् । यहाँ सवाल छ यी दुई प्रकारका मानिसमा कसले आफ्नो कर्तव्य पूरा गरेको छ ? पूजारीले वा पूजा नगरी आपतमा परेका मान्छेमाई मदत गर्नेले ?

यी पूजारीहरु त कदाचित पूजा गरिरहेको वेला भूकम्प भयो भने पूजा न सूजा मन्दिर छोडेर भाग्लान ।

स्पष्टछ मानव जीवनको सार्थकता पूजा- पाठ भजन- कीर्तनमा होइन मानवको सेवामा छ मानव माथि भइररेको शोषण, दमन, अत्याचार लाई समूल नष्ट गर्ने कार्यमा लाग्नुमा र यस्तो शोषण, दमन, अत्याचार नष्ट भएपछि सम्पूर्ण मानवको सुख समृद्धिको निम्ति निस्वार्थ भावले "कर्मयोगी" भएर कर्तब्य कर्ममा लाग्नुमा छ । हामी संसारमा आउंछौ, एक दिन जान्छौं, तर जानु अघि यो संसारलाई राम्रो पारेर जान सकौं मानव जीवनको दुःखको मूल कारणका रूपमा देखापरेको शोषण र दमन पूर्ण व्यवस्थालाई उखेली यसको सट्टा मानिसलाई सर्वतोमुखी विकासको बाटो खोजी नयाँ व्यवस्था स्थापना गर्ने कुरोमा संलग्न भएर जान सकौं । यही मानव जीवनको सार्थकता हो ?

भगवान बुद्धले दिएको प्रज्ञाका यही मतलव हो । सुन्नु र सम्झनु मात्र प्रज्ञा होइन, सुन्नु, सम्झनु र यसलाई ब्यवहारमा लगाउन सक्नु नै प्रज्ञाको मूल चरित्र हो । यदि प्रज्ञा व्यवहारमा लागु हुंदैन भने त्यो मानिसले पाएको ज्ञान, भात पकाउन जानेर पनि भात नखाई भोकै मर्ने मान्छेको ज्ञान जस्तै बेकार हो । यस्तो मानिसको जीवन सार्थक भन्न सकिन्न ।

देवता अथवा दानव मानिसकै दुई रूप होः—

भगवान बुद्धको शिक्षा हो मानिसले आफुलाई देवता पनि वनाउन सक्छ, राक्षस पनि बनाउन सक्छ । यदि मानिसलाई त्यसै बिना शिक्षा र तालिम छोडि दियो भने उनीईरू गुण्डा, अपराधी, अथवा लाछी भएर बिन्नै कामको हुन जान्छ । उही मानिसले सदविद्या र सतशिक्षा प्राप्त

गरी आफ्नो शक्तिलाई बढाएर यस शक्ति लाई मानब कल्याणको निम्ति लगाएर देवतामा पनि परिणत गर्न सक्छ। भगवान बुद्धको भनाई छ मानिस जन्मले ब्राह्मण अथवा अ- ब्राह्मण बन्दैन; मानिसले आफ्नो जीबन र कार्यलाई सदुपयोगमा लगाएर नै सच्चा ब्राह्मण हुनेछ। बुद्धको भनाई हो मानिस एउटा अनौठो प्राणी हो जसभित्र कल्पना पनि गर्न नसकिने शक्ति लुकेको हुन्छ। मानिस भित्र दैवी चरित्र पनि पाइन्छ भने अपराधी चरित्र पनि पाइन्छ। मानिस अनेक गुण-धर्मको भण्डार हो भने सम्पूर्ण दुष्टताई को ठुपो पनि हो। मानिस मानवताको निम्ति आशिर्वाद पनि हुन सक्छ, अभिसाप पनि हुन सक्छ। यसै निमित्त भगवान बुद्धको उपदेश हो, "आफु भित्र लुकेको अपराधलाई हटाएर पठाउ र यसको सट्टा आफुमा लुकेको गुणहरूको विकास गर।"

दुष्टराजा अशोक अशोक महान बने, डाका अंगुलीमाल, अर्हत अंगुलीमाल बने। मानिसले यसरी आफुलाई बदल्न सक्छ। बुद्धको शिक्षा विना न अशोकको दुष्टता खतम हुने थियो, न अगुलीमालले डाका जीवन त्याग्ने थियो। अस्तु। कुनै पनि वस्तुको परिवर्तन सकारात्मक र नकारात्मक दुवै रूपमा हुन सक्छ। यस्तै आजको सर्व साधारण मानिस भोलिको दानव पनि हुन सक्छ अथवा सत्प्रयासले उही मानिस देवता अथवा महा पुरुष पनि हुन सक्छ। शिव, राम, कृष्ण र गौतम बुद्ध, दुर्गा- भगवती सबै मानिस नै थिए र मानिसकै सन्तान थिए। उनिहरू सबैले मानव जातिको कल्याणमा संलग्न भएर भगवान र भगवती भएर गए। शिवको जात कुलको पनि पत्तो थिएन। मानव कै नातामा शिवको विवाह पहिले सतिदेवी संग भएको हो। शिवले लोक कल्याणको निम्ति अनेक पुरुषार्थ गरे तथा अन्तमा सम्पूर्ण लोक कै रक्षाको निम्ति कालकूट विष पिएर गए। भगवतीले राक्षसहरूलाई संहार गर्नमा मात्र नेतृत्व गरेका होइनन मानवको रक्षाको किम्ति अन्नको अभावमा आफ्नै शरीरमा सागपात उब्जाएर पनि रक्षा गर्ने अठोट गरेकी थिइन्। यसै निम्ति भगवतीको अर्को नाउ "शाक-

श्वरी" पनि राखिएको हो । भगवान बुद्ध मानिसकै सन्तान थिए, मनुष्य मात्र प्रति करूणा र मैत्री भावराखी सम्पूर्ण मानवको हित र कल्याणको निम्ति आफ्नो निजि सुख–ऐश्वर्य त्यागी बुद्ध भगवान भएर गए ।

दानव, राक्षस भन्नेहरू पनि मानिस नै हुन्, आफ्नो स्वार्थमा मानब जाति प्रति अन्याय अत्याचार गर्ने शक्तिशाली व्यक्तिहरूनै दानव हरू र राक्षस हुन् । हिरण्यकश्यपलाई दानव भनिन्छ भने उनकै छोरा प्रह्लादलाई देवता नै मानिन्छ र प्रह्लादले पनि पछि जब "शील" छोडे, उनको पनि पतन भएर गए । मानिसहरूले रावणलाई राक्षसको रूपमा सम्झन्छन् भने उसँको भाई विभीषणलाई राक्षसको रूपमा याद गर्दैनन् ।

नेपाल, काठमाडौं उपत्यकाको "बाला" नामको एउटा साधारण किसान, जो पहिले मुर्दा लाश पोल्ने काम गर्थे, पछि "वाला राक्षस" भएर गए । कारण पछि उनले मानिस मारेर खान थालेका थिए । बुद्धको शिक्षा हो, मनले मानिसलाई बुद्ध बनाउन सक्छ अथवा मनले नै मानिस लाई पशु पनि बनाउन् सक्छ ।" भगवान बुद्धको भनाई हो, "भ्रमले गर्दा बाटो बिरायो भने कुनै पनि व्यक्ति राक्षस हुन सक्छ । ज्ञान प्राप्त गऱ्यो भने बुद्ध हुन शक्तछ ।"

श्री मद्भागवत दशम स्कन्दमा नारद ऋषिले त्यस बेलाको सामन्ती शोषक र अत्याचारिहरूलाई "दैत्य, प्रमथ र राक्षस भनेका छन् ।" इनै राक्षसहरू बाट जनतालाई मुक्त गर्ने संघर्ष गरेर नै ग्वाला कृष्ण भगवान श्री कृष्ण बने । श्री कृष्णले जहिले पनि गरिव जनताको साथ दिए, श्री कृष्णले आफ्नो स्त्री रुकमणी लाई भनेका थिए, "अरुलाई मानिस नगन्ने ठुल-ठूला बलबानहरू संग मेरो शत्रुताछ । म संग कुनै राजपात छैन । म सधैंको अकिन्चन (गरिव) हुं । म संग नकहिले केहि थियो, न हुनेछ । यस्तै गरिबहरू संग म प्यार गर्छु । उनीहरू पनि मलाई प्यार गर्छन् । यसै कारण आफुलाई धनि सम्झनेहरू म संग प्रेम भाव राख्तैनन् । म स्त्री सन्तान र धनको लोभी होइन ।" स्पष्टतः देव अथवा दानव मानिसको

आफ्नो कार्यले बन्दछ । जसले जनता माथि शोषण दमन गरी जन जीवन बर्बाद गर्छन् उनीहरू दानव अथवा राक्षस हुन । मानवलाई शोषण दमन बाट मुक्त गरी नया समाजको श्रृजना गर्नु नै दैवी गुण हो । अस्तु !

आज पनि विश्व-व्यापी रूपमा देवासुर संग्राम चलि राखेकै छ । यो नै आजको वर्ग संघर्ष हो । यस्तै संघर्षले यस संसार लाई बदल्ने छ । दानवहरू नेपाललाई नवउपनिवेशवादमा बदल्ने तिर लागेका छन् भने देवता भनी या मेहनतकश जनता यसदेशलाई शोषण दमन बाट मुक्त गरी एउटा नयाँ समाजको श्रृजना गर्नमा लागेका छन् । यो संसार बुद्धले भने जस्तै बदल्छ र मार्क्सले भने जस्तै बदल्नु पर्छ र मनुष्यको प्रयासले यस लाई बदल्न सकिन्छ । यस्तो प्रयास नै बुद्धले शिकाएको सम्यक व्यायाम अथवा सम्यक प्रयास हो अर्थात सबैलाई एक बराबर ठानी गरिने प्रयास हो ।

योग—

योगले यो विश्व ब्रह्माण्डको सृष्टिकर्ता अथवा मालिक ईश्वर हो भन्ने कुरालाई नकार्छ । यसले मानवको आत्म विकासमा जोडदिन्छ । आत्मविकासमा जोड दिन्छ भनेर यो व्यक्तिवादी दर्शन होइन । यसले सम्पूर्ण मानवलाई आफू स्वयम् हुं भन्ने सिकाउछ र आफू र अरूको बीच को भेद मेटाउंछ । "योग" बारे गौतम बुद्धको भनाई छ, "योग नजान्ने मानिसलाई बालक भनिन्छ, सबै योगलेपूर्ण मानिसलाई योगक्षेमी भनिन्छ ।"

आज योगको महत्वलाई द्वन्द्वात्मक भौतिकवादले पनि सकारात्मक रूपले चर्चा गर्न लागेकोछ । सोभियत संघको दार्शनिक र द्वन्द्वात्मक भौतिकवादको आम समस्या बारेको विभागका निर्देशक श्री अलेकजेण्डर स्पिरिकिनले "द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद" नामक पुस्तकको अन्तिम अध्यायमा यसबारे खास गरेर ',प्राचीन पूर्वीय (Orient) देशहरूले मानिस र

प्रकृतिको पूर्णरूपले मिलाउने चरित्र राख्दछ, अहम् भन्ने भावलाई खतम गरी "निर्वाण" मा जोड दिन्छ भन्नुभएकोछ । "पाश्चात्य मन, जसले विश्लेषण मा प्रवल रूपले जोड दिन्छ र जसले यसैकारण सम्पूर्ण कुराहरू वैज्ञानिक चक्कुले विभिन्न भागमा चिरफार गरेर हेर्ने गर्छ, यो पाश्चात्यमनलाई ओरेण्ट (पूर्व) को विना विश्लेषण, विना तर्क सत्य पत्तालगाउने र समाकलन गर्ने मानसिक शक्ति र यसको गर्भ भित्र रहेको सत्य र ज्ञानले अझ समुन्नत गर्न सकिनेछ । यो फाइदाजनक तथा शाहेद नभइनहुने संश्लेषण ले विश्व संस्कृतिको उन्नति हुनेछ । स्पिरिकिन भन्नु हुन्छ, "प्राचीन भारत को ऋषिहरूले मानव शरिरको अङ्गहरू र विश्व ब्रह्माण्डको बीचको आश्चर्य जनक तरिकाले सूक्ष्म र गुह्य मनोवैज्ञानिक–जैवीय शारीरिक सम्बन्ध पत्ता लगाए । तिनीहरूलाई त्यस्ता धेरै कुरा थाहा छ जो आजकलको पाश्चात्य वैज्ञानिक विचारको परिधिबाट धेरै टाढा छ र पाश्चात्य विद्वान हरू पूर्वीय (Orental) ज्ञानलाई रहस्यमय ठानेर छोडिदिने गर्छन् ।"

योगको माने जोडनु हो । प्रकृतिसंग आफूलाई जोडनु, कुनै मानिसको आत्मा आफ्नो आत्मा एउटै हो भन्ने भावनाले ओतप्रोत हुनु ।

योगको विभिन्न अङ्गहरू छन् । योगासन जस्तो शारीरिक व्यायाम, जसले शरीरलाई स्वस्थ राख्नको साथै मानसिक शक्ति पनि बढ़ाउँछ, मानिसको आयुलाई समेत प्रभाव पार्दछ, प्राणायाम जसले फोक्सो मात्र सफा राख्ने नभई कुण्डलिनी शक्ति समेत जाग्रत गर्दछ र ध्यान जसले मानसिक शक्तिलाई बढ़ाउँछ, मनलाई सुसंस्कृत पार्दछ, मानसिक स्वस्थता प्राप्त गराउँछ ।

ध्यान पनि विभिन्न प्रकारका छन् । मुख्यतया मनलाई एकचित्त गर्नु नै ध्यान हो । ध्यान बारे बुद्धको शिक्षाको लक्ष हो पूर्णमानसिक स्वस्थता, स्थिरता र शान्ति प्राप्त गर्नु । यसले मानसिक क्लेश र भ्रान्ति हटाउँछ । अरू प्रति घृणा, दुर्भावना, अकर्मण्यता, चिन्ता र चित्त भ्रान्ति तथा काम

वासना इत्यादि माथि नियन्त्रण राख्नु र अफाल्न समेत यो सक्षम छ।

एक प्रकारको ध्यान जो बुद्धकाल भन्दा पहिले देखि चलेर आएको छ, ले चित्तलाई एकाग्र पारी समाधिमा बस्ने कार्य गराउँछ। बुद्धले यस लाई नकारेनतापनि बुद्ध यत्तिले संतोष भएनन् र विपस्सना ध्यानको तरीका निकाले। यसले प्रकृतिको भित्री तहसम्म हेर्ने र मनलाई पूर्णरूपले स्वतन्त्र गरी सत्यको खोजी गर्न प्रेरित गर्छ।

ध्यान भन्नाले ईश्वर के ध्यान नभै आफ्नै श्वास प्रश्वासको पनि ध्यान गरिन्छ। यता उति भौतारिने मनलाई एक चित्तमा ल्याउने काम गर्छ। यस्तै अनेकौं समस्याहरूबारेको एकाग्रता पनि ध्यानको अर्को रूप हो। यो सबै कुराहरू यहाँ उल्लेख गरेर साध्य छैन।

तर अन्तिम रूपले अरू र आफू एउटै हो भन्ने भावना जगाउनको निमित्त मानिसहरू योगको आश्रय लिन पुग्छन। यो ज्ञानयोग हो भने, सबैको कल्याण हुने कार्यमा निरन्तर लाग्नु भक्ति योग हो अनि निःस्वार्थ भावले आफ्नो फाइदा हुन्छ, हुन्न भन्ने कुरोको ख्याल नगरी सम्पूर्ण मानवको कल्याण कार्यलाई व्यावहारिक रूप दिनु कर्म योग हो।

बुद्धले भनेको सम्यक सम्बोधि ज्ञान यही हो। सबैलाई एक बराबर सम्झनु र यसलाई व्यावहारिक रूप दिनु नै भक्ति योग र कर्म योग हो। यी ३ वटै योगले पूर्ण भएर नै मानिस योगक्षेमी बन्दछ।

योगको मूल सार मानवतावाद हो भन्ने कुरो श्री कृष्ण द्वारा प्रतिपादित गीताको चर्चा गर्दा माथि नै उल्लेख भइसकेको छ।

सामन्ती शोषकहरू श्री कृष्णलाई मानवतावाट अलग गर्न कृष्णले आफूलाई व्यक्तिगत रूपले पूजा गर र मेरो शरणमा आऊ भनेका हुन् भन्ने अर्थ लगाउँछन्। तर श्री मद्भागवतले स्पष्ट गर्दछ, श्री कृष्णको सरोकार आफू होइन, मानवता हो।

यसको मतलब यो होइन कि शोषकहरूलाई पनि मानिस नै ठानौं। श्रीमद्भागवतको शब्दमा शोषक र अत्याचारीहरू नै यो संसारमा दैत्य, राक्षस र प्रमत्त हुन् यसकै निम्ति यस्ता दैत्यहरूको विरोधमा खडा भई शोषित पीडित जनताको जीवनमा परिवर्तन ल्याउनु, सामाजिक परिवर्तन द्वारा सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित गर्ने क्रान्तिकारी कार्यमा निःस्वार्थ भावले लाग्नु नै कर्म योग हो । यस्तै योगमा श्री कृष्ण तथा गौतम बुद्धले जोड दिएका हुन । योगको महत्व व्यक्तिगत सुखको निम्ति नभै सम्पूर्ण मानवको सुख शान्तिको निति हो। आफ्नै सुख ऐश्वर्यको निमित्त मात्र गरिने योग कहिल्यै सिद्ध हुँदैन । यस्ता आडम्बरीहरू ब्रह्म राक्षस बन्दछन ।

बुद्धको कर्मवादः-

आजको मिलावटको जमानामा बुद्धको शिक्षामा पनि सामन्ती तथा पूंजीवादी पण्डितहरूले मिलावट गरेको बुझिन्छ । यी पण्डितहरूले बुद्धको कर्मवादलाई यसै जन्मको कर्ममा सीमित नराखी पूर्व- जन्मको कर्ममा पुर्याई दिएका छन । उनीहरूको भनाइ छ मानिसको सुख, दुःख धन, ऐश्चर्य र गरीबी साथै मानिसको बुद्धिमान हुनु र मूर्ख हुनु इत्यादि कुरा पूर्व जन्मको कर्मको फल हो ।

मानिसहरूको दुःख, दरिद्रता के पूर्वजन्मकै फल होत ? आज विभिन्न देशहरूमा स्थापित समाजवादी व्यवस्थाले व्यावहारिक रूपले प्रमाणीत गरेको छ कि मानिसको दुःख, दरिद्रता, गरीबी इत्यादि यही संसारमा चलेको शोषण र दमन व्यवस्थाको फल हो । सम्पूर्ण काम गरी खाने साधन सामन्तहरू र पूंजीपति वर्गको हातमा छोडेर पनि नपुगि विदेशी पूंजीसमेत भित्र्याएर साम्राज्यवादी तथा नवउपनिबेशबादीहरू द्वारा सम्पूर्ण राष्ट्र लाई नै शोषण गराएर उत्पन्न भएको दुख र दरिद्रता लाई पूर्व जन्मको कर्म भनी दोष दिइन्छ भने यस्तो दोष दिने मानिसहरू यात मूर्ख हुन्, होइन भने यीनीहरू राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय शोषक र

अत्याचारीहरूका दलालहरू हुन ।

भगवान बुद्ध आत्माको अस्तित्वलाई मान्दैनन् । जब आत्मा छैन भने यो शरीर खतम भए पछि अर्को जन्म कसरी हुन्छ ? भगवान बुद्ध सँग जब सोधिए, "के उही मानिले अर्को जन्म लिन जाने हो ?" भगवान बुद्धले भने, "होइन"। भगवान् बुद्ध त यही शरीर पनि निरन्तर परिवर्तन भइ रहेको देख्छन । जस्तो गङ्गाजीमा एक छिन अघिको पानी अहिले छैन । फेरि पनि गङ्गाजी गङ्गाजी नै हो । यो मानव जीवन पनि एउटा प्रवाह हो । हामी मरेर जान्छौं; हामी पछिका पुस्ताहरूले हाम्रो ठाउँ लिन्छन् । हामीले गरेर गएको कामको फल उनीहरूले भोग्छन । हुन सक्छ हामीले गरेर गएको कामको फल हाम्रै पालोमा पनि मिलोस् । हामी आँपको रूख रोप्छौं । यसको फल हामीले अर्को जन्ममा पाउने होइन; कारण हामी एक त अर्को जन्म नै लिने छैनौं । मानौं कि अर्को जन्म लियो रे, के त्यो मानिस उही जन्मन आउछ ? त्यो आँपको फल ऊ जहाँ जन्म्यो उही पुग्ने हो कि ? होइन । फेरि किन आँपको रूख रोप्ने ? आँपको रूख हामीले नरोपे भावी सन्तानले खान पाउँदैनन् । हामी रोप्छौं उनीहरू खान्छन् । हामी राम्रो काम गरेर जान्छौं भावी सन्तानले यसको फल भोग्छन् । हामीले आफ्नो देशबन्दकी राखेर साम्राज्यवादीको हातमा बेचेर गयौं भने भावी सन्तानले भोकै मर्नु पर्नेछ अथवा अर्काको लात-जुत्ता खाएर बाँच्नु पर्ने हुन्छ । पुनर्जन्मको कल्पना उल्टो बुद्धि भएकाहरू द्वारा निकालेको काल्पनिक सिद्धान्त हो भन्ने कुरो सद्धर्म पुण्डरीक सूत्रको १५ औं अध्याय तथागतायुष्प्रमाण-परिवर्त ले स्पष्ट गर्दछ (नेपाली संस्करण पन्ना १९५) स्पष्टत: बुद्ध पूर्व जन्मको फल स्वरूप मानिसहरूको दु:ख दरिद्रता हुन गएको हो भन्ने कुरा मान्दैनन् र आजको वैज्ञानिक युगमा मानिसहरूले यसको विश्वास पनि गर्दैनन्। आज अनेकौं बौद्धधर्मावलम्बी देशहरुमा चलेको भ्रष्टताले यो देखाउँछ कि आज उल्टो बुद्धि भएका मानिसहरुलाई अर्को जन्ममा दु:ख भोग्नु पर्ला भन्ने डरले छुन सकेन । जेहोस, मनुष्य जीवन एउटा प्रवाह

हो र मानिस सामाजिक प्राणी भएको हुंदा हरेकले आफ्नो देश र जनताको सुख समृद्धिको निम्ति काम गरेर जानु पर्छ र जनताले कुकर्म नगरुन् भन्ना निम्ति अनुकूल स्थिति तयार गरेर जानु पर्छ।

स्पष्टत: पुनर्जन्मको आशामा आज यो समाजमा भै रहेको शोषण दमनलाई सहेर बस्ने सवालै छैन। शोषण दमनलाई आफ्नो जीवन कालमा नै नष्ट गरी भावी पीढ़ीको सुखमय जीवनको निम्ति भूमि तयार गरेर जानु हाम्रो वर्तव्य हो।

मनुष्य जीवन मुश्किलले पाईन्छ। यस जीवनलाई खेर नफालौं। भाग्यको भरोसामा नपरौं। ईश्वरको इच्छाले सबै कुरो हुन्छ भन्ने हरुको कुरा खण्डन गर्दै भगवान वुद्ध भन्नु हुन्छ, "यसो भए, सर्वशक्तिमान ईश्वरकै इच्छाले मानिस ज्यानमारा, चोर, भ्रष्ट, झूठा, लोभी, ईर्ष्यालु हुने भयो। यसरी सबै कुरा ईश्वरले गर्छन् भन्ने हरुको निम्ति यो गर्नु हुन्छ, यो गर्नु हुन्न भन्ने कुरै रहेन।"

पूर्व जन्मको कर्मको फल भन्ने कुरोलाई खण्डन गर्दै भगवान बुद्ध भन्नु हुन्छ, "यसरी हो भने पूर्व जन्मको कर्मले मान्छे ज्यानमारा, चोर, भ्रष्ट, झुठा, फटाहा, लोभी, ईर्ष्यालु हुन्छ भने यो काम गर्नु पर्छ, यो काम गर्नु हुंदैन भनेर भन्ने कुनै जरूरत नै पर्दैन।" (अङ्गुतरा निकाय वाट) यदि पूर्वजन्मको कर्मको फल अनुसार मान्छेको अवस्था हुने भए मानिसले न वर्तमानलाई सुधार्न सक्नेछ, न भविष्य सुधार्न सक्नेछ। अनि ईश्वरले गरेर भएको भन्नु र कर्मले गरेर भएको भन्नुमा फरक के रह्यो ?

"कर्म" को माने काम हो। कर्मको फल भनेको आफ्नै कामको फल हो, जुन फल आफूले अथवा भावी पीढ़ीले भोग्ने गर्छन्। दुष्टहरूको क्रियाकलाप विरोध नगरी सहेर वस्दा उनीहरूको कर्मले गर्दा पनि मानिसहरूले दुःख भोग्नु पर्ने हुन्छ। शोषक र अत्याचारीहरूको शोषण–दमनले गर्दा आम जनताले दुःख दरिद्रता भोग्नु पर्छ र उनीहरूको कर्तुतले कहिले

काहीं राष्ट्र नै डुबेर जान्छ ।

यसै कारण शोषण–दमन अत्याचारको विरोध गरी यस्तो शोषण दमन र अत्याचारलाई निर्मूल पारेर शोषण दमनरहित नयाँ समाज निर्माण गर्नाले अथवा यस्तो सतकर्म गर्नाले अपनो मात्र होइन पूरा मनुष्य समाज-को नै सुखमय जीवनको निर्माण हुनेछ । आजको जमानामा मार्क्स-लेनिन-हरूले गरेर गएका कर्मले गर्दा विश्वको एक–तिहाई भागमा शोषण–दमन रहितको समाज निर्माण भएर सम्पूर्ण जनताको निम्ति सुखमय जीवनको निर्माण भएको छ । अन्यत्र पनि साम्यवादीहरूको यहि प्रयास चालुछ र आम जनताले यस्तो सत्कार्यमा लागेर नै सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखमय वनाउन सकिनेछ । दुष्टहरुको दुष्टताको विरोध नगरी, यस माथि विजय प्राप्त नगरी त्यसै भाग्यका भरोसामा अथवा ईश्वरले गरीदेलान् भन्ने अन्धविश्वास मा पर्दा मानिसको दुःख, दरिद्रता र उनीहरू माथि भइरहेको शोषण दमन रै अत्याचार मेटेर जाने छैन । जे हुन्छ मान्छेको "कर्म" अर्थात सत्कर्म–राम्रो काम गर्ने उदेश्यले गरिएको कर्मले हुन्छ ।

बुद्धले हामीलाई ईश्वरको भरोसामा नबसी, पूर्व जन्मको फल भन्ने आशामा नबसी सत्कर्म द्वारा विश्व–मानवको कल्याणमा निरन्तर लाग्ने शिक्षा दिएकाछन् । मीमांसको कर्मवादले पनि ईश्वरको कल्पना नगरी सत्कर्ममा लाग्ने शिक्षा दिन्छ । झाड–झंखार फाडेर मात्र कहीं राम्रो वगैचा वन्छ, यसैकारण दुष्टहरूको दुष्टतालाई समूल नष्ट गरेर नै एक सुन्दर भविष्यको निर्माण हु छ । यसै निगित जे "कर्म" गरौं आपनो सुख सुविधाको निम्ति होइन, सम्पूर्ण मानवको सुख–शान्तिको निगित गरौं । सम्पूर्ण मानवको सुन्दर भविष्य निर्माण गर्नको निन्ति गरौं । यही "कर्म" हो र यही "कर्म योग" हो ।

ईश्वरको कल्पना र मानव समाजलाई यसको देन:—

सामन्ती शोषकहरूले काल्पनिक ईश्वरको सृष्टि गरी भौतिकवादको

विरोध गर्ने नाउमा मानवतावाद माथि नै आघात पुऱ्याएको छ । सामन्तहरूले योगलाई समेत खण्ड विखण्ड गरि मानब समाजको विकासको निम्ति महत्वहीन बनाई दिएकोछ ।

ज्ञान योगको सट्टा उनीहरुले मानिसलाई झोली, टुम्बा र चिम्टा लिएर घरबार त्यागि जटा पालेर "जोगी" भएर जङ्गलबास गर्ने बाटो बताई दिएकोछ ।

अनि भक्ति योग द्वारा सम्पूर्ण मानवलाई म आफै हुं भन्ने सम्झी उनीहरूको सुख–दु:खलाई आफ्नै सुख-दु:ख सम्झि उनीहरुको दु:खलाई समूल नष्ट गर्ने; उनीहरू माथि भइरहेको अन्याय; अत्याचारको विरोध गर्ने, साधु (सज्जन मानिसहरु) को रक्षाको निम्ति दुष्टहरुको नाश गर्ने अथवा टक्कर लिने जस्ता काम गर्ने कुरो छोडि मानवतासग सम्बन्ध नभएको एउटा काल्पनिक ईश्वरको सृष्टि गरी अथवा एउटा मूर्ति खडागरि भजन कीर्तन गर्ने कार्यमा सीमित गरिदिएको छ । उनीहरुको प्रचार छ कि यस कलि युगमा भजन कीर्तन नै सबभन्दा ठूलो धर्म हो । अनि मानिसहरूको सुख दु:खलाई भगवानले नै यस्तो गरेको भनि नाना झुठा कुराहरू श्रृजना गरि प्रचार गरी मानिसहरूलाई यथास्थितिमा सतोष भएर बस्ने सिकाउने गर्दछन्। एक पटक स्वामी ईश्वरानन्दले "गीता" वारे प्रवचन गर्दा गर्दै रूखमा फर्सी नफलि लट्टीमा फर्सी फलेको कथा भने । स्वामीजीले भने, "एउटा मानिस आँपको रुख मुनि बसेर ईश्वरलाई विवेकहीन भनेर दोष दिदैं थिए ! संयोगले रुखवाट आँप खसि त्यो मान्छेको टाउकोमा पर्दा झसङ्ग भएर भने– "रूखमा फर्सि फलेको भए म मर्ने थियें ।" त्यसकारण संसारमा ईश्वरले जे जति गरि राखेको छ, ठीकै गरि राखेको रहेछ भनि ती मान्छेले भने। यहा अर्को एउटा कथा पनि प्रासंगिक हुन आउछ ।

नारद ऋषि लोक को हित गरौं भनि हिंड्दा एउटा सुगुर भेटाए । सुगुरसंग स्वर्ग जान्छौ भनि सोध्दा सुगुरले स्वर्ग मा बिस्टा खान पाइन्छ कि पाइन्न भनेर सोधेछ । नारदले स्वर्गमा त विस्टा खान पाइदैन भन्दा सुगुरले

ठाउँ भएन म स्वर्ग जान्न भनेछ। यस्तो कथा हरू भनेर मानिसहरूलाइ आ-आफ्नो भाग्य अथवा स्थितिमा संतोष भएर बस्ने सिकाउने ठग पण्डित-हरूले बनाएका धेरै कथा अथवा पुराणका टुक्काहरू छन् ।

यसरी सामन्ति पण्डितहरूको काम हो, मानिसहरूलाइं अलमलाएर शोषण र दमनपूर्ण व्यवस्थामा मधै भरि जाकि राख्नु । यसरी ईश्वरको कल्पना गरि भक्ति योगलाई नष्ट गर्ने कार्य ईश्वरवादीहरूले गरे ।

अब आयो कर्म योग । यो संसार झूठा हो भनि आफू माथिको शोषण दमनलाई आँखा चिम्लेर सही इर्ष्यागर्नु हुन्न भनि शोषकहरू प्रति पनि भक्त राखी जो पायो त्यसैमा संतोष भै नि:स्वार्थ भावले शोषकहरू-को काम गर्नु नै सामन्ती पण्डितहरूले सिकाएको कर्म योग हो ।

सामन्तहरूलाइ धार्मिक प्रचार त्यसबेला सम्म काम लाग्छ जुन वेला सम्म यसले आम जनतालाई अन्ध बिश्वासमा फसाएर यथास्थिति-वादलाई कायम राख्ने गर्दछ । उनीहरूको स्वार्थमा धक्का पुग्ने जस्तो देखे पछि उनीहरूले धर्म माथि पनि प्रहार गर्न थाल्दछन् । स्वामी ईश्वरानन्दले गीता भनुन्जेल राणाहरूलाई ठीक नै थियो, कारण वहां यस्तो विद्वान हुन् जसले गीताको शिक्षालाई उल्टो घुमाएर राख्न सक्तथे । काठमाडौं आउदा वहाँको बासस्थान पाटन, ज्यावलाखेल दरारको बङ्गला थियो र नाना मेवा मिष्टान्नले सो बङ्गला भरिएको हुन्थ्यो र भक्तहरूको हुल त्यहां हुन्थ्यो । उही गीतालाई श्री शुक्रराज शास्त्रीले जब खोलेर मानवतावाद र मानव अधिकारलाई अगाडि राखे राणाहरूको निम्ति बीष भयो । वहां लाई ३ वर्षको कैद गरियो अनि पछि गएर शहीद नै बनाई दिए ।

स्पष्टत: सामन्ति कुअन्नमा पालिएका पण्डितहरू मान पाउंछन्, कारण उनीहरूले जनतालाई अलमलाएर यथास्थिति मा राख्ने काम गर्न सक्छन् ।

आजै यो लेख लेख्दा लेख्दै एउटा पण्डितको धार्मिक प्रवचन सुनियो । भन्नु हुन्छ, ईश्वरको भक्ति गरेमा सुख ऐश्वर्य आफ से आफ

आफ्नो छाया झैं पछि लागेर आउंछ । यस्तै हो भने किसानहरूले खेती नगरि खेतको वीच भजन मण्डलीको प्रवन्ध गरोस र ४-६ महीना पछि के के फलेर आउंछ हेरोस् । मजदूरहरूले मील नचलाई भजन गरुन् सायद मील भगवानको इच्छाले आफै चलेर आउनेछ ।

स्पष्टतः ईश्वरको आविश्कार मानिसमा अन्ध विश्वास जगाउने एउटा साधन हो, ताकि मानिस माथीको शोषण दमन हुनु ईश्वरको इच्छा हो भनि समाज कुहिरहे पनि मानिस रनिता हेरिरहुन ।

ईश्वरबारे महोपनिषदको भनाईः–

महोपनिषदको अध्याय ४ श्लोक ७४ ले भन्दछ, ईश्वरको कल्पना भ्रम हो र यो भ्रान्तिमा आधारित छ ।

त्रिणाचिकादि योगान्ता ईश्वर भ्रान्तिमा श्रिताः ।
लोकायतादि सांख्या ता जीव विभ्रान्ति माश्रिताः ॥

महोपनिषदको उही अध्याय ४को श्लोक ७५ मा मानिसहरूले जीव र ईश्वरको विवादमा नरहि "ब्रह्म" तत्वको विचार गरियोस् भन्ने कुरोमा जोड दिइएको छ ।

ब्रह्मज्ञानले भने ईश्वरको सेवा गर्नुको सट्टा सम्पूर्ण मानवलाई समभावले हेरि सबैको दुख सुखलाई आफ्नै दुःख सुख ठानि निःस्वार्थ भावले सबैको दुःख निवारण गर्ने कुरोमा जोड दिन्छ । ब्रह्मज्ञानीको अगाडि जातीय भेदभाव र ठूलो- सानो, मालिक– नोकर भन्ने भावना विलाएर जान्छ ।

ईश्वरवाद र अनीश्वरवादमा हामी यो फरक पाउंछौं कि ईश्वरवादी हरू कल्पनामा विश्वास राख्तछन्, जव कि अनिश्वरवादीहरू हर कुरोको पुर्पक्ष गरेर निचोड निकाल्छन र विभिन्न समस्याहरूको समाधान गर्ने बाटो निकाल्छन् । ईश्वरवादीहरूले शोषण–दमनलाई भगवानले गरेको भनि सहेर बस्न सिकाउछन् भने अनीश्वरवादले यसको निराकरण गर्ने

वाटो निकाल्छन् । ईश्वरवादले जगत मिथ्या भनि संसारवाट उदास भएर झोली, तुम्वा र चिम्टा लिएर जङ्गल भाग्ने कुरो सिकाउछन् र आफ्नो आमा– वावु, छोरा छोरी पनि मायाको जाल भनि वेवास्तागर्ने कुरा सिकाउछ भने अनिश्वरवादले संसारलाई सवै मानव जातिको भविष्य सुखमय बनाउने तिर जोड दिन्छ र मानिसले मानिसलाइ माया गरि एक दोस्रोको सुख दुःखमा साथ दिएर उन्नति गर्ने मार्ग देखाउछ । स्पष्टतः ईश्वरबादले यथास्थितिवादमा जोड दिई भौतिक उन्नतिमा अवरोध खडा गर्नको साथै मानिसहरू माथि भई रहेको शोषण– दमनबाट मुक्त हुने वाटो समेत रोकि दिने काम गरेको पाइन्छ जव कि अनिश्वर वादले मानिसलाई प्रगति मार्ग देखाई रहेको पाइन्छ । आश्चर्य छैन कि कपिल मुनी ,महर्षि कणाद, जैमिनी ऋषि, श्री कृष्ण तथा बुद्ध जस्तो महा पुरुषहरूले ईश्वर-वादमा होइन मानवतावाद नै विशेष जोड दिएको पाइछ, मानवको हितमा काम गर्ने कुरोमा जोड दिएको पाइन्छ ।

गौतम बुद्धको विश्वव्यापी अभियानः–

गौतम वुद्धले शोषक र अत्याचारी दानवहरूलाई हृदय परिवर्तन गरी मानव बनाउने बिश्वव्यापी आन्दोलन चलाए । कतिपय दानवहरू मानवमा बदलिए । दुष्ट राजा अशोक अशोक महान वने । डाका अंगुली-माल अर्हत भिक्षु बने । राजनर्तकी अम्रपाली अर्हत भिक्षुणी बनिन् । अशोकले बुद्धलाई पूजा गरेर बौद्धमार्गी बनेर अशोक महान वनेका होइनन्, वरु सम्पूर्ण मानव र अझ अगाडि बढी पशुपक्षीहरूको समेत समस्यालाई ख्याल राख्ने महान् शासक बने । कतिपय राजाहरूले बुद्धको प्रभावमा आफ्नो निजी सम्पत्ति नजोडने कुरोमा विशेष ध्यान दिए । राजा नरेन्द्र देव जो बुद्ध धर्मबाट प्रभावित थिए, उनै मच्छेन्द्रनाथलाई पाटनमा स्थापित गरेका थिए र उनी आफू मर्ने वेलामा छोरीहरू लाई केही दिने सम्पत्ति नहुंदा एउटी छोरीलाई प्रज्ञापारमिता नामक बौद्ध धर्मको पुस्तक र अर्को लाई आफ्नो शिरपेच (जो त्यसंला एव राजावाट अर्को

राजालाई जाने गर्दनथ्यो) दिएर पठाए। मच्छेन्द्रनाथ बौद्ध र हिन्दूको भेद मिटाउने साझा देवता हुन् । जे होस. बुद्धले राजाहरूलाई पनि आम जनताको निम्ति त्याग गर्न सिकाए । हुन त यो चलन हिन्दू धर्ममा राजयोगकै अङ्ग हो र राज धर्मले धन-सम्पत्ति अथवा जहान-परिवार प्रति मोह नगरी, के आफ्नो परिवार के छोरा- छोरी सम्पूर्ण जनतालाई नै समान दृष्टिले हेरि सबै प्रति उही दया- माया र समान व्यवहार गर्ने गर्थे । सम्पूर्ण जनतालाई इश्वरको रूपमा हेरि सबै सग आफू जस्तै व्यवहार गर्नु राजयोग हो ।

पाटनकै एउटा राजा र रानीबारेको चर्चा बरावर सुनिन्छ कि रानीको न धेरै नोकर चाकर थिए, न गहना नै । पानी लिनजाने कार्यदेखि लिएर राजाले लाउने कपडा बुन्ने कार्य सम्म रानी आफै गर्थिन् । मच्छेन्द्र-नाथको जात्रामा आम जनताको आईमाईहरूले गहना लाएको देखेर रानी लाई पनि गहना लाउन मन लाग्यो । तर राजा संग रानीलाई गहना बनाई दिने पैसा थिएन । राजाले रानीलाई भने "हामी गहना लाउन सक्ने गरी धन कमाउन सक्तैनौ, सरकारी ढुकुटीको धन हाम्रो होइन, जनताको हो । यो धन हामीले आफ्नो निम्ति खर्च गर्नु पापहो । हामीले पाई- पाईको हिसाव बुझाउनु पर्छ । जनतानै हाम्रो गहना हो ।" त्यसैले गहना लाउने कुरा नगर भनी राजाले रानीको गहना लाउने कुराको विरोध गरे। रानीले धेरै जिदी गर्दा जनताकै रायले जनता संग ६-६ चुन्दाम (१ पैसाको ४ भागको १ भाग) चन्दा उठाएर गहना बनाइ दिए । तर जुन रानी पहिले भण्डारखालमा पानी लिन जाँदा कमलमा टेकेर जान्थिन, गहना लाएर गएको दिन रानी पानीमा लडिन । राजाले पछि रानीलाई सम्झाए "मैले तिमीलाई गहना नलगाउनु भनेको थिएँ तिमिले नमानीकन गहना लगायौ । यसले गर्दा तिम्रो सिद्धि नाश भयो, मेरो पनि यो सिद्धिमा आँच आउन थालेको छ ।" राजाको यो कुरा सुनेर रानीले गहना उतारि दिइन् । यो हो राजयोग अथवा बुद्धको उपदेशको राजाहरू माथिको प्रभाव ।

यस्तै जनताको कुरा लिउँ एउटा सिकर्मी मैले आफ्नै घरमा राखेको थिएँ। यो विशेष अनुभवको कुरो हो कि अन्य सिकर्मीहरू टाक- टुक गरी समय बर्बाद गर्थे। तर त्यो सिकर्मीले दिन भर यसरी मेहनत गऱ्यो कि एक सेकेण्ड पनि खेर फालेन। मलाई आश्चर्य लाग्यो र सोधें. "तपाईंले त एक मिनेट पनि समय खेर नफाली काम गर्नु भयो।" सिकर्मीले भन्यो "मैले ज्याला लिएर काम गरेपछि समय खेर फालेर यो ज्याला कसरी पच्ला ?" सिकर्मी पाटन नःबहालको एक बौद्ध धर्मावलम्बी थियो ।

बुद्धले दिएको यो भावना आज प्रायः लोप भइसक्यो। आज भताभुङ्ग देशको लथालिङ्ग चाला छ । अस्तु !

गौतम बुद्धको धर्म राजनीतिबाट अलग होइन र राजनीतिक व्यवस्था लाई ठीक नगरी कुनै धर्मले सही मार्ग पक्रन सक्तैन भन्ने कुरो बुद्धकै राजनीतिबारे शासक वर्गको कर्तव्य बारेको उपदेशले स्पष्ट गर्दछ। शासक- हरूलाई बुद्धले उपदेश दिएका छन् ।

"कुनै पनि शासकले आफ्नो देश माथि शासन गर्ने सर्वोत्तम मार्ग सब भन्दा पहिले आफू माथि शासन गर्नु हो। शासकले आफ्नो प्रजाहरूका समक्ष करूणा भरिएको मन लिएर आउनु पर्छ ।"

"जब सम्म निर्धन व्यक्तिहरूको निम्ति भण्डार खोलिन्न र बास्तवमा जब सम्म प्रजा शान्ति पूर्वक बस्न पाउन्नन् तब सम्म उनको शासनलाई उत्कृष्ट भन्न सकिन्न।"

"रोषमा आएर होइन, बरू सहानुभूतिपूर्वक निर्णय दिनु पर्दछ । अपराधीको विरूद्ध होइन, अपराधको विरूद्ध दण्ड दिनु पर्दछ।"

"यदि राज्यको कुनै महत्वपूर्ण मन्त्रीले आफ्नो कर्तव्यप्रति ध्यान दिदैन भने, आफ्नै लाभका निमित्त काम गर्दछ अथवा घूस खान्छ भने त्यसले जनताको नैतिकतामा छिटो पतन ल्याउनेछ, मानिसहरूले परस्पर ठग्ने छन्, बलियाले निर्धन माथि आक्रमण गर्ने छन्, साधारण व्यक्तिहरू

माथि दुर्व्यहार गरिने छ।"

"यस्तो स्थितिमा राजभक्त मन्त्रीहरू जनसेवाबाट अवकाश लिंदै जाने छन्, वुद्धिमान व्यक्तिहरू जटिलताको त्रासले चूप लागेर बस्नेछन्, चाटुकारहरू मात्र सरकारी पदमा बस्नेछन्। सरकारी शक्ति निष्क्रिय हुनेछ।"

आज नेपालमा बुद्धको यो भनाई सँग मिल्ने अवगुणहरू मात्र होइन श्री मद्भागवतमा वर्णन गरिएको "कलि युग" को सम्पूर्ण लक्षणहरू राम्ररी नै हुर्किसकेका छन्।

यो सबै कसको देन ? हिन्दू राष्ट्र भनिएको यो नेपाल, बुद्धको देश यो नेपालमा आज न बुद्धको उपदेश सँगै मतलबछ, नत मनु महाराजको मनुस्मृतिको भनाईसँगै मतलबछ। मनुस्मृतिको भनाइ हो कुनै देशमा "कलि" आउँछ अथवा "सत्य युग" हुन्छ भन्ने कुरो शासन व्यवस्थामा नै निर्भर गर्दछ। स्वतः एक सवाल उठछ. आज नेपाल मा व्याप्त दुःख दरिद्रता, अत्याचार, अनाचार र भ्रष्टाचारको मूल जिम्मेदार आजको शासक वर्ग सिवाय अरू को हुन सक्छन्। बुद्धले चिनाएका राजनीतिक दुर्व्यवस्था अन्तर्गत हुने सम्पूर्ण दुर्गुणहरू आज नेपालमा छ्याप् छ्याप्पी फैलिएका छन्। यहाँ घूसखोरी, भ्रष्टाचार, अनैतिकता व्याप्त छ। मानिसहरूले परस्पर ठग्नु नै इज्जतका साथ जिउने र कमाउने बाटो भएको छ। धनीले निर्धनमाथि आक्रमण गरेको गर्व्य छ। चाटुकारिता हाम्रो राष्ट्रिय संस्कृति भइ सकेकोछ। युवकहरू तास- जूवा, रक्सी, भिडिओ, चरेश; स्म्याकमा मस्त हुने चलनले व्यापकता लिंदै गइरहेकोछ। क्यारेम बोर्डको खेल सम्म पनि मनोरञ्जनको निम्ति खेल्ने सट्टा जूवाको खायल झैं मूल सडकमा बसि रूपियाँ पैसा हालेर खेल्ने खेलमा परिणत भएको छ। मूर्ति चोरी गरेर धनकमाउनु इज्जतको बाटो भएको छ।

बुद्धको परम ज्ञान, परम शिक्षालाई आजको सामन्ती र पूंजीवादी व्यवस्थाले कुल्चिदिएको छ। स्पष्टतः कुनै पनि धर्म, कुनै पनि ज्ञानले, जबसम्म समाजलाई वदल्न सकिन्न व्यावहारिक रूप लिन सक्तैन। कुनै पनि देशमा

जुन प्रकारको राजनीतिक व्यवस्था हुन्छ, त्यहाँ उस्तै प्रकारको आर्थिक व्यवस्था हुन्छ, जुनप्रकारको राजनीति र अर्थ व्यवस्था हुन्छ, उस्तै प्रकारको समाज र संस्कृति हुन्छ। धर्म संस्कृतिको एक मूल अङ्ग भएको हुंदा कुनै देशमा जब सम्म देशको मालिकको रूपमा राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा जनता स्थापना हुन सक्तैन त्यस बेलासम्म आम जनताको हित हुने धर्म र संस्कृतिले व्यावहारिक रूप लिन सक्तैन।

बुद्ध धर्मले धर्मको क्षेत्रमा साम्यवादलाई नै प्रतिनिधित्व गर्दछ। यसै निम्ति सामन्ती अथवा पूंजीवादी राजनीति अन्तर्गत अन्य धर्म झैं बुद्ध धर्म पनि सही किसिमले व्यवहारमा आउन सक्तैन र बुद्ध धर्म बुद्धको पूजा र बुद्धको भजन कीर्तन, अष्टमी व्रत जस्ता औपचारिक व्यवहारमा नै सीमित हुन जानु स्वाभाविक हो।

यही कुरो बुद्ध धर्ममा मात्र होइन सम्पूर्ण अन्य धर्ममा पनि लागू हुन्छ। "सर्वे धर्मा राजनीतौ प्रविष्टा:" भन्ने कुरोमा दुईमत छैन। सम्पूर्ण धर्म राजनीतिमा घुसेका हुन्छन् अर्थात राजनीतिले नियन्त्रण गरेको हुन्छ।

बुद्ध धर्म जसै प्रचार हुंदै गयो दासहरू पनि भिक्षु हुन थाले। यदि निर्वाण भन्ने कुनै कुरो छ भने निर्वाण हुने अधिकार सबैलाई छ र हुनै पर्छ। दासहरूलाई पनि यसै निम्ति भिक्षु हुने अधिकार हुनै पर्छ। सम्यक् ज्ञान, सम्यक् बिचार इत्यादिले यही कुरो भन्छ तर त्यसबेलाको दास समाजमा दासका मालिकहरूलाई यो कुरो सह्य भएन। त्यस बेलाको शासक वर्ग (दासका मालिकहरू) ले दासहरूलाई भिक्षु बनाउने कुरोको बिरोधमा आवाज उठाउन थाले। बुद्धले बाध्य भएर भन्नुपर्‍यो, "अब देखि दासहरूलाई भिक्षु नबनाउनू।"

यस्तै सिपाहीहरूलाई भिक्षु बनाउने कुरोमा राजा बिम्बिसारबाट विरोध भयो। सम्यक् ज्ञान, सम्यक् बिचार लिएर सबै बराबर र एक भन्ने सिपाहिले त्यसबेलाको अर्ध दास समाज र अर्ध सामन्ती समाजको

रक्षा गर्न शक्तैन भन्ने कुरो स्पष्ट छ। यही कारणले राजा बिम्बिसार र उनको भारदाहरूले यसको विरोध गर्न थाले। अनि भगवान बुद्धले भन्नु पऱ्यो "अब देखि सिपाहीहरूलाई भिक्षु नबनाउनु।"

सम्यक ज्ञान, सम्यक विचार इत्यादिले न दास समाजमा व्यावहारिक रुप लिन सक्यो, न सामन्ती समाजमा, नत पूंजीवादी समाजमा नै यस कुरोले सही किसिमले व्यावहारिक रुप लिन सक्छ। साम्यवादी राजनीति, साम्यवादी अर्थ व्यवस्था अन्तर्गत नै साम्यवादी विचार अनुकूलको सम्यक् ज्ञान, सम्यक् विचार इत्यादिले व्यावहारिक रूप लिन सक्नेछ।

आज लङ्का र थाइलैंड बुद्ध-धर्मप्रधान देश हुन्। थाइलैंडका राजा स्वयम् बुद्ध-धर्मको अनुयायी हुन्। फेरि पनि त्यहांका जनतामा दुःख व्याप्त छ। भगवान बुद्धले चोरी नगर्नू भन्ने उपदेश दिएकाछन तर त्यो देश चोरी, भ्रष्टाचारको कुरामा नेपाल भन्दा धेरै अघि छ। भगवान बुद्धले सदाचारमा जोड दिएकाछन् तर त्यहाँ नैतिकताको ह्रासले हद नाघिसकेको छ। महिलाहरूले आफ्नो नैतिकता वेचेर जिउनुपरेकोछ।

मार्क्सले एक ठाउंमा भनेकाछन्, "मानिसको चेतनाले समाजलाई निर्धारित गर्दैन, बरु सामाजिक स्थितिले नै मानिस को चेतनालाई निर्धारित गर्दछ।"

स्पष्टतः त्यहाँको जनतामा यो अनैतिक जीवन बितानु पर्ने वाध्यता र उनीहरूको यो कलुषित मन लाई उब्जाउने श्रोत त्यहाको नव-उपनिवेस बादी सामाजिक स्थिति हो। त्यहाको शाषक वर्गले जनता माथि लादेको जन- बिरोधी राजनीति तथा अर्थनीति नै त्यहाको यो भ्रष्ट संस्कृति, चालचलन र मनोवृत्तिको स्रोत हो।

उत्कृष्ट राज्य स्थापनाको निम्ति सामाजिक परिवर्तनको आवश्यकता:—

बुद्धले राजाको कर्तव्यवारे भने, "जय सम्म निर्धन व्यक्तिहरूको निम्ति भण्डार खोलिदैन र वास्तवमा जबसम्म प्रजा शान्तिपूर्वक बस्न पाउँदैनन्, तवसम्म उनको शासनलाई उत्कृष्ट भन्न सकिन्न ।"

निर्धन जनताको निम्ति भण्डार खोल्नुको मतलब के ढुकुटी खोलेर जनतालाई लूट गर्न दिनुहो ? होइन, मतलब हो सरकारी ढुकुटीको धनले सम्पूर्ण जनताको जीवन सुरक्षित गर्नु ताकि कुनै हालतमा पनि त्यस देशका जनताले दु:ख पाउनु नपरोस् ।

आजको जमानामा यो कुरो समाजवादी मुलुकरूमा मात्र पाइन्छ । समाजबादी सोवियत संघ (जसलाई हामी रूस भन्ने गर्छौं) मा आज सम्पूर्ण जनताको जीवन सुरक्षित छ । देशका तमाम बूढ़ाहरूले ६० वर्ष लागेपछि भत्ता पाउँछन् भने तमाम बूढीहरूले ५५ वर्ष लागेपछि भत्ता पाउँछन् । छोरा- छोरी नभएका अथवा छोरा- छोरी संग बस्न नसक्नेहरू लाई वृद्धाहरूको निम्ति सुबिधा युक्त घरहरू बनाई दिएका छन्, जहाँ उनीहरूको सम्पूर्ण रूपले हेरचाह हुन्छ । लुला- लङ्गडालाई भत्ता, सुत्केरीहरू लाई सुत्केरी भत्ता, गर्भबतीहरूलाई दूध, फल–फुल र चाहिने औषधिको प्रबन्ध, बिरामीहरूलाई बिरामी- भत्ता औषधि–उपचार शिक्षा, र विद्यार्थिहरूको नि:शुल्क पढाईको निम्ति चाहिने सबै कुराहरूको प्रबन्ध, अझ सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाइ भत्ताको अतिरिक्त दिउँसोको खाना (Lunch) नि:शुल्क र काम गर्न सक्ने सबैलाई कामको ग्यारन्टी समेत दिइन्छ ।

यस्तो व्यवस्था समाजबादी देशहरूमा बाहेक अन्य कुनै मुलुकमा पाइंदैन । जहाँ साम्यवादी देशहरू (कम्युनिष्ट देशहरू) मा सम्पूर्ण जनताको

जीवन यसरी सुनिश्चित पारिदिएको छ, शासक वर्ग तथा पार्टी नेताहरूको तलब एउटा कुशल मजदूरको भन्दा बढ़ी हुंदैन । उनीहरू आफ्नो धन जम्मा गर्ने अथवा बँगला बनाउने तिर लाग्दैनन् । न्याय, इन्साफमा उनीहरूको निम्ति आफ्नो परिवार र अरु साधारण जनतामा केही भेदभाव गर्ने गुन्जायसै छैन । कसैले गर्छ भने उसको खैरियत हुंदैन । यस कडाई-लाई लिएर प्रतिक्रियाबादिहरूको प्रचार छ कि सोवियत्त संघमा त हुकूम-शादी छ । हो त्यहाँ हुकूमशाही छ, जनताको हुकूमशाही शोषक, अत्याचारी र प्रतिक्रियावादीहरू माथि, जनता माथि, शोषकहरूको हूकूमशाही होइन ।

साँच्चै भन्ने हो भने बुद्धको शिक्षा अथवा राजयोगको व्यावहारिक रूप सोवियत संघ र अन्य समाजवादी मुलुकहरूमा नै पाउँछौं । उनीहरू अवश्य बौद्ध मतावलम्वी अथवा हिन्दू धर्मावलम्बी होइनन् । उनीहरूलाई धर्मको आवश्यकता नै पर्दैन । उनीहरू धर्म भन्दा माथि उठेका मार्क्स-बादी दर्शन–द्वन्द्वात्मक भौकितबादी दर्शनबाट मार्गदर्शित व्यक्तिहरू हुन । आजको वेला बिज्ञानमा आधारित द्वन्दात्मक भौतिकवादी दर्शन सर्वोच्च उत्कृष्ट दर्शन को रूपमा देखा परेको छ । पुराना दर्शनहरूलाई छानवीन गरी मानव जातिको निम्ति उपयोगी कुराहरूलाई मार्क्सवादी दर्शनले नकार्दैन । लेनिन को भनाइ हो "मानव जातिको हजारौं वर्षको अनुभवलाई खेर नफाल, वैज्ञानिक विश्लेषण गरी उपयोगी कुराहरू ग्रहण गर ।" अस्तु !

वैज्ञानिक समाजबादी समाज नै यस्तो समाज हो जहाँ बुद्धको आकांक्षा, कृष्णको आकांक्षाले व्यावहारिक रूप लिन्छ र समाजवादी व्यवस्था स्थापना गरेर नै देशको उत्तरोत्तर बिकास गर्दै सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी सम्पन्न र सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

हाम्रो जस्तो पिछडिएको देशको निम्ति राष्ट्रिय प्रजातन्त्र समाजवाद मा जाने पहिलो खुडकिलो हो ।

एउटा नयाँ प्रस्थापना सुनिन्छ कि "व्यवस्था" साधन हो । जनताको सुख समृद्धि साध्य हो। निश्चय । हाम्रो लक्ष्य जेट विमान वनाउने हो भने

कुह्मालेको घट्ट अथवा नकर्मीको ज्यासललाई साधन बनाएर काम चल्दैन । जेट विमान बनाउनलाई त्यस्तै साधन चाहिन्छ । जनताको सुख समृद्धिको निम्ति पनि यो "निर्दलीय पञ्चायती" व्यवस्थालाई साधन बनाएर पुग्दैन । साधन चाहिएकोछ देशको जनताले मालिकको रुपमा जनता द्वारा संचालित हुने "राष्ट्रिय प्रजातन्त्र' जुन साधन अन्तर्गत देशका सम्पूर्ण जनता राजनीतिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा मालिक भएर जनताको राज, जनताको निम्ति, जनताद्वारा भन्ने सिद्धान्तले व्यावहारिक रुप लिन सकोस् ।

यस्तो व्यवस्थालाई साधन बनाएर नै हामीले देशको सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित बनाउँदै समाजवाद तिर लम्कन सक्नछौं । एउटा इन्जिनियर जतिसुकै कुशल र इमान्दार भए पनि एउटा नकर्मीको ज्यासललाई साधन बनाएर जेट विमान बनाउन सक्तैन । उस्तै शासक वर्गको कुशलता र इमान्दारीले मात्र मध्यकालीन युगको निर्दलीय व्यवस्था अन्तरगत देश र जनताको भविष्य बन्न सक्ने छैन ।

यसकारण आज आवश्यकताछ, सामाजिक परिवर्तनको र यस व्यवस्था लाई परिवर्तन गरी त्यस ठाउमा जनवादी व्यवस्था स्थापनाको । यसरी नै बुद्धको शिक्षाले सार्थक रुप लिनेछ । देशमा सामाजिक परिवर्तन नल्याएसम्म र यसै अनुरूपको समाजवाद तिर जाने पहिलो खुड्किलो को रुप मा राष्ट्रिय प्रजातान्त्रिक व्यवस्था स्थापना नभए सम्म सम्पूर्ण शासक वर्ग नै लङ्का, थाईलैण्ड इत्यादि देशहरूमा झैं बौद्ध मार्गी भएर पनि जनताको जीवन सुखी सम्पन्न हुन सक्ने छैन, नत जनताले शान्तिपूर्ण जीवन बिताउन पाउने छ । यो कुरो ती देशहरूको आजको स्थिति हेर्दा व्यावहारिक रूपले प्रमाणित भएको कुरा स्पष्ट हुन आउँछ ।

तर सामन्ती शासक वर्ग अक्सर सोच्छन् कि पुरानो खालको निर्दलीय व्यवस्था नै सबभन्दा उपयुक्त व्यवस्था हो। उनीहरू पञ्चायत व्यवस्था नै पुरानो शाश्वत व्यवस्था भन्ठान्छन् ।

बुद्धको एक शिक्षाप्रद भनाइ छ "संसारमा हर चीज परिवर्तनशील

छ। परिवर्तनबाट कुनै पनि बस्तु मुक्त छैन। हर चीजको उत्पत्ति हुन्छ र अन्त पनि" यस कुरोमा कार्लमार्क्सले एक नयाँ आयाम थपेर भनेकाछन, 'हर चीजको उत्पत्ति, विकास र अन्त क्रमसँग हुन्छ।" मानिस जन्मन्छ र मर्छ मात्र होइन; मानिस जन्मन्छ, अनि विकास हुन्छ र पछि बुढो भएर मर्छ पनि। जन्म र मृत्युको बीचमा विकासको अवधि मार्क्सवादी दर्शनले देखाएको एक नयाँ आयाम हो ।

यो विश्व ब्रह्माण्डको उत्पत्ति कसरी भयो भन्ने सम्बन्धमा हामीले सबै कुराहरू कसरी परिवर्तन भएर गइरहेकोछ भन्ने हेर्यौं। यस्तै मनुष्य समाज पनि परिवर्तनशीलछ र यसलाई कसैले रोक्न सक्नेछैन भन्ने कुरो विश्व- इतिहासले प्रमाणीत गरेकोछ । यस परिवर्तनलाई रोक्न चाहनु नै प्रतिक्रियावादको लक्षण हो र प्रतिकियावादीहरूले रोक्ने कोशिश गर्दा गर्दै पनि जब परिवर्तन हुन्छ ती प्रतिक्रियावादीहरू पनि परिवर्तन को भेलमा बगेर कहाँ पुग्छन । परिवर्तनशील संसारमा साथ दिन सक्नु नै प्रगतिशील- ताको चिह्न हो र प्रतिक्रियाबादको विरोध गरि प्रगतिशीलताको साथ दिनु नै मानिसको वुद्धिमानी हो ।

मनुष्य समाज पनि परिवर्तन भइरहन्छ, यो परिवर्तन घुमी फिरीकन उहीं आउने सट्टा समाजलाई विकास गर्दै परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । शुरूमा मनुष्य समाज एउटा साम्यवादी समाज थियो जसलाई आदिम साम्यबादी समाज भनिन्छ। यो समाज वदलिएर दास समाज बन्यो । दास समाज एक समय सम्म उन्नत रहे, पछि यसको ठाउँ सामन्ती समाजले लियो । नेपालमा आज सामन्ती समाजले अन्तिम सास लिइरहेको छ । आज यस व्यवस्थाले ल्याएको बर्बादीले यो निर्विवाद सत्य सावित भइसकेको छ कि यो व्यवस्था नेपाल र नेपाली जनताको निम्ति अफाप सिद्ध छ। यसको ३ वटा विकल्प हाम्रो सामुछ। (क) पूंजीवादी ब्यवस्था (ख) नव-उपनिवेशवादी ब्यवस्था (ग) समाजवादोन्मुख राष्ट्रिय प्रजातांत्रिक व्यवस्था । यहाँ नेपालमा पूंजी- वादी व्यवस्था सफल हुने छैन र पूंजीवादको नाउँमा यस व्यवस्थाले नव-

उपनिवेशवाद तिर जान करै लाग्छ । आज पञ्चायत व्यवस्थाले लिएको नव-उपनिवेशवादी चरित्रले गर्दा नै यो देश द्रुतगतिले बर्बाद हुन लागेको हो । यसै निम्ति गौतम बुद्धको आकांक्षा र शिक्षा अनुरूप समस्त जनताको जीवन सुनिश्चित गरी शान्ति पूर्ण जीवन विताउन दिन समाजवादोन्मुख राष्ट्रिय प्रजातान्त्रिक व्यवस्था नै एक मात्र बिकल्प हो । राष्ट्रिय प्रजातन्त्र को बाटो गरेर मात्र नेपाल छिटै समाजबादमा पनि पुग्नेछ जहाँ पुगेर नै समस्त जनताको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित हुन सक्नेछ ।

समाजवादी व्यवस्थालाई अँगालेर काम गर्ने राजनै उत्कृष्ट राज अथवा उत्कृष्ट राज्य व्यवस्था हो भन्ने कुरोमा कुनै शंका छैन ।

यस्तो व्यवस्था स्वतः आउने छैन, सम्पूर्ण जनताले एउटै उद्देश्य राखेर एक भएर काम गर्दा नै यस्तो उत्कृष्ट राज्यको स्थापना हुन सक्नेछ ।

दुःखको मूल कारण र यसको निराकरणः—

बुद्धको उपदेश हो, 'मनुष्यको दुःखको हेतु निश्चय पनि भौतिक शरीरको पियासा एवं सांसारिक राग जनित मोहमा पाइन्छ ।" साथै बुद्ध को भनाइ हो "मनुष्यका सम्पूर्ण रागको जरामा बस्ने तृष्णालाई हटाउन सकियो भने रागको अन्त्य हुनेछ र दुःखबाट मुक्ति मिल्नेछ ।"

के यसको मतलब मानिसहरूले आफ्नो धन- सम्पत्ति र बालबच्चा सबै त्यागेर बनबास जानु हो ? सच्चा त्याग ससारबाट भाग्नु होइन । बुद्धका एक प्रमुख शिष्य शारिपुत्रले भनेका छन् । 'जङ्गलमा बसेर पनि कुनै मानिसको भन अपवित्र हुन सक्छ भने अर्कोमानिस गाउँ घरमा बसेर गृहस्थ जीवन बिताएर पनि पवित्र हुन् सक्छन् । यी दुई मध्ये जङ्गलबासी साधु, संन्यासी वा भिक्षु भन्दा गाउँ शहरमा गृहस्थ जीवन बिताउने मान्छे- लाई धेरै उच्च मान्नु पर्छ ।" मानवको सेवा नगरि जङ्गलमा बसि आफ्नै सुख र मुक्ति खोज्छन् भने उसलाई बुद्धको शिष्य भन्न सकिन्न । बुद्ध मानि-

सहरूको जीवन सुखी भएको हेर्न चाहन्छन् र यसै निम्ति उनीहरूको सामाजिक र आर्थिक उन्नति पनि चाहन्छ ।

तर यो उन्नति अरू माथि शोषण- दमन गरेर होइन, भ्रष्टाचार, मूर्ति चोरी इत्यादि गरेर होइन, आफ्नो मेहनतले सत्कर्म गरेर सम्यक् आजीविका गरेर । यसै निम्ति बुद्धले भनेको त्याग, शारीरिक पियासा र सांसारिक राग जनित मोह त्याग्ने कुरो घर- बार र धन सम्पत्ति त्याग्नु नभइ अर्का माथि भइरहेको शोषण- दमनलाई त्याग्नु हो ।

हो आज हाम्रो देशमा व्याप्त दुःखको मूल कारण हाम्रो देशका शासक वर्ग र शोषक वर्ग तथा उनीहरु द्वारा भ्रष्ट गरिएका उच्च पदाधिकारहरुमा फैलिएको भौतिक शरीरको पियासा एवं सांसारिक राग जनित मोहमा पाइन्छ । उनीहरुमा व्याप्त तृष्णा नै आजको देशको बर्बादीको मूल कारण हो । यदि उनीहरुले भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह र तृष्णा छोडेर राजयोग अपनाएको खण्डमा हाम्रो देशमा फैलिएको भ्रष्टाचार, घूसखोरी, तस्करी, मूर्ति चोरी इत्यादि सबै कुरो स्वतः रोकिन जानेछ, देशमा विदेशी पूंजी ल्याएर शोषण गराउने र साम्राज्यवादी तथा नव- उपनिवेशवादी विदेशी पूंजीको भागिदार भएर देशको अर्थ व्यवस्था उनीहरूको हातमा सुम्पने कार्य बन्द हुनेछ र देशको आजको नव-उपनिवेशवादी राजनीतिक व्यवस्थाको अन्त भएर प्रजातांत्रिक अधिकारहरु जनताले प्राप्त गर्ने छन् ।

तर आज हाम्रा कतिपय धर्म गुरुहरु स्वयं शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोहमा फँसेकाछन् । यही कारण हो ती धर्म गुरुहरू शोषक वर्ग तथा शासक वर्गको कुनै कुकर्मको विरोधमा एक शब्द बोल्न चाहदैनन् र सर्व साधारण जनता जसका दिनहरु भोक र प्यासले तडपेर बित्छन्, जसका बालबच्चालाई औषधि गर्न सकि रहेका हुंदैनन्, स्कूल फीस जोडन सकि रहेको हुंदैन, ईनीहरुलाई सांसारिक राग जनित मोह छोडने उपदेश दिइन्छन् । 'कपाल दुखेको औषधि नाहटोमा लाई' भने

जस्तै रोग एउटाछ उपचार अर्कै गरिन्छ ।

के संसारलाई छोडेर शरीरको पिपासा र राग छोड्ने नाउँमा भोकै मरेर जानाले बुद्धको यो उपदेश पूरा हुनेछ ? अथवा छोरा- छोरीलाई श्यानको मुखमा हालेर सांसारिक मोह टुटेको ठहरिने छ ? यदि यस्तो त्यागलाई नै शरीरको पिपासा र सांसारिक राग जनित मोह छुट्यो भन्ठान्ने हो भने सिद्धार्थ गौतमले ६ वर्ष सम्म जीउ सुकाएर तपस्या गरि सकेपछि सुजाताको हातबाट खीरखाने थिएन, बरु शरीरको पिपासा र सांसारिक राग र मोह छुटेको सिद्धार्थले त्यही वेला देहत्याग गरेरर जाने थियो। वालककालमा गौतमले देवदत्तद्वारा बाण प्रहार गरिएको हाँसलाई पनि शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोहमा नलागी हाँस मरे के हुन्छ भनी छोडिदिने थिए। स्पष्टतः बुद्धले चाहेको वाटो शोषण- दमन अन्याय अत्याचारलाई सहेर शरीर सुकाएर बस्नु होइन । कुत्ताको समस्या सुल्झाउन खुट्टा काटेर पठाउने होइन ।

तर आजकल शोषकहरू र तिनिहरू द्वारा दिइने दानमा पालिएका धर्मगुरूहरू मजदूरहरूलाई भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह छोडने र शोषकहरुले दिएकोमा संतोष मान्न र काम नपाए वेकारीले शरीर सुकाई जीबन बिताउनु बुद्धको उपदेश हो भन्ने भ्रमात्मक प्रचार गर्छन् जसवाट सम्पूर्ण मेहनत कश जनतालाई धर्मको नाउँमा अचेत पारी उनीहरू माथि आरामका साथ शोषण गर्ने वाटो खोल्ने काम भएकोछ । जापानमा यस कार्यको निम्ति यस्तो बौद्ध केन्द्रहरूमा पूँजीपतिहरुले करोडौं खन्याउने काम भइरहेको छ भन्ने कुरा बराबर नसुनिएको होइन । आज यस्तै गरी थाइलैण्ट, सिलोन इत्यादि देशहरूमा जनतालाई शान्त पारि राखेको छ ।

तर मलाई लाग्छ बुद्धले चाहेको कुरो यो होइन । बुद्धको शिक्षा हो "बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय र सबै मानवको कल्याणको निम्ति धर्म उपदेश गर ।" यसले स्पष्ट गर्छ, बुद्धको उपदेश मुठ्ठीभरको स्वार्थ रक्षाको निम्ति होइन, बहुजनको निम्ति हो ।

सामन्ती तथा पूजीपति वर्ग तथा साम्राज्यवादी विदेशी पूंजीपति वर्गको तृष्णा राग र मोहले गर्दा नै आज आम जनताले भोक, रोग, दरिद्रता लाई सहेर शरीर सुकाउनु परेको हो । भगवान बुद्धले तपस्या गरेर शरीर सुकाए भने आम जनताले सामन्तीहरूको तथा पूंजीपतिहरूको लोभ, मोह, तृष्णा पूर्ति गर्नको निम्ति शरीर सुकाउन बाध्य हुनुपरेको छ ! यसकाण भगवान बुद्धले उपदेश दिएकाछन्" शरीर सुकाएर कुनै हालतमा धर्महुन सक्दैन ।

यसै कारण आज भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह र तृष्णालाई हुने- नहुने काम गरी, मेहनतकश जनताको काम गरी खाने साधन माथि कब्जा गरी जनतालाई शोषणको चक्कीमा पिसेर धन बटुल्ने काम सामन्त र पूंजीपति वर्ग र विदेशी- पूंजीपतिहरूले छोडनु परेकोछ । भ्रष्टाचार गरी देशको धन बिदेशी बैंकमा जम्मा गर्नेहरूले भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह र तृष्णा छोडनु परेको छ । मेहनत कश जनता संग त त्याग्ने कुरै के छ ? आफ्ना बाल-बच्चालाई भोकै मारेर भोकले आफ्नो देह सुकाएर भएको एउटा देह त्याग गर्नु बाँकीछ ? भगवान बुद्ध यस पक्षमा छैनन् । एकातिर सामन्त र पूंजी पति वर्गले तथा साम्राज्यवादी विदेशी एकाधिकार पूंजीपति बर्गले सम्पूर्ण जनताको कमाएर खानु पर्ने खेत, बारी, बगान, ताल, नदी, खानी, जङ्गल, कलकारखाना र निर्माण कार्यहरूको ठेक्का- पट्टाहरू माथि कब्जा गरी जनतालाई काम दिने नदिने अथवा भोकै मार्ने सम्पूर्ण अधिकार आफ्नै हातमा राख्ने र यसैबाट आफूले ऐश आराम गर्ने र अनि पैसाको बलमा अर्काको जीवन बर्बाद गर्ने र ज्यान मार्ने, महिलाहरूको इज्जत लुटने सारा कार्य हुंदैछ भने निरीह जनता काम गरेर एक पेट पालौं, जहान बच्चाहरू हुर्काउँ भन्दा पनि काम नपाउने, काम पाए घर परिवार चलाउने, बच्चा हरू तालीम गर्ने र औषधी उपचार गर्ने सम्मको निम्ति पनि पैसा नपुग्ने तलब- ज्यालामा जिउनु पर्ने के यही व्यवस्थालाई चिरस्थायी राख्नको निम्ति गौतम बुद्धले शान्तिको संदेश दिएका हुन् ? अथवा यस्तै व्यवस्था

लाई चीरस्थायी कायम राख्न "भौतिक शरीरको पिपासो एवं सांसारिक राग जनित मोह छोडने उपदेश दिएका छन् ?

निश्चय पनि होइन। भगवान बुद्धको अष्टशीलले यो भन्दैन । भगवान बुद्धको १० अलौकिक धर्मले पनि सामाजिक असमानता र सामन्ती, पूँजीवादी तथा नव- उपनिवेशवादी देशमा चलिरहेको शोषण- दमन र अत्याचारलाई यथावत हेरिरहने उपदेश दिँदैन ।

भगवान वुद्धले प्रतिपादन गरेको सम्यक दृष्टि, सम्यक संकल्प, सम्यक् प्रयास; सम्यक आजीविकाले शोषण गर्ने र गराएर मही राख्ने कुरा गर्दैन । भगवान वृद्धको सम्यक ज्ञानले सबै मानिसहरू वरावर हुन भन्ने ज्ञान दिन्छ भने सम्यक् विचार; सम्यक् दृष्टिले पनि सबैलाई एक र बराबर भन्ने विचार गरी सबैलाई बराबरको दृष्टिले हेर्ने शिक्षा दिन्छ । जहाँ सबै बराबर छन् भने कसैले शोषण दमन र अत्याचार गर्ने र कसैले यसैलाई सही रहने कुरै उठदैन । भगवान बुद्धको शिक्षा हो 'म' भन्ने कुरा विर्स र अर्काको दु:खलाई आफ्नै दु:ख र अर्काको सुखलाई आफ्नै सुख सम्झी सम्पूर्ण मानवलाई आफै सम्झी व्यवहार गर्ने गर । यसरी सम्पूर्ण मानवलाई आफै सम्झी समानताको व्यवहार गर्ने शिक्षा नै भगवान वुद्धले दिएको छ । भगवान वुद्धको उपदेश हो-

"अर्काको सुखमा डाह नगर ।" के यसको मतलव अर्कालाई वर्वाद गरि शोषण द्वारा कमाएको धनलाई हेरेर वस भनेको हो ? होइन; भगबान वुद्धको उपदेश हो सम्यक् आजीविकामा रह, अर्थात सबै मानिस एक बराबर हो र सबैले आ-आफ्नो मेहनतले कमाएर खाऊ । जहाँ कमाएर खाने साधनहरू, खेत, खानी, बगान, कारखाना, इत्यादि अर्काको हातमा रहन्छ त्यहाँ सम्यक् आजीविका असम्भव हुन्छ र यस्तो स्थितिमा मानिसले अर्काको दास भएर खानु पर्ने हुन्छ र दास भएर पनि खान नपाउने स्थिती तयार हुन्छ । यसै कारण सम्यक् आजीविकाको निम्ति कमाएर खानु पर्ने साधन सबै जनता सँग हुनु पर्‍यो र अर्काको आश्रयमा बस्न पर्ने स्थिति खतम गर्नु

पऱ्यो। २५-२६०० वर्ष अधि बगानहरू थिएनन् कलकारखानाहरू थिएनन, ठूलठूला निर्माण कार्यहरू थिएनन । काम गर्ने साधनहरू सा-साना टुक्रा खेत, घरेलु उद्योग र सानातिना ब्यापार इत्यादि व्यक्तिगत सम्पत्तिको रूपमा चल्थ्यो । अब यो स्थिति छैन । अब खेतको मालिक हजारौं विघा खेतका मालिक भएर बस्ने जमीन्दारहरू छन्, कारखाना, खानी, बगान, फारम र ठूल- ठूला ठेक्का पट्टाको मालिक पूंजीपतिहरू र विदेशी पूंजीपतिहरू छन्। जब सम्म कमाएर खाने यी साधनहरू यी ठूलठूला शोषकहरूको हातबाट खोसि सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा परिवर्तन गर्न सकिन्न सबैको निमित्त कामको ग्यारण्टी हुन सक्तैन र सम्यक आजीबिका भन्ने कुरो व्यावहारिक नभै कितावमा सीमित रहन जान्छ । स्पष्टत: आज दु:खको मूल कारण सामन्ती शोषण–दमन र साम्राज्यवादी, नव- उपनिवेशवादी तथा एकाधिकारी पूंजीवादको उत्पीडन नै हो र यिनीहरूको हातबाट काम गरी खाने साधनहरू खोसि जनताको सम्पत्ति बनाएर नै जनताको दु:खको मूल जरा उखेल्न सकिनेछ र सम्पूर्ण जनताको निम्ति सुख शान्तिपूर्ण जीवनको श्रृजना गर्न सकिनेछ । यस्तो स्थितिमा जनताले अनेक कुकर्म गरी जिउनु पर्ने स्थिति खतम हुन्छ । सम्यक् आजीविकाको बोटो खुल्छ । अर्काको धन- सम्पत्तिमा आँखा गाड्ने बानी खतम हुन्छ । अन्याय, अत्याचार गरेर पनि आफ्नै निजी सुख भोग खोज्ने भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह खतम हुन्छ । सम्पूर्ण मानवको कल्याणको निमित्त काम गर्दै पारस्परिक सहयोगले सम्यक् आजीविकाद्वारा सुखमय जीवन बिताउने स्थिति तयार हुन्छ ।

पञ्चशील:—

गौतम बुद्धले सर्वसाधारणको निम्ति पहिलो कदममा पाँचवटा शील (नैतिक चरित्र)मा जोड दिएकाछन् । यी ५ वटा नैतिक चरित्र नै पञ्चशील हुन् । (१) अहिंसा (२) अस्तेय (चोरिनगर्नु) (३) व्यभिचारमा नलाग्नु (४) सत्य बोल्नु (५) मादक पदार्थ (चुरोट,

गाँजा, रक्सी इत्यादी) को सेवन नगर्नु ।

यी ५ वटा शील पालन गर्नको निम्ति उक्त प्रकारको सामाजिक स्थितिको आवश्यकता छ। रूसको कुनै इलाकामा पहिले दरतो गाउँहरू थिए जहाँ सबका सब चोर थिए । कम्युनिष्ट व्यवस्था भए पछि त्यहाँ स्कूल खोलि दिए त अर्को दिन स्कूलको कुर्सी; टेवूल, दरि, ल्वाँयक वोर्ड सागाका सारा गायव भए । फेरि पनि कम्युनिष्ट व्यवस्था स्थापना भए पछि उनीहरूको निम्ति कामको प्रवन्ध भयो, उनीहरूको जीवन सुनिश्चित हुन थाल्यो, अव सोभियत संघमा यस्ता चोर गाउँ छैन । मानिसहरूको नैतिक स्तर अरू साम्राज्यवादी मुलुकहरूको तुलनामा हजारौं गुना माथि उठेको छ र सोभियत संघमा चोरि, डकैती, व्यभिचार, झटमेल्ले र मादक पदार्थ खाएर जथाभावी हिंडने, स्माइक इत्यादी खाने चलन निर्मूल भएर नगन्य मात्रामा मात्र पाईएला । सोवियत सघको कम्युनिष्ट पार्टीको महासचिव श्री गोर्वाचोवको नेतृत्वमा यहाँको पार्टी र सरकारले अव १५ वर्ष भित्र अर्थात् इस्वी सन २००० भित्र वियर,रक्सि जस्तो मादक पदार्थ समेत र सिगरेट (चुरोट) इत्यादिको चलन देश भरिको जनताबाट समूल नष्ट गर्ने योजना बनाएकोछ र १९८६ साल को जुलाई सम्ममा यस कार्यमा छ अरब डलर भन्दा वढी खर्च गरी रक्सी वियर इत्यादिको चलन धेरै हद सम्म कम गरि सकेको छ । वहाँ जाँड रक्सीको भाउ वढाई दिएको छ र अन्य सामानहरूको भाउ एक तिहाइ घटाइ दिएको छ । फल स्वरुप अहिले नै कार अक्सिडेन्ट (कार-दुर्घटना) र लोग्ने स्वास्नीको झगडा र पारपाचुके Divorce को चलन जो ३० प्रतिशत पुगि सकेको थियो कम कम हुन गएको छ ।

हाम्रो देशमा तथा अन्य सबै जस्तो पूँजीवादी तथा नव-उपनिवेशीक देशहरूमा रक्सी जाँड मात्र होइन, हिरोइन, स्माइक इत्यादीको चलन बडदैछ, भने कम्युनिष्ट देश सोभियत सघमा हिरोइन, स्माइक मात्र होइन, वियर रक्सिको चलन समेत घटाईदैछ र अव १५ वर्षमा यसलाई बिल्कूल बन्द गर्ने योजनाछ । त्यहाँको कम्युनिष्ट पार्टीको नेता का० गोर्वाचोभको

भनाई छ, रक्सी, जाँड किनखाने ? बरू फलको रसहरू खाउ । वहाँले यो कुरो अर्ति, उपदेश मात्र दिएर होइन, जनताको क्रय शक्ति बढाएर यो कुराहरूको उत्पादन बढाएर आफ्नो देशमा नभएको फल-फुल विदेशबाट मगाएर सबैको आवश्यकता पूरा गरेर गरेका छन् ।

यहाँ प्रचार यो छकि सोभियत संघमा आइमाई सस्तो छ । तर त्यहाँ कसैले यस्तो अनैतिक कार्यमा संलग्न पाइएमा ५ वर्षको कैदछ र विदेशी विद्यार्थी भएमा उनको पढ़ाई बन्द गरी आफ्नै देशमा फर्काउने काम हुन्छ।

सोभियत संघको प्रधान मन्त्री निकोलाई रिझकोवले १९८६ मार्च ३ मा दिएको रिपोर्टमा भनिएकोछ ।

"जनताको जीवनको सबै पक्षहरूको विकासको निम्ति कम्युनिष्ट पार्टीले अध्यात्मिक पक्ष नयाँ स्तरमा उठाईदैछ ।

जारशाहीको पालाको अनिश्चत जीवन, सामाजिक स्थिति र आजको निश्चित जीवन, व्यापक शिक्षा र निश्चित सामाजिक स्थितिले ल्याएको यो अन्तर हो ।

आज हाम्रो देशमा भित्राइएको नव-उपनिवेशवादी व्यवस्थाले राष्ट्र व्यापी रूपका ५ वटै शील भङ्ग हुन गएका छन् । यहाँ मान्छे मारिन्छ, मानिसको लास बेपत्ता हुन्छ, रोजै जसो बच्चाहरू बेपत्ता हुन्छन, व्यभिचार व्यापक भइरहेको छ । चोरी, डाका, भ्रष्टाचार घुसखोरी त्यसमाथि मूर्ति चोरी व्यापक छ । युवकहरू तास, जुवा, भिडियो, चरेश, स्माइकमा लट्ठिदैछन् । रक्सी खानु त इज्जतको सवाल भएको छ ।

अमेरिका र बेलायत इत्यादी साम्राज्यवादी देशहरू, अरू पुँजीवादी देशहरू तथा हामी जस्तै पिछडिएको र नव-औपनिवेशिक देशहरू थाइलैंड, दक्षिण कोरिया, सिंगापुर, फिलिपाइन्स इत्यादी देशहरूमा यी खराब चलन-हरू अझ बढ़ी व्याप्त छन् ।

जबसम्म कुनै देशले पूँजीवादी शोषण व्यवस्था तथा नव-उपनिवेश-

वादी शोषण–दमनलाई खतम गर्न सक्ने छैन बुद्धको उपदेश किताबभित्र कैद रहनेछ। देशमा स्वस्थ प्रजातन्त्र स्थापना गरी, जन चेतना बढ़ाएर जनतालाई राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र सामाजिक क्षेत्रमा देशको मालिक बनाएर सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित जीवन बिताउन पाउने स्थिति तयार गरे नै बुद्धको उपदेश "पञ्चशील" व्यापक रूपले व्यवहारमा आउनेछ।

दिग्घ निकाय (नं. २६) ले स्पष्टसंग भनेको छ कि दरिद्रता नै अनैतिकता र चोरी, झुठ–फरेब, हिंसा, घृणा, निर्दयिता इत्यादी अपराधको श्रोत हो। प्राचीन काल देखि नै विभिन्न सरकारहरूले यी अपराधहरू रोक्न अनेक दण्डहरूको चलन चलाएर आए। दिग्घ निकायको कुटदन्त सुत्त ले यो सबै उपायहरू कसरी व्यर्थ सावित भए भनेर देखाएको छ र भन्दछ "यो तरीका कहिल्यै सफल हुन सक्ने छैन। यसको सट्टा बुद्धको सुझाव हो कि अपराध निर्मूल पार्नको निम्ति जनताको आर्थिक स्थिति सुधार्नु पर्छ।"

समाजवादी व्यवस्थानै यस्तो व्यवस्था हो जहाँ सम्पूर्ण जनताको जीवन सुनिश्चित हुन सक्छ। गर्भमा रहेको बालखदेखि लिएर मर्न लागेको बुढ़ा- बुढी पर्यन्तको जीवन समाजवादी व्यवस्थामा सुनिश्चित रहेको हामी ले पाउन सकेछौं र स्वभावत: यहाँ मानिसको शीलमा पनि साम्राज्यवादी तथा पूंजीवादी देशहरूमा अथवा नवउपनिवेशिक देशहरूमा भन्दा हजारौं गुना उन्नत रूपमा हामी पाउछौं। विश्व साम्राज्यवाद तथा विश्व पूजीवादका प्रभावले गर्दा यहाँ सबै खराब चालचालनहरू निर्मूलनै भैसक्यो भनेर भन्न सक्तैनौं। तै पनि झूठ–फरेब जाल–झेल चोरी डकैटी व्यभिचार, ज्यानमारा, चरेश– स्माइक इत्यादिको चलन सून्य प्राय: छ भने पनि हुन्छ यस्तो समाजमा बुद्धको शिक्षाले स्वत: व्यावहारिक रूप लिएको हुन्छ। भ्रष्टाचारका एकाध घटनाहरू र केटा-केटीको विवाह भन्दा पहिलेको सम्बन्ध त्यहाँ पूर्णरूपले निर्मूल भयो भन्न सकिन्न। तर त्यहाँको सामाजिक समस्या को रूपमा यसलाई पनि समाधान गर्ने कुरोमा त्यहाँको नेतृत्वले सजग भएर

काम गरेर गइराखेकै छ। यो समस्या त्यहाँको आर्थिक संकटले पैदा गरेको वेश्या बृत्ति अथवा ब्यभिचार नभै लडका लडकीको संख्यामा असंतुलनबाट पैदा भएको समस्या हो। फेरिपनि त्यहाँका लडकीहरू आफुले प्रेम गरेको लडकासँग जीवन निर्बाह गर्ने पक्षमा छन् भन्ने कुरोमा शंका छैन। खास गरी विदेशबाट जाने लडकाहरूले त्यहाँका लडकीहरूलाई झुक्याएको काण्डहरू यदा- कदा नपाइएका होइनन। यहाँ बुद्धको उपदेशले यो समस्या कतिहद सम्म समाधान गर्नेछ भनेर भन्न सकिन्न। यसलाई सामाजिक समस्याकै रूपमा समाधान गर्नु पर्नेछ।

जहाँ सम्म मादक पदार्थको सवालछ त्यहाँ हसिस, चरेश- स्माइक खाएर हुल्लडबाजी गरेर हिडने लडका लडकीहरू पाईदैनन। सिगरेट रक्सिको सवालमा का० गोर्बाचोवको नेतृत्वमा यी कुरोहरू पनि अब १०-१५ वर्ष भित्र यसको चलन थ्याम्मै रोक्ने दिशा तिर कदम चाल्ने कार्यक्रम हरू शुरू भइसकेकै छन्।

यसरी बुद्धको पञ्चशीलले समाजबादी मुलुकहरुमा नै ब्यावहारिक रूप लिन सक्नेछ भन्ने कुरोमा कुनै शका छैन। जब कि बुद्धको देश भनिएको यो नेपाल तथा स्वयम् बौद्धधर्माबलम्बी शाषकहरु भएको देश हरुमा समेत पञ्चशील र धर्मका कुराहरु रेडियो गीतहरुमा मात्र पाईन्छ, ब्यवहारमा झन् झन् लोप भएर गइरहेको हामी पाउँछौं।

यो स्थिति आजको समयले ल्याएको हो भन्ने भ्रमात्मक प्रचार छ। यो समयको देन नभई ती देशहरुमा स्थापित गलत ब्यवस्थाहरुको देन हो भन्ने कुरामा कुनै शंका छैन।

सामाजिक सम्बन्ध—६ दिशाको पूजा

गौतम बुद्धको शिक्षा ब्यापक छ र यसले मनुष्य समाजमा आपसी सम्बन्ध बारे पनि व्याख्या गरेको पाइन्छ।

दिग्घ निकायको नं ३१ सिगाल सुत्तले यस सम्बन्धमा एक कुरा

उल्लेख गरेको छ ।

"सिगाल नामक एक नौजवान आफ्नो बुवाले मर्ने वेलामा भनेर गएको हुनाले उनी आकाश, पाताल, पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण गरी ६ वटै दिशामा पूजा गर्थे । बुद्धले त्यो युवकलाई सम्झाए कि यो ६ दिशा आकाश, पाताल, पूर्व, पश्चिम इत्यादी होइन । बुद्धले भने पूर्व भनेको आमा–बाबु हुन, दक्षिण गुरू हुन, पश्चिम स्त्री र वाल बच्चा हुन, उत्तर भनेको मित्रहरू, नाता–कुटुम्व र छिमेकी हुन, पाताल भनेको नोकरहरू, ज्यामीहरू र आफ्नो अ-ह्रीनमा रहेर काम गर्नेहरू हुन र आकाश भनेको धार्मिक मानिमहरू हुन् ।

यसकारण यी विभिन्न दिशाहरूको पूजाको सांकेतिक अर्थ यो बिभिन्न मानिसहरूको पूजा गर्नु हो र पूजा भन्नाले, बुद्धले भने, "फूल, चन्दन, अक्षताले पूजा गर्ने होइन उनीहरू प्रतिको आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेदारी पूरा गर्नु हो ।"

बौद्ध मत अनुसार आमा-बाबु नै ब्रह्मा हुन् । यस बौद्ध समाज र हिन्दु समाजमा पनि साँझ–विहान आमा–बाबुको पूजा गर्नु अथवा ढोग्ने चलन छ । तर यो प्रथा अब लोप भएर गएकोछ र आज साम्राज्यवाद, नव-उपनिवेशवाद र पूँजीवादले ल्याएको कुसंस्कारले गर्दा आमा–बाबुलाई पूजा होइन, लात हान्ने चलन आईसकेकोछ । व्यक्तिवादी संस्कृतिले गर्दा आमा बाबु, भाइबन्धु कसैसंग मतलव छैन ।

जति आम्दानी भए पनि आफ्नो निजी सुख सैल र स्वाफलाई नपुग्ने भए पछि आमा- बाबु पाल्ने पैसैको कमी हुन थाल्छ । आमा-बाबुले बच्चा देखि अनेक दुःख सहेर हुर्कायो, सन्तान ठुला भए आ-आफ्नो काम समाते, अलग बसे । आमा–बाबु मर्नु बाच्नु सित सन्तानले केही सम्बन्ध नराख्नु साम्राज्यवादले हुर्काएको पूंजीवादी समाजको देन हो । जब सम्म यो संसारमा साम्राज्यबाद, पूंजीवाद अथवा नव- उपनिवेशवाद रहन्छ तब सम्म यस्तो स्वार्थपूर्ण चलन मेटिने छैन ।

आमा- बावुप्रति मात्र होइन, शिक्षक र विद्यार्थीमा आज उस्तै गैर-जिम्मेदार सम्बन्ध छ । शिक्षकको पूजा सत्कारको सट्टा शिक्षकले विद्यार्थीको पिटाइ खान्छ। उता शिक्षकहरूको पनि विद्यार्थीप्रति कुनै जिम्मेदारी छैन । विद्यार्थीहरू भविष्यका जिम्मेदार नागरिक बनून भन्ने भावना कमै पाइन्छ । स्वयम् सरकार युवकहरूको जीवन वर्बाद गर्नमा तूलेकोछ । पढाइमा लापर्बाही, जाँचमा कडाइ, अनि चोरी गरी लेखनमा छुट, एक पटक भएको जाँचको नतीजा ६ महिनापछि निकालेर २ वर्षको कोर्शलाई कम से कम ३ वर्ष, होइन भने ५ बर्ष लगाउने चाल, अनि भिडिओ, स्माइक र अवारा गर्दीको भरमार प्रचार देखिन्छ । जति सुकै बुद्धको देश भने ता पनि बुद्धको शिक्षा अनुरुप यहाँ कुनै काम हुन सकेको छैन ।

यहाँ नोकर अथवा कामदार भन्नु उनीहरूमाथि शोषण गरेर आफू लखपतिबाट करोड पति बन्नु हो, करोडपति छ भने अरबपति बन्नु हो । ब्यापक रुपले फैलिएको वेकारी र अर्ध- बेकारी संग पूंजीबादी व्यवस्थाको कुनै मतलब छैन । यहाँ निजी सम्पत्ति कसरी वढाउने भन्ने मा नै होड चलिरहेकोछ । यहाँ सार्वजनिक क्षेत्र होइन, निजी क्षेत्रमा विशेष जोड दिइन्छ, निजी क्षेत्रमा जोड दिइए सम्म निजी क्षेत्रका उद्योगपतिहरुको निम्ति आफ्नो देशको मेहनतकश जनताको दुर्दशाको कुनै वास्ता रहदैन, वास्ता गरेर साध्य पनि छैन ।

यहाँ धर्मगुरुहरूको जीविकाको मूल आधार शोषक वर्ग भएको हुंदा धर्मगुरुहरूको शोषण ब्यवस्था को विरोध गर्ने शक्ति क्षीण भएर गएकोछ । यी सम्पूर्ण कुब्यवस्था बुद्धको उपदेशले सह्मालिने होइन । बुद्धको उपदेश किताब र गीतहरूमा कैद छ । अनि धर्मको नाउँमा ६ दिशाको पूजा गर्न सकिन्छ, तर आमा- बावु, गुरु, इत्यादिको पूजाको कुरै छाडौं चाहिने आदर सम्म पनि दिने चलन लोप हुंदैछ । किन ?

किन भने साम्राज्यबाद, पूंजीवाद तथा नव- उपनिवेशवादको मूल दर्शन हो ब्यक्तिवाद अनि जनतामाथि निर्मम शोषण र व्यक्तिगत आराम र

खाफ । यहाँ मूल केन्द्र हो पैसा, यहाँ मानिसको मूल्य छैन । यहाँ व्यक्तिगत लोभ, तृष्णा, भौतिक शरीरको पिपासा एवं सांसारिक राग जनित मोह व्याप्त छ । यहाँ शोषक र अत्याचार हरूको अगाडि मानिसको कुनै मूल्य छैन। यी शोषकहरूले ईश्वरलाई पनि भ्रष्टाचार र चाटुकारिता प्रिय वनाइ दिएकोछ। यहि उनीहरूको दर्शन हो । आफ्नो भजन गरेको खण्टमा भक्तजनको जस्तै जघन्य पाप पनि पखालिदिने भगवान शोषकहरुले वनाएका हुन् :

निश्चय पनि समाजवादी मुलुकहरू यांत्रीक भौतिकवादी होइन द्वन्दात्मक भौतिकबादी हुन् । यसको मूल केन्द्र व्यक्तिगत सम्पत्ति होइन, मानिस हो ।

यहाँ मानिसले मानिसमाथि गरिने शोषणको अन्त भएको छ । सबै कुरा मानिसद्वारा मानिसको निम्ति गरिन्छ । यहाँ व्यक्तिगत सम्पत्तिमा होइन, सामूहिक सम्पत्ति मा जोड दिइन्छ । यहाँ सम्पूर्ण जनताको जीवन सुनिश्चित छ । यसै कारण यहाँ व्यक्तिगत भावना होइन सामूहिक भावनाको प्रसार छ। सरकारको सामु सबै वरावर छन सरकारमा बस्नेहरू व्यक्तिगत हित भन्दा सम्पूर्ण जनताको हितमा दत्त चित्त छन् । यहाँ भगवानलाई घूस दिने जरूरत छैन र चाटूकारितापूर्ण गीत र भजन गाउने पनि जरूरतै छैन।

यस्तो समाजवादी समाजमानै वुद्धको उपदेशले किताबको कैदबाट मुक्त भएर फेरि एकपटक सजीव रूपमा विचरण गर्न पाएकोछ । यहाँ शिष्यले गुरुलाई पिटने चलन छैन, नत गुरुले शिष्यको जीवनमा लापरवाही गर्ने कुरोछ । यहां शिक्षकले आफ्नो विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो राष्ट्रको मुख्य सम्पति, भविष्यको आशा सम्झन्छन् । शिक्षकहरूले स्कूल अथवा कलेज क्याम्पसमा पढाएर खर्च नपुगि यताउति ट्युसन गर्दै हिंड्नु पर्ने स्थिति छैन । यसै कारण शिक्षकहरूले आफ्नो सम्पूर्ण शक्ति विद्यार्थीहरूको चौतर्फी विकासको निम्ति खर्च गर्दछन । समाजवादी समाजमा शिक्षकहरूको तलब इन्जिनियर, डाक्टर र वकिलहरूको समकक्षमा पुग्नेगरी बढाइदैछ । आज त्यहाँ विद्यार्थी तथा आम जनताको नजरमा शिक्षकहरूको ठूलो इज्जत छ ।

शिक्षकहरूलाई राष्ट्रका भावी कर्णधारहरूको निर्माताका रुपमा हेरिन्छ ।

शिक्षकहरूले पाएको आम जनता तथा विद्यार्थीहरुको आदर नै शिक्षकहरूको पूजा हो ।

आमा-बाबुको सवालमा यहांको युवकहरुले आमा- बाबु छोडेर भाग्नु पर्दैन । आमा- बाबुले आफ्ना छोरा- छोरीको माया ममता र आदर पाउँ–छन् । सोवियत संघको संविधानको धारा ६६ ले एकातिर आमा बाबुले केटाकेटीहरूको स्याहार सुसार गर्नु, उनीहरूलाई समाजोपयोगी श्रम गर्न योग्य बनाउनु र उनीहरूलाई समाजवादी समाजका सुयोग्य सदस्यको रुपमा हुर्काउनु पर्ने छ भन्ने कुरोमा जोड दिएकोछ भने छोरा- छोरीहरुले आफ्नो आमा–बाबुहरूको हेर विचार गर्नु र तिनलाई मदत गर्न अनिवार्य बनाएकोछ। यो धारा त्यहाँका युवकहरुले दिएको सुझावको आधारमा संविधानमा थपिएको हो । यसकुरोले समाजवादी मुलुकहरूका युबकहरू आफ्नो आमा बावुहरू प्रति कतिको जिम्मेदार छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन आउँछ ।

आमा- बाबुको हेरचाह गर्नु पर्ने युवकहरुलाई सरकारले धेरै टाढ़ा खटाएर पनि पठाउँदैन । समाजवादीमुलुकहरुमा यस बाहेक हरेक बूढा-वूढ़ीहरुको भत्ता को व्यवस्था छ । जनवादी चीनमा पनि यस्तै सबि–धानछ । आमा–बाबुलाई छोराले हेर्नै पर्छ, छोरा नभए छोरीले हेर्नै पर्छ छोरी पनि नभए सबभन्दा नजीकको नातेदार जो छन् उनीहरुले हेर्नै पर्छ । स्पष्टतः बुद्धको पूर्व दिशा को पूजा सोबियत सघ तथा अन्य समाजवादी देशहरुमा नै मूर्त रुप लिने गर्दो रहेछ । जहाँ सम्म नोकरलाई सद्व्यवहार गर्ने सवालछ, यहाँ नोकर र मालिकको प्रथा नै खतम भएर सबै नागरिकहरु बराबरीमा पुगिसकेकाछन् र मजदूर र मेहनतकश जनताको रुपमा उनीहरु नै देशको मालिक छन्, देशका शासक छन् ।

सोवियत संध तथा समाजवादी मुलुकहरुमा नै ६ दिशाको पूजाले व्यावहारिक रुप लिन गएकोछ । चाहे पञ्चशील होस् वा ६ दिशाको पूजा

होस अन्यत्र देशहरुमा अति कम मानिसहरले यसलाई व्यावहारिक रुप दिएको हुन्छ भने समाजवादी देशहरका मानिसले अति कम अथवा नगण्य संख्याले मात्र पञ्चशील भङ्ग गरेको होला अथवा ६ दिशाको पूजा व्यावहारिक रुप नदिएको होलान् ।

धर्मगुरुहरूको पूजाको सम्बन्धमा ती धर्मगुरुहरू नै पुज्य हुन्छन् जसको जीवन शोषक र अत्याचारीहरूको हातबाट दिइने दानमा आधारित छैन, जो शोषण र दमनको बिरोधमा डटेर खडा हुन सक्छन् र यस्ता शोषकहरू लाई पनि बदल्ने क्षमता राख्तछन् । धर्मको मर्मलाई बुझेर निर्भीकतापूर्वक आममानवको दुःख दरिद्रता समूल नष्ट गर्ने कुरोमा उद्दत रहन्छन् । होइन भने चीवर वस्त्र लगाएर शोषकहरुको स्वार्थमा जनतालाई यताउतिको बाटो देखाएर, शोषण र दमन व्यवस्थालाई चिरस्थायी राख्ने कुरोमा मदत गर्ने धर्मगुरुहरू कदापि पूज्य हुने छैनन् । ती बोधिसत्वहरू निश्चित रुपले पूज्य छन् जसले ठुल–ठूला शोषक र अत्याचारीहरूलाई पनि आफ्नो शिक्षाले बदल्न सक्छन्, होइन भने यस्ता शोषकहरूले दिने दान हात थापेर पेट भर्ने र आराम खोज्ने धर्मगुरुहरुको प्रभाव नाश भएर उनी–हरू आम जनताको नजरबाट गिर्ने सिवाय कदापि पूज्य हुने छैनन् ।

शोषक समाजमा सच्चाधर्मगुरुहरुको जीवन पनि कष्टमय नै हुने गर्छ। जुन समस्या आमजनताको अगाडि छ उही समस्या धर्मगुरुहरुको अगाडि पनि छ । शोषकहरुको अगाडि आत्म समर्पण गरेर जिउने हो बा कष्ट सहेर मानव मात्रको सेवा गर्ने ? पहिलो कुरो सजिलोछ, दोस्रो कुरो कष्ट दायक छ र यस्तै धर्मगुरुहरु नै पूज्य पनि हुन्छन् ।

सम्मा सम्बुद्धत्वः—

सम्मा सम्बुद्धत्व प्राप्तिको निम्ति बोधि सत्वहरूमा हुंनुपर्ने १० दिव्य धर्महरू यसरी उल्लेख गरिएकाछन् :–

(क) दान
(ख) शील
(ग) निष्काम
(घ) प्रज्ञा

(घ) वीर्य (च शान्ति

(छ) सत्य (ज) दृढता (अधित्थान:)

(झ) मैत्री (ञ) उपेक्षा

सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्न यी गुणहरूको बिकास गरी यी कुराहरूलाई सार्थक बनाउनको निम्ति मानिसले यी कार्यहरूको उपयोगिता माथि राम्ररी सोच विचार गरी लेसमात्र पनि स्वार्थ भाव नराखि र एक रति अहंकार नराखी सम्पूर्ण मानव प्रति मैत्री र बन्धुत्व को भावना राख्नु अत्यन्त जरूरि कुरो हो ।

बोधिसत्वले हरेक काम विल्कुल निस्वार्थ भावले प्राणी मात्रमा अत्यन्त प्रेम भाव राखेर गरेका हुन्छन् । बोधिसत्वले आफ्नो देशवासी तथा विश्वकै मानव जातिले दुःख र दरिद्रता भोगिरहेको हेरेर आफ्नै सुख र ऐस-आराम खोज्दैनन् । यदि यसको निम्ति आवश्यक पर्‍यो भने आत्म-वलिदानको निम्ति पनि हिचकिचाउँदैनन् । बोधिसत्वले आफ्नो जीवन विश्व ब्रह्माण्डकै हितको निम्ति लगाएका हुन्छन् र यसो गर्दा उनले पद, मान, शक्ति (Power) प्राप्त गर्ने उद्देश्यले अथवा कुनै सांसारिक सुख-भोग प्राप्त गर्ने हेतुले गरेका हुंदैनन् ।

चाहे चीवर धारण गरेर भिक्षु नै किन नभएका होऊन् जुन व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको शोषण व्यवस्थासंग घनिष्ट सम्बन्ध रहेको हुन्छ र जसको सम्बन्ध साम्राज्यवादीहरूसंग रहेको हुन्छ, उनीहरूले बोधिसत्वको भावना लिएर हर कुरोमा राम्ररी सोच-विचार गरि मानव माथि भईरहेको शोषण दमनको विरोध गरि बहुजनको हित, सुख र कल्याणको निम्ति काम गर्न सक्ने छैनन् भन्ने कुरो स्पष्ट छ । शोषकहरूको कु-अन्न पेटमा परे पछि ठूल-ठूलो विद्वानहरूको पनि मति भ्रष्ट हुन्छ भन्ने कुरोमा कुनै शंका छैन।

यसै कारणले भगवान बुद्धले सम्यक् आजीबिकामा जोड दिएका छन् र सम्यक् आजीविका चलाउने व्यक्तिले नै बोधिसत्वले पालन गर्नु पर्ने उपरोक्त १० दिव्य गुण अथवा धर्महरूको पालना गर्न सक्नेछन् ।

शुद्ध भोजनको मतलब स्याउ, केरा, दूध, दही, मक्खन, हलुवा, पुडी खानु मात्र नभै शोषकहरू द्वारा दानमा दिइने भोजन नगर्नु पनि हो। आर्थिक शुद्धता नै सबभन्दा ठूलो शुद्धता हो। हजारौं, लाखौंको आँखामा आँशु भरेर जम्मा भएको धनको उपभोग गर्नु पनि अशुद्ध भोजन नै हो। यस्तो कुभोजन पेटमा नपरेका बोधिसत्वहरूले नै हर कुरोमा राम्ररी सोच विचार गरी, मानव मात्रको हित, सुख र कल्याणको निम्ति अहंभावलाई छोडी निस्वार्थ भावले काम गर्न सक्नेछन्।

आज यस्ता अनेकौं धर्मगुरू छन, जसको आश्रम शोषक– अत्याचारी हरू कहाँ हुन्छ र साम्राज्यवादीहरू तथा अन्य शोषकहरू द्वारा दिइने दान र अनुदानबाट पोषित छन् र यस्ता धर्म गुरुहरुले कुनै हालतमा मानवलाई सन्मार्ग देखाउन सक्ने छैनन्।

चीवर धारणा गरोस् वा नगरोस् हरेकले बोधिसत्वको आचरणलाई पालन गरेर नै यस संसारलाई सुखमय बनाउ सक्नेछ।

दान:—

१० दिव्य धर्महरू मध्ये पहिलो धर्म हो दान।

दान यात अति दीन–हीन हालतमा मानिसले माग्ने गर्छ अथवा सार्वजनिक कामको निम्ति मागिन्छ। सामन्ती या पूँजीवादी समाजमा सम्पूर्ण मानिसको निम्ति कामको ग्यारण्टी नहुंदा काम नपाएर दुःख पाएका जनताले बाँच्नको निम्ति माग्ने सिवाय अरू बाटो नै छैन र उनीहरू भीख-मङ्गा हुन जान्छन्। यस्तै लुला लङ्गडा, बिरामी र अशक्त मानिसहरू तथा बूढ़ा-बूढीहरू जसका छोरा छोरी छैनन्, उनीहरुले पनि मागेरै बाँच्न करै लाग्छ।

साम्यवादी (समाजवादी) समाजमा यसरी मागेर बाच्नु पर्ने स्थिति हुंदैन। समाजवादी समाज, जो साम्यवादी समाजको पहिलो रूप हो, मा पनि सम्पूर्ण जनताको निम्ति कामको ग्यारण्टी हुंदा र साथै बूढा–बूढ़ी, अशक्त, बिरामी तथा लुला–लङ्गडाहरूको निम्ति जीउन लायक भत्ताको

इन्तजाम हुंदा यस व्यवस्थामा मागेर बाँच्नु पर्ने स्थिति नै खतम भएको हुन्छ । हाम्रो अगाडी एक सवालछ सामन्ती तथा पूँजीवादी समाजलाई कायम राखी काम गरेर खाने सम्पूर्ण साधन सामन्ती तथा पूँजीपति वर्गको हातमा राखी जनतालाई वेकारीको शिकार बनाएर जनता माथि निर्मम शोषण गराएर उनीहरूलाई दरिद्र हालतमा जीउन बाध्य गराएर दुई पैसा दान दिएर अथवा गरीवहरूलाई एक छाक खुवाएर अनि लाखौं गरीवहरू मध्ये एक आध सयलाई कम्मल बाँडेर धर्म गर्नु भन्दा जनताले माग्नु पर्ने स्थिति नै खतम गर्ने समाजवादी ससाजको स्थापना गरेर सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित गर्नु नै अति राम्रो दिव्य धर्म हो ?

मलाई लाग्छ मानिसले दान लिनु पर्ने स्थिति कायम गरेर दान दिनु भन्दा लेस मात्र पनि स्वार्थ भाव नराखि, एक रत्ति अहंकार नराखि, भौतिक शरीरको पिपसा एवं सांसारिक रागजनित मोह त्यागी समाजवादी समाज स्थापना गर्नको निम्ति दृढ़ संकल्प लिएर, अरू कुनै कुरोको कामना नगरी, काम गर्नु १० दिव्य धर्महरू मध्येको प्रथम धर्म "दान" भन्दा पनि अति उच्च दिव्य धर्म हो भन्ने कुरोमा कुनै शंका छैन ।

जहाँ सम्म सार्वजनिक कामको सवाल छ समाजवादी समाजमा यी सम्पूर्ण कुराहरू व्यावहारिक रूपले पूरा गरिएको हुन्छ । परोपकार संस्था खोलि केही मानिसहरूलाई केही औषधिहरू दान दिनु भन्दा सम्पूर्ण जनताको औषधि र उपचार, डाक्टर खर्च इत्यादि मुफ्त प्रबन्ध गरी अझ बिरामी भत्ता समेत इन्तजाम गर्नु "दान" भन्दा अति उच्च धर्म हो । यस्तै एक-आध जना केटा केटीलाई पढ़ाउनमा मदत दिनु भन्दा देशको सम्पूर्ण लडका लडकीहरूलाई उच्च शिक्षा लगायत सम्पूर्ण शिक्षा मुफ्त गरी उनीहरूको निम्ति बिद्यार्थी जीवन बिताउन चाहिने सम्पूर्ण कुराहरूको प्रबन्ध गर्नु "दान" भन्दा अति उच्च दिव्य धर्म हो ।

समाजवादी समाज स्थापना गरेमा दान दिनु र लिनु पर्ने स्थितिनै

खतम भएर जानेछ र सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी सम्पन्न र सुनिश्चित हुनेछ। के अनि समाजवादी व्यवस्थाको स्थापना दान भन्दा पनि अति उच्च केटीको धर्म होइन ?

शील:—

अंग्रेजीमा एउटा उखान छ, "यदि मानिसले पैसा हराउँछ भने उसले केही पनि हराएको हुँदैन, यदि स्वास्थ्य हरायो भने उसले केही हरायो भन्नु पर्छ, यदि 'चरित्र' हरायो भने उसले सब कुरो हरायो।" चरित्र हराए पछि मानिस पतित हुँदै जान्छ। झुठ बोल्नु, छल कपट गर्नु, धोका दिनु, क्रोध, डाह, ईर्ष्या, भ्रष्टाचार, लोभ, लालसा, गुण्डागर्दी, यौन-स्वतन्त्रता, इत्यादि चरित्र हीनताका लक्षणहरू हुन्। यसमा थप आजकल युवकहरूमा गाँजा, चरेश, हचासीस, रक्सी, रण्डी इत्यादिको आदत पनि फैलिदै गएकोछ। लेनिन भन्नु हुन्छ "झुठ बोल्नु पतनको लअण हो।" झुठको अलावा अन्य सम्पूर्ण प्रकारका दुश्चरित्रले मानिसलाई पतन गराउछ। मानिसलाई पशुत्वमा गिराइदिन्छ र हिंस्रक राक्षस बनाई दिन्छ।

मानिसको उत्थानको पूर्व-शर्त हो 'शील'। भक्त प्रह्लादले राजगद्दी पाए पछि "शील" छोडि दिए र उनको फेरि पतन भयो। समाजलाई परिवर्तन गरी नयाँ समाजको निर्माण चाहने हर व्यक्तिलाई "शील" को जरूरत छ। शील बोधिसत्वको निम्ति मात्र आवश्यक होइन सम्पूर्ण मानवको आत्म-विकासको निम्तिनै आवश्यक छ। लेनिन भन्नु हुन्छ "मैल कहिल्यै धूम्रपान गरिन, रक्सीको सेवन गरिन र कुनै लडकीको पछि लागिन," लेनिन "शक्ति" खेर नफाल्ने कुरोमा जोड दिनु हुन्छ र यसको निम्ति कसरत गर्ने खेल्ने र पौडी खेल्ने इत्यादि कुरोमा जोड दिनु हुन्छ। लेनिनको शील स्वभावका नमूनाहरू यिनै हुन्।

व्यक्तिगत रुपले हर मानिसले आफ्नो "शील" स्वभाव, चरित्रलाई जोगाउनु आवश्यकछ। तर सर्वसाधारण जनताको सवालमा देशको कुव्य-वस्याले "शील" भङ्ग गराउनमा वाध्य गराइ राखेको हुन्छ। मानिस

स्वभावत: चोर, उचक्का, बदमास, रण्डी होइन । तर परिस्थितिले बाध्य-तावश ऊ चोर, डाका, उचक्का, बदमास, पकेटमार, रांडी इत्यादि बन्न-पुग्छ । साम्राज्यवादीहरूको प्रभावमा नै आज नेपालमा चरेश, गाँजा, ह्याशीस र चरित्र हीनता फैलिंदै गइरहेको छ । मानिसहरू झन् झन् व्यक्तिवादी हुंदै गइरहेका छ यहाँ यस व्यवस्थाले जनतामा शील बत्तीबालेर खोज्नु पर्ने हालतमा पुऱ्याइ दिएको छ ।

समाजलाई ठीक ठाउँमा ल्याएर आम जनतालाई राजनीतिक आर्थिक तथा सासाजिक क्षेत्रमा देशको मालिकको रुपमा स्थापना गरेर माथि, ब्याख्या गरिएको अनेकौं दुश्चरित्रहरू स्वत: खतम भएर जाने छन् । मानिसको चरित्र त्यस देशको संस्कृतिकै अङ्ग हो । हर देशको राजनीतिक र आर्थिक स्थितिमा त्यस देशको संस्कृति आधारित भएको हुन्छ । जहाँ राजनीति बिग्र्यो सम्पूर्ण कुराहरू स्वत: बिग्रन थाल्छ, जनताको चरित्रमा ह्रास हुन थाल्छ, दुश्चरित्रता देशको संस्कृतिको अङ्ग बन्न थाल्छ ।

साम्राज्यवादी, पूजीवादी तथा सामन्तवादी देशहरूमा जुन दुश्च-रित्रता ब्याप्त छ त्यस्ता दुश्चरित्रताहरू ससाजवादी मुलुकहरुमा आफ से आफ लोप भएर गएका छन् ।

स्पष्टत: समाजलाई नक्कली सामन्ती तथा पूंजीवादी ब्यवस्थालाई यथावत कायम राखी यसमा अझ साम्राज्यवादी तथा नव-उपनिवेशवादी चाल चलन समेत भित्र्याएर मानिसको हातबाट "सम्यक् आजीविका" को बाटो छिनेर, शिक्षा- दीक्षा विहीन बेकारी र मुखभरी दलहरु सृष्टि गरेर सहस्र उपदेश दिए पनि मानिस शीलवान बन्न सक्तैन भन्ने कुरो दक्षिण कोरिया, थाइलैण्ड, सिंगापुर, इत्यादि देशहरुको स्थितिले स्पष्ट संग देखा-एको छ । स्पष्टत: मानिसको 'शील" पनि त्यस देशको राजनीतिले उत्पन्न गरेको हुन्छ र त्यहाँको आर्थिक र सामाजिक स्थितिमा निर्भर गर्दछ ।

शील भिक्षु र भन्तेहरुको निम्ति मात्र होइन, गृहस्थहरुको निम्ति झन् जरुरी छ, बोधिसत्व भिक्षु र भन्ते भएर मात्र होइन गृहस्थी जीवन

बिताएर मानव समाज भित्रै बाहिर हुनु परेको छ । भिक्षु र भन्तेहरु आम जन-जीवनको सुख दुःख संग कटेको हुन्छ । उनीहरुको भोजन लखपति, करोडपतिहरुबाट दिइने दानमा आधारित हुन्छ, जन-जीवनमा के पीर मर्का परेकोछ र आम जनताले आफ्नो शील कसरी रक्षा गर्ने भन्ने सवाल व्यवहारिक रुपले थाहा नहुंदा उनीहरुले शिक्षा दिए पछि त्यै ठीक हुन्छ भन्ठान्छन् । भिक्षु र भन्तेहरुले दरिद्रता, बेकारी र भूखमरीको सामना गर्नु पर्दैन । बालबच्चाको भोको पेटको रोदन र क्रन्दन सुन्नु पर्दैन र सजिलै संग शील पालन गर्न सक्छन् । तर गृहस्थहरुको अगाडि यी सम्पूर्ण समस्याहरु छन, कहिले काँही चाहेर पनि शील पालन गर्न नसक्ने स्थिति आइ पर्छ । आधारहीन महिला नचाहेर पनि चरित्र बेच्न बाध्य हुन्छिन । बेकारी र भोकले पीडित भएर चोरी गर्न र पाकेटमार बन्न बाध्य भएको हुन्छ । यहाँ हामी महाभारतको दुई घटनाले यस कुरोलाई अझ स्पष्ट पारौं ।

यस्तै कुरोमा श्री कृष्ण र अर्जुनको विवाद पर्छ । कृष्णको भनाइ हो मानिसले बाध्य भएर चोरी गर्छ । अर्जुनलाई चित्तबुझाउन नसके पछि अर्जुनलाई खाने कुरो भएको ठाउँमा साखी म नआए सम्म नखानू भन्ने कबूल गराएर कृष्ण बाहिर निस्कछन । ४ दिन बित्दा पनि कृष्ण फर्कदैन अर्जुनलाई भोकले सताउँछ र खानेकुरो झिकेर खान मात्र थाल्छ कृष्ण पनि आइ पुग्छ । अर्जुन जिल्ल पर्छ । भोकले आफ्नो कबूल तोडन बाध्य गराएको कुराबाट अर्जुन झल्यास्स हुन्छन् ।

यस्तै राजसूय यज्ञ पछि एउटा बाहुनले सुनको थाली चोरेर लगेको महाराज युधिस्थिरले देखछन् र कृष्णलाई भन्छन् कृष्णले महाराज युधिष्ठिरलाई बोध गराउँछन् "यो तपाई कै दोष हो ।" यदि राज्यव्यवस्थामा सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी सम्पन्न सुनिश्चित भए मानिसले किन चोर्ला ? स्पष्टतः कुनै देशमा चलेको चोरी, भ्रष्टाचार, इत्यादि सम्पूर्ण दुश्चरित्रको जिम्मेदार त्यस देशको सरकार र त्यहाँको व्यवस्था हो ।

स्पष्टत: आज उपदेश दिएर मनलाई रमाउनु भन्दा सम्पूर्ण जनताले शील पालन गर्न सक्ने स्थिति तयार गर्नु परेकोछ र यसैं निम्ति जनता लाईं राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा देशको मालिकको रुपमा स्थापना गरी उनीहरुको जीवन सुखी सम्पन्न र सुनिश्चित बनाउनु परेकोछ। वैज्ञानिक समाजवाद नै एउटा यस्तो ब्यवस्था हो जहाँ मानिस लाई शील पालन गर्नको निम्ति चाहिने स्थिति तयार हुनेछ र बुद्धको दिव्य उपदेश "शील" पनि त्यहीं मात्र आम जनताले व्यापक रुपले पालन गर्नेछन्।

निष्काम:—

श्री कृष्णले यसलाई निश्काम कर्म योग भनेकाछन्। श्री कृष्ण गीता मा भन्छन्। "काम गर्ने कुरोमा तिम्रो अधिकार छ, तर यसको फल तिम्रो अधीनमा छैन।"

मानिसले आँपको रुख रोप्न सक्छ तर यसमा फल लागिहाल्ला भन्न सक्तैन। फललागेको खण्डमा यसको फल आफैले भोगुंला भन्न सक्तैन। हुन सक्छ, फल लाग्न भन्दा पहिले त्यो मान्छे मरि जाओस्। हुन सक्छ त्यो फल टिपेर घर नपुग्दै मरि जाओस्। के अनि आँपको बिरुवा नलगाउने ? लगाउने। किन लगाउने ? यस निम्ति कि आफूले यसको फल खान नपाए अरुले खाओस, भावी सन्तानले खाओस्, छर छिमेकीले खाओस्। स्पष्टत: सबै कुरा आफैले फल भोगुंला भनेर गरिन्न।

निश्काम कर्मको सबभन्दा उत्तम उदाहरण मार्क्सलाई दिन सकिन्छ। मार्क्सले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन विश्वका शोषित पीडित जनतालाई मार्ग दर्शन गराउनमा लगाए। मार्क्स र एंगेल्स मिली सयकडौं किताब लेखे। के मार्क्सले यो कार्य धन कमाउनको निम्ति गरे ? होईन। के मार्क्सले विश्वमा समाजवादी ब्यवस्था स्थापना भएमा आफू सर्वेसर्वा बनुंला अथवा कुनै राम्रो पद पाउंला भनेर गरे ? मार्क्सलाई जेनी संग विवाहको तुरुन्तै पछि प्रसियन सरकारले मन्त्री हुन बोलाएको थियो। मार्क्सले फटकारेर

पठाए कि म घूस खाने होइन । यस कार्यमा लाग्दा मार्क्सले अनेक ख, कष्ट सहन पर्‍यो । वहाँको साथी मैयरले वहाँलाई अलि कति कलम घुमाउने सल्लाह दिए । जवाफ पठाइ दिए, विश्व मानवको दुःख लाई विर्सी कलम घुमाउन लाई म तैल होइन । चाहे जस्तो सुकै दुःख आपद झेल्न परोस मानवलाई शोषण- दमनबाट मुक्त जीवन प्रदान गर्ने कार्यमा उनी अविचलित भएर अगाडि बढे । उनले आफ्नो आँखाले आफूले गरेको कुनै कामको फल हेरेर जान सकेनन्, तर उनको शिक्षाले आज विश्वको एक तिहाई जनताले आ आफ्नो देश बाट सामन्ती अथवा पूंजीवादी व्यवस्था खतम गरी त्यहाँ समाजवादी व्यवस्था स्थापना गरी निरन्तर विकास गर्दै सुखी सम्पन्न र सुनिश्चित जीवन बिताउन पाइरहेकाछन् र उनको शिक्षालाई हृदयङ्गम गरि बाँकी देशका जनता यस्तो मुक्त समाजको निम्ति निरन्तर संघर्षमा लागिरहेकाछन् ।

स्पष्टतः आफ्नो निजी स्वार्थको कामना नगरी विश्वमानवको हितको निम्ति धैर्य धारणगरी लगनशील भएर काम गर्नु नै निश्काम कर्म हो, निश्काम कर्मको मतलव लक्षहीन कार्य होइन । महान लक्ष पूर्तिगर्नको निम्ति आफ्नो निजी फाइदा बेफाइदाको वास्ता नगरी काम गर्नु नै निश्काम कर्म हो ।

प्रज्ञा:—

बुद्धि, विवेक र अनुभवले ठम्याएर उपयोगमा ल्याउन सकिने ज्ञान नै प्रज्ञा हो। ।

प्रज्ञा अथवा ज्ञानको मुख्य केन्द्र विन्दु हो "सम्यक् ज्ञान" सबै एक र बराबर हो भन्ने ज्ञान । आफू र अरू बीच भेद नराख्ने ज्ञान । "म" भन्ने कुरो आफू एक्लैमा सीमित नराखी सम्पूर्ण मानव नै "म हुँ" भन्ने ज्ञान। यसै मानेमा नै कृष्णले गीतामा सम्पूर्ण अरू धर्मलाई छाडि "मेरो शरणमा आऊ भनेका हुन् ।" जब मानिसले मानिसलाई म आफै हुँ भनी चिन्दछ, संसारमा अन्याय अत्याचार, शोषण र दमन इत्यादी मेटिएर जान्छ । मानिस

नै यस विश्वको केन्द्र हो । मानिससँग अनन्त शक्ति छ र संसारमा जे गर्ने हो मानिसले गर्ने हो र उसले मानिसकै निम्ति गर्ने हो ।

मानिस कालो, गोरो, क्कलो, पुडको, नेप्चे-थेप्चे र लामो नाक भएका इत्यादि हर प्रकारको हुन सक्छन् । तर यी सम्पूर्ण प्रकारको मानिसलाई प्रतिनिधित्व गर्ने 'मानव' एउटै हो । यसै कारण भगवान बुद्धले "बहुजनको हितको निम्ति, बहुजनको सुखको निम्ति, सबैको कल्याणको निमित विचरण गर ।" भनेको हो ।

भगवान बुद्धले मेरो पूजा गर, पाठ गर र मेरो नाउँमा व्रत गर अनि धर्म हुन्छ भनेनन् । मानवको सेवा नै धर्म हो भन्ने उपदेश भगवान बुद्धको हो ।

जब सबै मानिस बराबर हुन् भने यहाँ कोही मानिस ठूलो, कोही सानो' कोही शोषक र कोही शोषित, कोही मालिक, कोही नोकर, कोही करोडपति, कोही भीखमङ्गाको रूपमा राख्ने नै किन ?
सवाल छ यो भेदभाव कसरी मेटाउने ? भगवान बुद्धको समयमा "दास समाज' थियो । बुद्धले भने "दासहरुमा पनि करुणा र मैत्री भाव राखि उनीहरू माथि राम्रो व्यवहार गर ।"

आज आएर दास व्यवस्था खतम भैसकेकोछ, यसको बदला अब विश्वमा अरबौंको संख्यामा ज्याला अथवा मासिक तलबमा काम गर्ने मजदूर र कर्मचारी र जग्गा नभएका, खेतहीन र गरिब किसानहरू र अन्य मेहनतकश जनता देखा परेका छन् र उनीहरू मध्ये अरबौंको संख्यामा मानिसहरू बेकारी र भूखमरिका शिकार छन् ।

दास जमानामा दासका मालिकले दासहरूलाई राम्रो खाई, पिलाई, दिए एक हदसम्म समस्य समाधान पनि भै हाल्थ्यो । तर आज देखा परेका अरबौं मानिसहरूको बेकारी, भूखमरि र दरिद्रता कसरी मेटाउने ? बहुजनको हितको निम्ति उनीहरूको सुख र कल्याणको निम्ति विचरण गर भने बुद्धकले दिएको ज्ञान "निरपेक्ष सत्य" (Absolute truth) भन्न

सकिन्छ । तर बदलिदो मनुष्य समाजले गर्दा बहुजन भन्ने शब्दको अर्थ पनि बदलिदै जांदा हामीले यस माथि अझ गम्भीरताका साथ ठिक बुद्धि लगाएर सोच्न बाध्य हुनु परेको छ ।

अब बहुजन भन्नाले मजदूर, खेतहीन र गरीब किसान करोडौंको संख्या मा संसारमा फैलिएको बेकारी र भूखमरीको शिकार भएका जनता, साना तिना व्यापारी र कर्मचारीहरू र अरू अनेकौं प्रकारका मेंहनतकश जनता र सडकलाई नैं आफ्नो घर बनाई राखेका र बाध्यतावश अनेकौं हुने नहुने काम गरी बाँच्न बाध्य भएका केटा-केटीहरू र रछानमा खोजेर खानु पर्ने जनतालाई नैं जनाउँछ ।

यी बहुजनको हित, सुख र कल्याण कसरी गर्ने ? यी समस्याहरू गौतम बुद्धको पालोमा थिएनन । यी समस्याहरू आज देखा परेका छन । स्पष्टतः हामीले यी समस्याहरूको समाधान बौद्ध-धर्म ग्रन्थहरूमा खोजेर पाउने छैनौं । यसै कारण हामीलाई नयाँ नयाँ ज्ञानको आवश्यकता पर्न जानु स्वभाविक हो ।

जसरी जीवाङ्गलाई बाँच्नको निम्ति नयाँ खाद्य पदार्थबाट सार तत्वहरू लिनु (परिपाचन) र पुराना काम नलाग्ने वस्तुहरूलाई त्याग्नु (विपाचन) को प्रक्रिया जरूरत छ र यो प्रक्रिया रूकेपछि सो जीवाङ्गको मृत्यु हुन थाल्छ, उस्तै ज्ञानको सञ्चालनमा पनि त्यस ऐतिहासिक स्थितिमा देखा परेका उपयुक्त ज्ञानलाइ ग्रहण गर्ने र पुरानो, अनुपयुक्त विचारलाई त्याग्ने प्रक्रिया रूकेपछि सो ज्ञान पनि मरेको लास झैं निस्क्रिय हुन पुग्छ र यस्ता मरि सकेको ज्ञानले मानवलाई हित गर्ने सुगन्धको सट्टा मानवलाई नोक्सान हुने दुर्गन्ध छोडन थाल्छ ।

ज्ञानलाई सजीव र सक्रिय बनाउन त्यस ऐतिहासिक स्थितिमा देखा परेका बहुजनको हित, सुख र कल्याण हुने ज्ञानलाई ग्रहण गरी ती बहुजन को हित, सुख र कल्याणसंग सम्बन्ध नभएको पुरानो ज्ञानलाई छोडि ज्ञान-लाई पनि सजीव र सक्रिय बनाई राख्नु उत्तिकै जरूरत छ ।

ज्ञानको सीमा छैन, आज थाहा नपाएको कुरो भोलि थाहा हुन्छ। हिजो "दास" हरू माथि करुणा, दया, मैत्री पर्याप्त थियो भने आज बहुजनको हित, सुख र कल्याणको निम्ति यस्तो समाज व्यवस्था स्थापना गर्ने ज्ञानको आवश्यकता देखा पर्न आएको छ, जुन समाज व्यवस्थामा सम्पूर्ण मानव आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक क्षेत्रमा आ-आपनो देशको मालिकको रूपमा देखा परोस। यस्तो समाजवादी व्यवस्थाले नै आजको स्थितिमा सम्पूर्ण मानवको हित, सुख र कल्याण गर्न सक्ने छ। हाम्रो जस्तो देश जहाँ समाजवाद तुरुन्तै लागू हुन सक्तैन उहाँ समाजवाद तिर जाने गैर-पुँजीवादी विकासको बाटो पक्रेर अगाडि बढ्ने "राष्ट्रिय प्रजातन्त्रको" आवश्यकता देखा परेकोछ।

यस्तो राजनीतिक व्यवस्था जनताको हित, सुख र कल्याणको मूल आधार बन्ने छ। आज साम्राज्यवाद तथा नव-उपनिवेशवादको स्थितिमा दान र करूणाले बहुजनको हित, सुख र कल्याणको जिम्मेंदारी पूरा गर्न सक्तैन भन्ने कुरो निर्विवाद सत्य सावित भईसकेको छ। पानी पातमा होइन जरामा दिनु परेको छ।

भन्ते डा० वाल पोल राहुलको कथन याद आउँछ। वहाँ "बुद्धले के सिकाए" नामक आफ्नो पुस्तक (अंग्रेजी संस्करण पन्ना ८१) मा लेख्नु हुन्छ, "बुद्ध सबै मानिस सुखि होउन भन्ने चाहन्छन्। नैतिक र आध्यात्मिक सिद्धान्तमा आधारित पवित्र जीवन नविताई सुख सम्भव छैन। तर बुद्धलाई थाहा छ कि भौतिक र सामाजिक स्थिति अनुकुल नभएमा यस्तो नैतिक र आध्यात्मिक सिद्धान्तमा आधारित जीवन दुष्कर हुन्छ।" वहाँ फेरि लेख्नु हुंन्छ, "बुद्धको शिक्षा अनुसार भौतिक साधन लक्ष होइन'यो त्यो लक्ष प्राप्तिको निम्ति साधन हो ·····तर फेरि पनि यो नभई नहुने साधन हो।" वहाँ अगाडि लेख्नु हुन्छ; "बुद्धले जीवनलाई सामाजिक र आर्थिक स्थिति बाट अलग गरेर हेरेनन्, बुद्धले जीवनलाई पूर्णतामा हेरे अर्थात यसको सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक पहलुलाई समेटेर हेरे।"

स्पष्टत: प्रज्ञा मनमा धारणा गर्ने ज्ञान मात्र नभएर, सम्पूर्ण मानवलाई व्यावहारिक रूपले कसरी सुख दिने भन्ने ज्ञान पनि हो। दया, दान, करूणा, मैत्री, मुदिता, उपेक्षा सबै मानवको भौतिक सुखसंग सम्बन्धित कुरोहरू हुन्। तर आजको समाजमा सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखमय बनाउने हो भने दया, दान, करूणा र मैत्रीले मात्र पुगेन।

बुद्धको बेला ठूल ठूला बगानहरू र कल-कारखानाहरू नहुंदा अतिरिक्त मूल्य को कल्पना गर्न सकिदैन थ्यो। कारण गौतम बुद्धले भने जस्तै मानिसको मनको पोषण उपदेश र अनुभव बाट हुन्छ। जुनबेला ठूल ठूला कारखानाहरू र बगानहरू थिएनन् त्यसबेला यसबाट हुन सक्ने दुष्परिणाम को अनुभव नहुंनु स्वभाविक हो र त्यसबेला भगवान बुद्धले यसबारे उपयुक्त हुने ज्ञान नदिनु स्वभाविक हो।

यसबारे आजका धर्मगुरुहरुले सोच्न सक्ने कुरै भएन, कारण आजका धर्म गुरुहरु ले आफ्नो जीविका को निम्ति कुनै बेकारि समस्या को सामना गर्नु पर्दैन, नत कुनै बगान बा कारखानामा गएर काम गरेर शोषणको चक्किमा पिसिनु परेका छन्। यस्तो स्थितिमा धर्म गुरुहरु द्वारा सामन्ती तथा पूंजीवादी शोषण दमनबाट मुक्त गरेर मात्र बहुजनको हित, कल्याण र सुख हुन सक्ने छ भन्ने प्रज्ञा को अनुभूति गर्न नसक्नु स्वभाविक हो।

आजको स्थितिमा उपयुक्त प्रज्ञा प्राप्त गर्न को निम्ति मनलाई पोषण गर्ने अनुभव, शोषण र दमन कस्तो हुन्छ भन्ने अनुभव प्राप्त गर्ने बाटो वहाँहरुसग छैन। यही कारणहो आज बुद्धले मनाही गरेर गएतापनि "धर्म" बुद्धको मूर्ति पूजा गर्नु, भजन-मण्डलीमा सामेल हुनु र बुद्धको हाड अथवा सुन को मूर्ति बनाएर जात्रा गर्ने कार्य सम्ममा सीमित हुन गएको छ। प्रवचन गर्‍यो, सुन्यो, मनको कुरो मनैमा राख्यो भई हाल्यो, आज प्रज्ञा लाई चाहिने नयाँ पोषण को अभावमा प्रज्ञाले व्यावहारिक रूप लिन नसकी अशक्त र अधूरो रहन गएको छ।

बुद्धको उपदेशहो "संसार को कुनै वस्तु परिवर्तनबाट मुक्त छैन"।

ज्ञान पनि परिवर्तन बाट मुक्त रहन सक्दैन । समाज बदलिन्छ, एक समय को प्रज्ञा अर्को समय मा अनुपयुक्त हुन जान्छ ।

कुनै पनि धर्मलाई जड–सूत्रको रूपमा पक्रेर त्यस धर्मको उद्देश्य पूर्ति गर्न सकिन्न । नत बुद्धले भनेर गएको बहुजनको हित, बहुजनको सुख र मानव कल्याणले व्यावहारीक रूपलिन सकिनेछ । यसैकारण आजको स्थिति मा उपयुक्त ज्ञान खोज्न पनि उत्तिकै जरूरत परेको छ । गौतम बुद्धको महानता हो कि उनले "आफूलाई सर्वज्ञ" भनेनन् । बरू अरूले प्रदान गर्न लागेको "सर्वज्ञता" को पदलाई अस्वीकार गरि भने, "म भन्दा ठुल–ठूला बुद्धहरू पहिले पनि भएर गएका होलान् र भविष्यमा पनि उत्पति हुन सक्नेछन् ।" यस्ता बुद्धहरू चीवर लाएर नै जन्मन्छन भन्ने होइन । बुद्धले भनेर गए "मैले भनेर गएको भनी अथवा कुनै शास्त्रमा लेखेको भनेर आँखा चिम्लेर यसैलाई अकाट्य सत्य अथवा प्रमाण नठान ।" बुद्धले भने. "हरेक कुरोलाइ सुनारले सुन जाँचे झै जाँच ।" स्पष्टतः हामीले हरेक ज्ञानलाई वैज्ञनिक विश्लेषणको आधारमा सो ज्ञान सम्पर्ण मानवको हित सुख र कल्याणको निम्ति उपयुक्त छ, छैन, बहुजनलाई हित गर्ने, सुख दिने खालको र कल्याण गर्ने खालको हो, होईन जाँच्नु आवश्यक छ र यस हेतुलाई पूर्ति गर्ने नयाँ ज्ञानलाई पनि स्वीकार गर्नु उत्तिकै आवश्यक छ । यसकार्यले नै मानव–जातिले निरन्तर विकास गरी प्रकाश दिन सक्नेछ ।

हामीले पुराना र नयाँ अनुभवहरूवाट सिकि नयाँ नयाँ ज्ञान प्राप्त गरी पूर्ण ज्ञान प्राप्ति गर्ने दिशातिर निरन्तर अगाडी बढ्नु छ । लेनिन भन्नु हुन्छ, "हजारौं वर्ष देखि मानवले जम्मा गरेको ज्ञानलाई खेर नफाल ।" ज्ञान अनन्तछ, पुराना ज्ञानवाट सिकी नयाँ ज्ञानहरू प्राप्त गरेर नै प्रज्ञाले यस विश्वलाई सुखमय र शान्ति क्षेत्र वनाएर विश्व–मानवको सेवा गर्न सक्नेछौं । त्यो प्रज्ञा प्रज्ञा होइन जसले मानवलाई अनेक समस्या वाट मुक्त गरी उनिहरूलाई नयाँ जीवन दिन सक्दैन ।

प्रज्ञाको मतलव ज्ञान प्राप्त गरी जङ्गल वास जाने अथवा गुफा पस्ने

होईन, प्रज्ञाले यस्तो ज्योति बन्न परेको छ, जसले सम्पूर्ण मानवलाई सन्मार्ग देखाउन सकोस् । प्रज्ञा यस्तो हुनु परेको छ, जसले अन्याय–अत्याचार सहेर नीच मारेर बस्ने होइन, आफ्नो निजी ममता, लोभ–मोह, पिपासा, तृष्णा, डर, त्रास र भय सबैबाट मुक्त भएर मानवलाई अन्याय अत्याचारबाट मुक्त गरी नयाँ जीवन दिन सकोस् र सबैले शान्तिपूर्ण जीवन बिताउन सकून् र सबै जनताले "प्राज्ञ" बन्ने स्थिति तयार गर्न सकून् ।

आधार नभै घर बन्दैन । स्पष्टत: सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक स्थितिलाई ठीक ठाउँमा नल्याई मानिसहरूको नैतिक र आध्यात्मिक जीवन सार्थक र सुखी हुन सक्दैन । यसै कारण प्रज्ञा भन्नाले देशको सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक व्यवस्थाबाट अलग्गैको ज्ञान होइन । आखिर ज्ञानको आवश्यकता नै किन यदि यसले मानव जीवन सुखी बनाउन सक्दैन भने ? मानव जीवन सुखी, सम्पन्न र शान्तिमय होस् भनेर नै मानिसको निम्ति प्रज्ञा महत्वपूर्ण भएको हो ।

प्रज्ञा आफ्नै निर्वाणको निम्ति होइन । निर्वाण स्वयम् पनि निर्वाणको निम्ति होइन । सम्पूर्ण बन्धनबाट मुक्त मानिस नै जिउँदै निर्वाण प्राप्त मानिस हो। जसलाई लोभ, मोह, पिपासा, तृष्णा, डर, भय, त्रासले छुन सक्दैन र आफ्नो कर्तव्यबाट बिचलित गर्न सक्दैन उही निर्वाण प्राप्त मानिस हो । यो भन्दा अर्को निर्वाण हुनै सक्दैन, कारण जब आत्मा भन्ने अलग वस्तु छैन भने मरे पछि के को निर्वाण ? निर्वाण जीवितावस्था मानै प्राप्त गर्नु परेकोछ र यही प्रज्ञा हो र प्रज्ञाको उपयोगिता पनि सम्पूर्ण मानवलाई शोषण–दमनबाट मुक्त गरी सुख, समृद्धि र शान्तिलाई सुनिश्चित गरी दिनु हो, ताकि मानव जीबनले हरक्षेत्रमा बिकास गरेर जान सकोस् । त्यो प्रज्ञा प्रज्ञा होइन जसले यो काम गर्न सक्दैन । त्यो प्रज्ञा प्रज्ञा होइन जसले आफू र अरूको बीचको भेद मेट्न सक्दैन । त्यो प्रज्ञा प्रज्ञा होईन जसले जनताको आँखाको आँशु पुछन सक्दैन, जसले जनताको आर्तनादलाई सदाको

निम्ति शान्त गर्न सक्दैन । स्पष्टतः प्रज्ञा आफैमा सीमित हुने ज्ञान नभै सम्पूर्ण मानव को जीवनसंग सम्वन्धित ज्ञान हो । यसकारण सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी वनाउन सक्ने र यसको निमित उपयुक्त सामाजिक आर्थिक र राजनीतिक स्थिति तयार गर्न सक्ने प्रज्ञा नै वास्तविक प्रज्ञा हो।

वीर्यः—

पांचौ दिव्य गुण हो "वीर्य"। वीर्यको अर्थ 'शक्ति' पनि हो। व्रह्मचर्य पालन "वीर्य" हो। 'काम' माथि विजय प्राप्त गर्नु 'वीर्य' हो। महादेवलाई "काम विजयी" भनिन्छ र उनलाई मनुष्यवाट "महादेव" वनाउने शक्ति पनि यही हो। महादेवको भनाई हो "विन्दू धारण गर्नु नै जीवन हो, विन्दूको नाश गर्नु मृत्यु हो।" (मरणं विन्दू पातेन, जीवन विन्दू धारण)

यो कुरो अध्यात्मवाद होइन, भौतिकवाद नै हो।" 'वीर्य' भौतिक पदार्थ हो। यस भौतिक पदार्थको संचयले मानिसमा गुणात्मक परिवर्तन पनि हुन जान्छ। वीर्य धारण एउटा संन्यासी र भिक्षुको निम्ति मात्र होइन सवैको निम्ति उत्तिकै आवश्यक कुरा हो। श्रीकृशण पनि "काम विजयी" नै छन्। व्रह्मचर्य विना योग शिद्ध हुन सक्दैन। कृष्ण योगी हुन्। कृष्णले ठाउँ ठाउँमा व्रह्मचर्य माथि जोड दिएको पाइन्छ। कृष्ण योगी हुनुको साथै गृहस्थि पनि छन। योगीले सवारले घोडालाई नियन्त्रण गरे झै आफ्नो मनलाई पनि नियन्त्रण गरेको हुन्छ र यताउती भटक्न दिदैंन। आफ्नो मनलाई नियन्त्रण गर्ने अभ्यास नै योगाभ्यास हो। श्री कृष्णले त्यस्तै पर्दा रूक्मणीलाई भनेका थिए, "म स्त्री", संतान र धन प्रति लोलुप होइन।" अस्तु

गौतमले २९ वर्ष मै गृह त्याग गरी भिक्षु भएर व्रह्मचर्यको पनि पालना गरे।

व्रह्मचर्य अथवा वीर्य पालनाले मानिसलाई शारीरिक मात्र होइन मानसिक शक्ति र चारित्रिक शक्ति पनि प्राप्त हुन्छ। बुद्धको उपदेश हो, "यौन स्वतन्त्रता अथवा यौन सम्वन्धी 'दुराचार' ले मानिसको उच्च चरित्र-

लाई पतन गराई दिन्छ ।" यसै निम्ति बुद्धको उपदेश हो पवित्र, चरित्रवान बन ।" बुद्धको शिक्षा हो, "ब्रह्मचर्य पालन गर र यसरी संचय गरेको शक्ति मानिसले शारीरिक, नैतिक र बौद्धिक विकासमा लगाऊ र यो शक्ति मानवको सेवामा जुटाऊ !" बुद्धले ब्रह्मचर्य, सीधा सोझो पन, स्वेच्छा द्वारा गरीबी र आत्म नियन्त्रणमा जोड दिएका छन् ।

यो पनि बुद्धकै शिक्षा हो कि वन-जङ्गलमा गएर प्रलोभनबाट बच्ने अर्हत भन्दा यही समाजमा बसि गृहस्थ धर्म पालन गरी प्रलोभनबाट बच्ने व्यक्ति अझ ठूलो अर्हत हो ।

जहाँ सम्म यौन स्वतन्त्रता र दुराचारको सवाल छ मार्क्स र एन्जेल्स पनि यी कुराहरूको विरोधी हुन् र मार्क्सले पूंजीपति वर्गको यौन स्वतन्त्र आचरणको भर्त्सना गरेका छन् । एंगेल्सले "परिवार, व्यक्तिगत सम्पत्ति र राज्यको उत्पत्ति" नामक पुस्तकमा लेखेका छन् "जब मानिसमा एक पुरुष एक पत्नी (Monogamy) को चलन चल्यो तहींबाट मनुष्य सभ्यता शुरु भयो र यसपछि मनुष्य समाजले छिटो छिटो प्रगति गर्न शुरु गर्‍यो।" 'लेनिन यसबारे अझ स्पष्ट छन् भन्ने कुरो लेनिनको क्लारा जेटकिन सग भएको कुरोले स्पष्ट गर्दछ । लेनिनको शिक्षा हो "शक्ति" बर्बाद नगर ।

लेनिनले एकजना होनहार केटोबारे लडकीहरुको पछिलागेपछि भने "अब यो केटोबाट कुनै खास काम हुन सक्तैन ।" लेनिनले "शक्ति" को रक्षा गर भनेको 'वीर्य पालन' गर्न भनेका हुन् । का० देङ्गजाव पिंगले ७४ वर्षमा भने, 'म अझ १० वर्ष काम गर्नेछु ।' यो आत्म विश्वास देंगजाव पिंगसंग कहाँबाट आयो ? यसताका चीनी नेताहरूले शक्ति बर्बाद नगर्ने कुरोमा जोड दिएको कुरो अखबारमा बराबर पढिएको हो ।

शक्ति खेरन्फाल्ने कुरो भिक्षु र सन्यासीको निम्ति मात्र उपयोगी नभई गृहस्थहरूले पनि ध्यान दिनु पर्ने कुरो हो । उचित आचरणले यो शक्ति संचय हुन्छ । मानिस उमेरले बूढो हुँदैन यस शक्तिको क्षयले असमयमा नै बूढो पार्छ । १०० वर्ष सम्म सक्रिय भएरबाँच्नू मानिसको स्वाभाविक

अधिकार हो ।

नक्कली कम्युनिष्टहरू यौन स्वतन्त्रतालाई आफ्नो क्रान्तिकारी चरित्र भन्ठान्छन् । कम्युनिष्टहरूबारे पूंजीपति वर्गका सेवकहरूको यही प्रचार छ, जब कि कम्युनिष्ट पार्टीले बहु विवाहको विरोध गरी एक पति एक पत्नीमा जोड दिन्छ र जथाभावी प्रेम गर्ने कुरोको विरोध गर्छ र लेनिनको शब्दमा, "पानी पिउनु आवश्यक छ, तर अर्काले पिएको जूठो ग्लासमा होइन" यही सिद्धान्त अनुरुप पार्टी नियम अनुसार कसैको कसैसंग प्रेम भएको खण्डमा पार्टीलाई सूचित गरी पार्टी बाट स्वीकृति लिनु पर्ने, र स्वींकृति लिएर मात्र बिवाह गर्नु पर्ने चलन कम्युनिष्ट चलन हो। कम्युनिष्टलाई दुश्चरित्र हुने कुनै इजाजत छैन । वीर्यको अर्को मतलव हो वीरता, शक्तिको रक्षाले मानिसलाई वीर वन्नमा मदत गर्नेछ ।

शोषण, दमन, अन्याय अत्याचारको बिरोधमा दृढ संकल्प लिएर उठनु र आवश्यकता अनुसारको संघर्ष गर्नु नै वीरता हो । आफू बलियो भनेर अर्कालाई दबाउनु आफ्नो हातको तलवारलाई दुरुपयोग गर्नु वीरता होइन, दानवी अथवा राक्षसी हर्कत मात्र भन्न सकिन्छ । मानिसले दानव अथवा राक्षस होइन वीर हुनु परेको छ। निस्वार्थ भाव तथा अहंकार रहित भएर सम्पूर्ण मानवको हितमा गरिने वीरता पूर्ण कार्य नै दैवी शक्तिको द्योतक वीरता हो ।

शान्तिः–

आज विश्व भरि गौतम बुद्धलाई शान्तिको प्रतीक अथवा शान्तिको मूर्ति मानिएको छ । आज अन्तरिक्ष युद्धको जमानामा विश्व- शान्ति अनिवार्य रुपमा आवश्यक देखापरेकोछ । आज बिश्वयुद्ध भयो भने युद्धमा जाने हरू मात्र मर्दैनन्, अथवा युद्धमा भागलिने देशहरूको जनता मात्र मर्दैनन। रणक्षेत्रमा जाओस् वा न जाओस् अथवा लडाईमा भाग लेओस् वा न लेओस् युद्ध भए पछि विश्वका तमाम जनता माथि प्रलयङ्कारी आपत आईलाग्ने छ। नक्षत्र युद्ध भयो भने तापाणविक कीरणहरूले विश्व नै ढाकिने छ।

सम्पूर्ण विश्व नै नष्ट हुनेछ। चन्द्रमा जस्तै पृथ्वी प्राणी र रुख वृक्ष वन-स्पति रहितको एक गोला नक्षत्र मात्र रहने छ। यस्तो स्थितिमा शान्तिको सवाल विश्व मानव जातिको अस्तित्वको सवाल हुन आएको छ।

आज अमेरिका संग यस्तो पृथ्वी १०० पटक नाश गर्न पुग्ने हतियार छ भने सोवियत संघ संग ९५ पटक पृथ्वीलाई नाश गर्न पुग्ने हतियार छ। १०० पटक वा ९५ पटक किन नाश गर्ने ? एकै पटक नाश भए पछि यो संसारमा कुनै मानिस अथवा वनस्पति बाँच्दैनन्। मानिस एक पटक मरेपछि फेरि फेरि मारिरहन परेन।

यस विभीषिकालाई बुझेर, मानव जाति यस विश्वबाट नष्ट नहोस् भनेर सोवियत संघले बार बार निरस्त्रीकरणको प्रस्ताव राखेको छ। सोवियत संघको प्रस्ताव हो आइन्दा कसैले पनि यस्तो हतियार नबनाउने, भएका हतियारहरू क्रमशः नष्ट गर्दै लाने र यथासमय सम्पूर्ण रुपले नष्ट गर्ने। कारण तापाणविक हतियार एकै चोटि नाश गर्न सकिन्न, यसलाई नाश गर्न समय लाग्छ। तापाणविक हतियार निर्माण गरेको छ छैन एक दोस्रोको देशमा अन्तर्राष्ट्रिय सगठनले जाँच्न पाउने छ। तर अमेरिकाले यस प्रस्तावलाई अनेक बहानामा नामन्जूर गर्दै आएको छ। यस माथि सोवियत संघले यो पनि एक तर्फी घोषणा गरेको छ कि सोवियत संघले अमेरिका लगायत कुनै पनि देशमा अर्धेलो भएर पहिलो पटक आणविक हतियार प्रयोग गर्ने छैन र आणविक हतियारहरू नभएका देशहरू माथि कुनै हालतमा प्रयोग गर्ने छैन। यस्तै घोषणा जनवादी चीनले पनि गरेको छ। तर अमेरिकाले यस्तो घोषणा कहिल्यै गरेन र गर्न मानेन र मौका पायो भने कुनै पनि देशमा तापाणविक हतियार प्रयोग गर्न तम्सेर बसेको छ। सोवियत संघले इस्वी सन १९८५ को अगस्त देखि आणविक परीक्षण एक तर्फी बन्द गरि दियो र अमेरिकाले पनि बन्द गरोस् भन्ने धारणा राखेको थियो। तर अमेरिकी प्रशासनले यसको अर्थ सोवियत संघ कमजोर भएर डराएर परीक्षण बन्द गरेको हो भन्ने लगायो र आफूले पनि परीक्षण

बन्द गर्नुको सट्टा धमाधम परक्षण चालु राख्यो तथा ईस्वी सन् १९८१ अप्रेल ९ मा नेवादा मरु भूमिमा फेरि आणविक परीक्षण गऱ्यो। वाध्यता वस सोवियत सघले फेरि आत्म- रक्षाको निम्ति आफ्नो परीक्षण पनि चालु राख्नु पर्ने स्थितिको घोषणा गर्नु पऱ्यो ।

यसले स्पष्ट गर्छ शस्त्रास्त्रको होडमा जिम्मेदार को ? अर्को कुरो सोवियत संघ संग सुरक्षाको साधन भएन भने अमेरिकाले वल मिच्याइ गर्दै आएको कुरो पनि स्पष्ट छ । कसैसग आणविक हतियार नभएको वेला इस्वी सन् १९४५ मा अमेरिकाले जापान जनता माथि २ वटा आटम वमहरू नागाशाक र हिरोशिमामा खसालि लाखौं निरपराध जनताको हत्या गऱ्यो । अमेरिकाले मौका छोपी ग्रेनाडा माथि कब्जा गरी त्यहाँको राजनीति मात्र होइन आर्थिक क्षेत्र पनि कब्जा गरे । २०४३ को वैशाख २ गते राति सबै सुतिरहेको बेलामा अमेरिकाले त्यो सानो देश लिविया माथि बम्वारी गऱ्यो । अमेरिका अरुदेशको कमजोरीको फाइदा उठाएर यस्तै गरी सबैलाई आफ्नो अगाडि घुडा टेकाउन चाहन्छ ।

जेहोस् आज विश्ववाट आणविक हतियार खतम गराउने कुरोमा सबैले आवाज उठाउनु परेको छ । सोवियत संघको प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्दा नै विश्व आणविक अस्त्रको प्रहारको डर बाट मुक्तभई शस्त्राको होड रोकिन गई विश्व- शान्ति सुनिश्चित हुन जानेछ ।

यो भयो शान्तिको एक पक्ष । शान्तिको अर्को पक्षहो आम जनताको निम्ति सुख शान्तिको ग्यारण्टी । भगवान बुद्धले भनेका छन, शाषक वर्गले प्रजाहरूको समक्ष करुणा भरिएको मन लिएर आउनु पर्छ ।

निर्धन व्यक्तिहरूको निम्ति भण्डार खोल, यसरी मात्र प्रजाले शान्ति पूर्वक बस्न पाउने छ ।

दुनियाको जीवन सुखी सम्पन्न नभएको शासनलाई उत्कृष्ट शासन भन्न सकिन्न । बुद्धले शासकहरूको जो कर्तब्य बोध गराए, जुन कुरो हामीले अगाडि गई सकेको अध्यायमा उल्लेख गरि सकेका छौं, यसले स्पष्ट गर्दछ

बुद्धको उपदेश शान्ति युद्ध रोक्नु सम्म मात्र सीमित छैन । बुद्ध चाहन्छन सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी होस, मानिसले मानिस माथि गर्ने ठगी अथवा शोषण– दमन खतम होस्, बलियाले निर्धालाई अक्रमण नगरुन अर्थात् शोषण- दमन र अत्याचार गर्न नपाऊन् ।

स्पष्टत: बुद्धले चाहेको शान्ति मसानको शान्ति होइन, जिउँदो मानिसहरूको हँसी खुसीले भरिएको शान्ति हो । मुट्ठीभर शासकहरूको निम्ति मात्र शान्ति होइन, सम्पूर्ण जनता गरीव भन्दा गरीव जनता सर्वहारावर्गको निम्ति पनि शान्ति, उनीहरूले पनि पूर्ण तरीकाले सुख मय जीवन बिताउने व्यवस्थाको आवश्यकता यही, बुद्धको चाहना अथवा शिक्षा हो । सामन्ती अथवा पूंजीवादी व्यवस्थामा यो कुरो असम्भव छ । नव-उपनिवेशवादी व्यवस्थामा त यो झन् असम्भव छ । सामाजिक परिवर्तन ल्याएर समाजवादी व्यवस्थामा नै यस्तो प्रकारको शान्ति सुनिश्चित हुन सक्नेछ । समाजवादी देशहरूको निम्ति युद्ध रोक्न पाए शान्ति सुनिश्चित हुन्छ भने हाम्रो जस्तो देशको निम्ति एकातिर युद्ध रोक्नु छ भने अर्कातिर सामाजिक परिवर्त पनि ल्याउनु छ ।

शान्ति क्षेत्र नेपाल:–

निश्चय पनि सम्पूर्ण नेपाली जनता शान्ति चाहन्छन् । तर विश्व युद्ध छिडयो भने नेपाल एउटा शान्ति क्षेत्र भनेर समुद्रको बीचमा टापु झैं बच्ने छैन । नेपाल सहित सम्पूर्ण विश्व नै स्वाहा हुनेछ । स्पष्टत: शान्ति क्षेत्र नेपाल विश्व शान्ति कायम हुन सकेमा नै सार्थक हुनेछ । यसै कारण नेपाललाई शान्ति क्षेत्र बनाउने प्रस्ताव विश्व शान्तिको एक अङ्ग बन्नु परेको छ ।

तर नेपालमा साम्राज्यवादी ब्रिटेनको फौजी भर्ती केन्द्र स्थापना गरेर फेरि पनि यो नेपाल शान्ति क्षेत्र बस्ने हो ? के बेलायतको फौजी भर्ति केन्द्रहरू शान्तिका प्रतीक हुन्? यही २०४३ को बैशाख २ गते राति २ बजे अकस्मात लिबिया माथि बम्बरी गरी अमेरिकाले आपनो

राक्षसी चरित्रलाई उदाङ्गो पारेको छ । अमेरिकाको यस अमानुसिक राक्षसी हरकतमा वेलायत, क्यानाडा र इजराइल सिवाय अरू सम्पूर्ण देशहरूले निन्दा गरेका छन् । लिविया माथि हमला गर्ने कार्यमा वेलायत बाट १८ वटा बम्वर्षक हवाई जहाजहरू उडेर गएका थिए । यस्तो बेला-यती साम्राज्यवादको निम्ति नेपालमा फौजी भर्ती केन्द्र स्थापना गरेर नेपा-लले आफूलाई शान्ति क्षेत्र भन्ने गरेतापनि यसमाथि ब्रिटिश साम्राज्यवाद विरोधी शक्तिहरूको रकेट प्रहार नहोला भन्न सकिन्न ।

यसको साथै युद्धको शान्ति जन- जीवनको सुरक्षा र सुखी जीवनसंग पनि सम्वन्धित भएको हुंदा यस निर्दलीय पञ्चायती ब्यवस्थाले जन- जीवन मा ल्याएको वर्वादी यथावत राखेर नेपाल फेरि पनि व्यावहारिक रूपले शान्ति क्षेत्र वन्ने छैन ।

हर देशको आर्थिक सिस्थि त्यसदेशको राजनीतिक व्यवस्थामा निर्भर गर्दछ। जनताको आजको दयनीय स्थितिको जिम्मेदार यही निर्दलीय पञ्चायती ब्यवस्था हो । जनतालाई मौलिक तथा राजनीनिक अधिकारहरूको ग्यारण्टी गरेर नै देशको विभिन्न समस्याहरू शान्ति पूर्ण ढङ्गले समाधान गर्न सकिनेछ ।

तर यहां जनतालाई मौलिक अधिकार दिइदैन, नत राजनीतिक अधिकार दिइन्छ । यहाँ लोकलाई देखाउनको निम्ति गरिने राजनीतिक अधिकार विहीन धांधलीपूर्ण राष्ट्रिय पञ्चायतको चुनाव हुन्छ । यस्तो स्थितिमा यहां शान्ति स्थायी हुनेछ भनेर कसैले भन्न सक्तैन । संयुक्त राष्ट्र संघको मानव अधिकार बारे सार्वभौम घोषणाको प्रस्तावनामा भनिएको छ, "किन कि अन्याय युक्त शासन र जुलुमका विरुद्ध यदि मानिसहरुलाई बिद्रोह गर्नु नै अरु उपाय नपाएर अन्तिम उपाय ठान्न पर्ने होइन भने मानव अधिकारको कानून द्वारा संरक्षण हुन आवश्यक छ ।"

हो अवश्य यो देशले आफूलाई हिन्दू राष्ट्र भनेता पनि यहाँ हिन्दूधर्म अनुकूल "राजयोग" छैन । नत यहाँ बुद्धको देश भनेता पनि बुद्धले भनेको

उत्कृष्ट शासन छ। यहां जनताको आर्थिक जीवन बर्बाद छ, मानिसहरूको मौलिक अधिकार खोसिएकोछ, बोल्ने, लेख्ने, सभा- संगठन इत्यादि मौलिक अधिकारबाट जनता बञ्चित छन्; यहाँ एक पटक घांधलीपूर्ण तरीकाले जनमत सग्रह गरि सकेको हुंदा भन्ने बहानामा उही संयुक्त राष्ट्र संघको सर्वभौम घोषणाको धारा २० र २१ को उल्लंघन भइरहेको छ। यहाँ धारा २० मा भने झै मानिसहरूलाई शान्ति पूर्ण सभा गर्ने तथा संस्थाहरू बनाउने स्वतन्त्रता छैन, अनि धारा २१ मा भनेझै स्वतन्त्र रुपले चुन्ने अधिकार पनि छैन, चुनाउ हुन्छ पैसा, धांधली र गुण्डागर्दीको भरमा साम्प्रदायिक नाराको आधारमा, नकि जनतालाई राजनीतिक चेतना दिएर, राजनीतिक रुपले जागृत गरेर। यहाँ चुनाय अगाडि उम्मेदवारहरूको ज्यान लिइन्छ। धारा २१ मा भनिएको कि "जनताको इच्छा सरकारको सत्ताको आधार हुनेछ।" भन्ने कुरालाई जालझेल गरी "सत्ता मुठीभर शासक वर्ग कै इच्छामा आधारित गरिएको छ र रा० प० को चुनाव अधिकार विहीन चुनाउमा बदलिएको छ।

स्पष्टत: शान्ति क्षेत्र भनिएको नेपालमा शान्तिको निम्ति चाहिने उपयुक्त राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक बातावरण छैन। र यो निर्दलीय पञ्चायती सरकारले नेपाललाई शान्ति क्षेत्र बनाउने आधार प्रहरी, र गुप्तचरहरूको साथै १ लाख फौजको व्यवस्था र अनि जनतालाई राजनीतिक र सामाजिक चेतना विहीन बनाएर चल फिर गर्न नदिने व्यवस्थामा नै देखिएको छ। यस निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थालाई प्राकृतिक नियम थाहा छैन कि "हरेक क्रियाको उत्तिकै विपरीत प्रतिक्रिया हुन्छ।" जुन प्राकृतिक नियमलाई कसैले काट्न सक्तैन र यही नियम अन्तर्गत संसारका खूंखार भन्दा खुंखार शाषक वर्ग पनि एक न एक तरिकाले उखेलिएर गइ राखेकाछन्। यो आज सम्मको इतिहासले सावित गरेको कुरो हो।

नेपाली जनता चाहन्छन् कि नेपाल सही मानेमा शान्तिक्षेत्र बनोस् र यसको निम्तिक्त उपयु राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक बातावरणको

सृजना होस्, विदेशी फौजी भर्तीकेन्द्र यहाँ नहोस्, फौजी खर्च बढाउनुको साटो यही खर्चले जनतालाई कामको ग्यारण्टी गरियोस्, कारण यो निर्विवाद सत्य हो कि एक जना फौजी जवानलाई लाग्ने खर्चले उही आर्थिक स्तरमा १० जना गैर–फौजी मानिसको निम्ति खर्च चल्छ र जहाँ फौजी खर्च अनुत्पादक छ भने गैर- फौजी खर्चले त्यसको १० दुना मानिस पाल्नको साथै देशमा उत्पादन वृद्धि पनि गर्छ । र जनतामा कामको ग्यारण्टी गर्नको साथै आर्थिक उन्नति हुन गई शान्तिको निम्ति आर्थिक आधार तयार गर्नमा मदत गर्ने छ ।

यी कुराहरूको अभाबमा शान्ति क्षेत्र नेपालको नाराले व्यावहारिक रुप लिने सट्टा यो नारैमा सीमित भएर जानेछ, चाहे यस नारालाई कसैले किन समर्थन नगरोस् ।

नेपाली जनता चाहन्छन् यसलाई व्यावहारिक रुप दिन निम्न वदमहरू उठाइयोस्।

(क) विदेशी फौजी भर्ती केन्द बन्दहोस् ।

(ख) फौजी खर्च घटाएर जनताको आर्थिक सुधार गरी जनविश्वास प्राप्त गर्ने काम होस् ।

(ग) मानव अधिकारको संरक्षणहोस्, र यसै निम्ति जनताको वोल्ने, लेख्ने, सभा- संगठन गर्ने र शान्तिपूर्ण र विना हतियार जुलुस निकाल्ने मौलिक अधिकारको ग्यारण्टी होस्, राजनीतिक दलहरू माथिको प्रतिवन्ध हटाइयोस ।

(घ) राष्ट्रिय पञ्चायतलाई सही मानेमा जनताको प्रतिनिधि सभा बनाइयोस् ।

(ङ) राष्ट्रिय पञ्चायतलाई प्रजातांत्रिक देशहरूमा प्राप्त राजनीतिक अधिकार प्राप्त होस् ।

(च) सामाजिक परिवर्तनको निम्ति शान्ति पूर्ण वाटो खुला रहोस् ।

यसरी नै बुद्धको शिक्षा अनुकुलको शान्ति क्षेत्र नेपाललाई वनाउन सकिनेछ ।

सत्यः—

आजभोलि मानिसहरू राजनीतिलाई फोहोरी खेल, झूठ बोल्नु, ठग–ठाग र छल छाम गर्नु सम्झन्छन् । सामन्ती शोषक र पूँजीपति वर्गको राजनीति निश्चित रूपले झूठा प्रचार, जुटा आश्वास, झूठा प्रससा (Flattery), चाप्लुसी, चाटुकारिता, चुग्ली र चाकडीमा आधारित हुन्छ ।

जुन झूठ, फरेब, जाल–झेल र फटाहीं र जनतलाई व्यवहारमा धोका दिने झूठा प्रतिज्ञा सामन्तीहरू तथा पूँजीवादी राजनीतिमा जरुरत पर्दछ, त्यस्तो कुनै झूठ, फरेब जाल–झेल र फटाहा र जनतालाई धोका दिने झूठा प्रतिज्ञा सामन्तीहरू तथा पूंजीवादी राजनीतिमा जरुरत पर्दछ, त्यस्तो कुनै झूठ, फरेब, जाल, झेल र फटाही र जनतालाई धोका दिने प्रतिज्ञा कम्युनिष्ट राजनीतिमा जरूरत पर्दैन । कारण कम्युनिष्टहरूले जनतालाई शोषण, दमन र धोका दिएर राजनीति गर्नु छैन । लेनिनको भनाई हो "झूठ बोल्नु पतनको बाटो हो ।"

जबसम्म सामन्ती अथवा पूंजीवादी व्यवस्था रहनेछ जनता साँचो बोलेर बाच्न पनि सक्तैन । सामन्ती अथवा पूंजीवादी समाजमा असत्य नै मानब जीवनको एक अभिन्न अङ्ग बन्न गएको हुन्छ । यहाँ राजनीतिले फोहोरी षडयन्त्र (Dirty Tricks) को रुप लिन करै लाग्छ ।

शोषण र दमनपूर्ण व्यवस्था खतम गरेर तथा मानिसले मानिसलाई मानिस सरह व्यवहार गर्ने समाजवादी व्यवस्था स्थापना गरेर नै असत्य बोल्नु पर्ने स्थिति खतम भएर जान्छ र "सत्य बोल" भन्ने बुद्धको शिक्षाले व्यावहारिक रुप लिन सक्नेछ । बुद्धको शिक्षा हो "कसैको हृदय जित्न चाटूकारिता (Flattery) नगर। तर सामन्ती व्यवस्थामा चाटुकारित्ता नै पदोन्नति र धन प्राप्त गर्ने मार्ग बन्न गएको छ । गौतम बुद्धको अर्को शिक्षा हो, "आफूले गर्न नसक्ने कुराको कबूल नगर ।" यहाँ शासकहरू जनतालाई भुलाउन यस्तै झूठा आश्वासन र कबूल गर्ने गर्छन । सबै जन-

ताको गाँस, वास र कपासको कुरा गर्छन्, तर व्यवहारमा बेकारी र महंगी बढ़ाउदै जनताको गाँस, बाँस र कपास झन् झन् छिनेर उनीहरूलाई नाङ्गो भोको र आश्रयहीन बनाउँदै लगेको हामी पाउँछौं।

जवसम्म कुनै देशमा सामन्ती अथवा पूँजीवादी शोषण-दमन रहनेछ, "सत्य" भन्ने कुरो बत्ति बालेर खोज्न गए पनि पाईने छैन।

हो अवश्य पनि सामन्ती अथवा पूँजीवादी शोषण- दमनको बिरोध मा संघर्षरत व्यक्ति को भने असत्य संग कुनै सरोकार रहदैन। कारण मानव कल्याणको निम्ति असत्य बोल्न कुनै जरूरत छैन।

मानिसहरूको राजनीतिक तथा आर्थिक जीवन सुरक्षित र निश्चिन्त भएमा नै जनमानसबाट असत्य बोल्ने चलन स्वत: लोप भएर जानेछ।

अधित्थान (दृढ संकल्प):—

गौतम बुद्धले प्रतिपादन गरेको अर्को दैवी गुण हो, "दृढ संकल्प"। मानिसमा दृढ संकल्प नहुञ्जेल कुनै काम सफल हुन शक्तैन। स्पष्टत: गौतम बुद्धले प्रतिपादन गरेको शान्ति अन्याय अत्याचारको अगाडि शिर झुकाएर प्राप्त गर्ने शान्ति होइन। विश्ववाट मानवको दु:ख, दरिद्रता, शोषण—दमन अन्याय अत्याचार समूल नष्ट गरी यस विश्वमा वहुजनको हितको निम्ति बहुजनको सुखको निम्ति, सबैको कल्याणको निम्ति काम गर्ने "दृढ संकल्प" नै दृढ संकल्प हो। विना 'दृढ संकल्प' मानिसले कुनै क्षेत्रमा सफलता पाउन सक्तैन। 'वीर्य, सत्य, मैत्री, उपेक्षा' इत्यादी अरू गुणहरूको पालनको निम्ति पनि दृढ संकल्पको जरुरत छ। 'वीर्य' ले शारीरिक स्वस्थताको साथै मानिसिक शक्ति लाई वढाउँछ भने, वीर्य पालनको निम्ति पनि "दृढ संकल्प" को उत्तिकै जरूरत छ।

हर कार्यको सफलताको निम्ति 'वीर्य' र 'दृढ संकल्प'को आवश्यकता छ। दृढ संकल्पले मानिसको वाटो दाट सबै अडङ्गाहरू पन्छयाउन मदत गर्दछ। इस्पात जस्तो दृढ मनोबललाई कुनै आपद अथवा संकटले विचलित

गर्न सक्तैन । दृढ संकल्प भएको मानिसको व्यवहार एकातिर फूल जस्तै नरम हुन्छ भने अर्कातिर आफ्नो सिद्धान्त र लक्षमा उ हिमालय झैं अटल रहन्छ । लेनिनको वारे भनिन्छ वहाँ व्यवहारमा वच्चा जस्तै सीधा हुनु हुन्छ भने आफ्नो सिद्धान्तमा चट्टान जस्तै दृढ हुनु हुन्छ । सिद्धान्तको मामिलामा वहांले कहिल्यै कसैलाई रिआयत दिनु भएन । कार्ल- मार्क्सको दृढ संकल्प उत्तिकै स्मरणीय छ । विश्वका शोषित पीडित मेहनत कश जनताको मुक्ति र संसारमा मानवलाई दासतावाट मुक्त गरी यस विश्वको मालिकको रुपमा स्थापना गर्ने कार्यमा लाग्दा मार्क्सले कुन दुःख भोग्नु परेन, तर हिमालय झैं अटल मार्क्स आफ्नो कार्यवाट कहिल्यै विचलित भएन । भोक, प्यास, दुःख, अपमान सारा सहेर वहांले शोषण-दमनबाट मुक्त नयाँ समाज बनाउने मार्ग देखाएर जानुभयो, जसलाई नै मार्क्सबाद भनिन्छ र जुन मार्क्सवादले आज विश्व मानवलाई सफलताका साथ नयाँ जीवन बनाउने बाटो देखाईरहेको छ र आज सम्म दुई तिहाई विश्व सामन्ती शोषण दमन र साम्राज्यवादी उत्पीदनवाट मुक्त भएर आफ्नो र आफ्नो देशको निरन्तर बिकास गरी सबैको सुख समृद्धि बढाउदै लगेकोछ र विश्व मा व्यावहारिक रूपले कसैको दया मायामा दान लिएर बाँच्नु नपर्ने स्थिति तयार भएकोछ, एक दोस्रोलाई करूणा गर्नु पर्ने स्थितिनै खतम भई विश्व मानव बीच आपसमा भित्री दिलै देखिको मैत्री र शान्तिको वातावरण सृष्टि हुन गएकोछ र सही मानेमा मानिसले कमसे कम सामन्त र साम्राज्यवाद वाट मुक्त भै व्यावहारिक रुपले शान्ति पूर्ण जीवन विताउने मौका पाएको छ र आज मार्क्सवाद र लेनिन वादमा आधारित देशहरू 'विश्व युद्ध'लाई असम्भब बनाएर विश्व शान्तिको निम्ति निरन्तर प्रयास गरिरहेकाछन् ।

मार्क्सको भनाइ हो 'बिश्वलाई वदलनु पर्छ र वदलन सकिन्छ ।' मार्क्स को यो लक्ष्य वहाँले आफ्नो जीवन कालमै पूरा गरेर जान सक्नु भएन तर वहाँको इस्पात जस्तो र कहिल्यै विचलित नहुने दृढ संकल्पको देन हो कि आज मानवले मार्क्सवादको रुपमा एउटा यस्तो दर्शन पाएकोछ जसले

मानिसहरूलाई मुक्तिको बाटो देखाई रहेकोछ भने शोषण दमनबाट मुक्त मानिसहरूलाई निरन्तर विकास गरी सामूहिक रुपले सुख समृद्धि तिर लम्कने बाटो देखाई रहेछ र मानिसले व्यावहारिक रुपले मानव धर्मको रक्षा गर्न सक्ने स्थिति पैदा गरि दिएको छ ।

दृढ संकल्प सम्पूर्ण मानवलाई सुख दिनको निम्ति, सम्पूर्ण मानवको हित गर्नको निम्ति, सबैको कल्याणको निम्ति र मानवलाई दानव र राक्षसहरूको हातबाट मुक्त गरी सबैले स्वच्छ र स्वतन्त्र जीवन बिताउन पाउनुको निम्ति हो । यसैले यो गुण एक महत्व पूर्ण दैवी गुण हो । यदि यहि दृढ संकल्प मानिस माथि शोषण दमनमा जकडेर आफ्नै स्वार्थ रक्षाको निम्ति उपयोग हुन्छ भने यस्तो दृढ संकल्पले मानिसलाई खुंखार दानव र राक्षसमा पनि परिणत गर्न सक्छ ।

मैत्रीः--

सम्पूर्ण जनतामा करूणा र मैत्रीको उत्तिकै जरूरत छ। अर्काको दुःख-लाई दुःख नठान्ने तथा सम्पूर्ण दुःख आपतमा परेका जनता प्रति मैत्री भाव नराख्नेले कुनै हालतमा देश र जनताको कल्याण गर्न सक्दैन । सत्य, करूणा, मैत्री तीन वटा कुराहरूमा श्री कृष्णले पनि गीतामा उत्तिकै जोड दिएको पाइन्छ। तर मैत्री दुष्टहरूको कुकृत्य माथि आँखा चिम्लनको निम्ति नभई, मानवलाई दुष्टहरूको शोषण र दमनबाट मुक्त गर्नको निम्ति आम जनता प्रति करूणा र मैत्री अति आवश्यक गुणहरू हुन् ।

मैत्री भाव समाज व्यवस्थाको निम्ति नर्भर हुने गुण हो । पूँजीवादमा मानिसको नाता पैसामा हुन्छ । आमा-बाबुसग छोरा-छोरीको नाता मानवताको आधारमा होइन पैसाकै आधारमा हुन्छ । सामन्ती समाजमा मेहनतकश जनता र सामन्ती शोषकको बीचमा मैत्री असम्भवछ । यति मात्र होइन जनता-जनता बीच पनि कुनै व्यक्ति अलिकति पनि कमजोर हुन्छ भने ती दुईको बीच मैत्रीको सट्टा नलियाले निर्घोलाई टसको कमजोरी को फाईदा उठाएर गिद्धले लाश लुछे झैं लुछन थाल्छ, आपतमा कमजोर-

लाई मदत गर्नुको सट्टा उसको घरवार जग्गा-जमीन आफ्नो पार्ने थाल्छ। यहाँ बुद्धको मूर्ति पूजा हुन्छ, बुद्धका किताबहरूको पाठ हुन्छ, कथा सुनिन्छ, तर व्यवहारमा एकले अर्कोलाइ शोषण गर्ने र बर्वाद गर्ने काम बन्ध हुँदैन।

समाजवादी समाजमा खास गरी साम्यवादी समाजमा नै मानिस मानिस बीच प्रेम भाव र पूर्ण मैत्रीको सम्भावना रहन्छ। कम्युनिष्टहरू साम्प्रदायीकता, जातीय भेदभाव र इलाकावादको विरोध गरी विश्व-भ्रातृत्व र मैत्रीमा विश्वास राख्त छन् र एकले अर्काको शोषण गरी बर्वाद गर्ने कुरोको विरोध गर्छन। यहाँ आर्थिक राजनीतिक समानताले गर्दा कसैले कसैलाई शोषण र दमन गर्ने कुरा स्वत: लोप भएर जान्छ र आपसमा मैत्री भाव स्वभावत: विकास भएर आउँछ।

समाजवादको पहिलो खुड्किलो राष्ट्रिय प्रजातन्त्र देखि नै यो मैत्री भावले व्यावहारिक रूप लिन थाल्छ।

जहाँसम्म करूणाको सवाल छ, समाजवादी समाजमा एकले अर्काको दुःखमा करूणा स्वाभाविक भएर पनि त्यहाँ करूणाको आवश्यकता झन् झन् खतम हुदै जान्छ। जहाँ दीन-दुःखी भन्ने कुरा नै मेटिसकेको हुन्छ, आर्थिक र राजनीतिक समानता छ, उहाँ करूणाको नाममा दुई पैसा दान दिने, एक छाक ख्वाउने, दही-च्यूरा बाँडने अथवा लाखौंलाई वास्ता नगरी उनीहरू मध्ये २-४ सय मानिसलाई कम्मल बाँडि अनि यो कुरा रेडियो बाट फुक्ने चलन स्वत: खतम हुँदै जान्छ।

मेहनतकश जनताको खून चुसेई लाखौं, करोडौं, अरबौं रुपैया जम्मा गरि लाखौं लाख जनतालाई कसरी बाच्ने भन्ने समस्या उत्पन गरी उही गरिवहरूलाई दुई पैसा दान दिनु, एक छाक ख्वाउनु र अनि २-४ कम्मल बाँडनु मैत्री होइन, नत करूणा नै हो।

स्पष्टछ, जसको मानव प्रति करूणा र मैत्री भाव छ उसले जनता को दीन-दुःखी हुनु पर्ने स्थिति नै खतम गरी सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित गर्ने वैज्ञानिक समाजवादी व्यवस्था स्थापना

गर्ने कार्यमा संलग्न रहनु अथवा यसको पहिलो चरण राष्ट्रिय प्रजातन्त्र स्थापनाको निम्ति निस्वार्थ भावले आफ्नो दु:ख–सुख मान–अपमान लाभ हानीको वास्ता नगरी काम गर्नु नै करूणा र मैत्रीको लक्षण हो ।

उपेक्षाः—

निश्चिय पनि आफ्नो देश र जनताको निम्ति, उनीहरूको हक र अधिकारको निम्ति उनीहरूको जीवनमा नयाँ परिवर्तन ल्याउनको निम्ति देशमा सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित पार्नको निम्ति देशभक्तहरूले आफ्नो दु:ख–सुख, मान–अपमान, लाभ-हानीको वास्ता नगरी विश्वका सम्पूर्ण मान, पद र धन सम्पतिमा उपेक्षा भाव राख्नै पर्छ । अर्काको मेहनतले कमाएको धनमा आँखा नलगाउनु पनि उपेक्षा नै हो । आफ्नो लक्ष्य पूर्तिको निम्ति अगाडी बढ्दा आफ्नो शरीर प्रति उपेक्षा हुनै पर्छ । यही शिक्षा हामी श्री कृष्णको गीतामा पनि पाउँछौं ।

तर फटाहा सामन्तहरू र पूँजीपतिहरूको कु अन्नमा पालिएका तथाकथित साधु र स्वामीहरूले मानिहरूलाई, खास गरी मेहनतकश जनतालाई, यसको उल्टै अर्थ सिकाएर शोषकहरूको शोषण प्रति पनि बेवास्ता गरी आफ्नो धन–सम्पति र शरीर प्रति नै "उपेक्षा भाव" राखि आफ्नो दीन–दु:खी दरिद्र हालतलाई आँखा चिम्ली सहने कुरो सिकाउँछन । के शोषक अत्याचारीहरूको शोषण दमन सहनु आफ्नो अधिकार समेत त्याग्नु नै "उपेक्षा" हो ? के गौतम बुद्धको यही शिक्षा हो ? अनि ती पथ–भ्रष्ट धर्म प्रचारकहरू जनतालाई आफू माथिको शोषण–दमन प्रति आँखा चिम्ली बुद्धको मूर्ति पूजा तथा व्रत आदि गराएर, भजनमा भुलाएर शोषकहरूको शोषण र दमनलाई चीरस्थायी राख्ने काम गर्छन् र यस्ता सेवा बापत यिनीहरू शोषकहरूवाट विभिन्न मान–पदवी र मोटो रकमले पुरस्कृत हुन्छन् । जनत लाई "उपेक्षा" सिकाउने धर्मगुरूहरू आनन्दमय जीवन बिताउँछन् भने के भगवान बुद्धको 'उपेक्षा' को सार्थकता यही हो त ?

गौतम बुद्धले बालक कालमा नै हामीलाई अन्याय को विरोधमा संघर्ष गर्नु पर्ने पाठ पढ़ाई सकेको छ । यदि 'उपेक्षा' को मतलव सम्पुर्ण बुराको विना कारण त्याग हो भने सिद्धार्थ गौतमले हांसलाइ 'उपेक्षा' को नाउँमा शरीर त्यागने पाठ पढाएर दुष्ट देवदत्तको भोजन बनाउन दिने थिए । हांस-लाई बचाउनको निम्ति गौतमले देवदत्तको विरोधमा संघर्ष गरे तथा हांस-लाई बचाए पनि । उपेक्षा दीन-दु:खीको जीवनमा नयाँ परिवर्त्तनको निम्ति हुनु परेको छ, न कि शोषक र अत्याचारीहरूको स्वार्थ रक्षाको निम्ति, उपेक्षा विश्व मानव जातीको भलाईको निम्ति, आफ्नो साथी भाइ, नाता कुटुम्ब र दीन-दु:खीको आपद टार्नको निम्ति पनि आवश्यक पर्न जान्छ । तर उपेक्षा शोषण व्यवस्थालाई चीरस्थायी राख्नको निमित भने कदापी होइन ।

मुदिता:—

गौतम बुद्धको दिव्य उपदेश मध्ये अर्को महत्वपूर्ण उपदेश हो 'मुदिता' । अर्काको उन्नती र सफलतामा डाह नगरी खुसी मनाउनु नै 'मुदिता' हो ।

आजकल कसैको पदोन्नति अथवा सफलतामा शुभ कामना दिने चलन "मुदिता" को लक्षण हो । नेपालमा आफन्तहरू को उन्नति र सफलतामा "सगुन" दिन जाने चलन पनि "मुदिता" कै लक्षण हो ।

तर कुअन्न वाट प्रभावित धर्मगुरू हरुले शोषकहरूले अन्य मेहनत-कश जनता माथि शोषण र दमन गरि कमाएको धनमा पनि "मुदिता" को नाउँ मा खुसी भएर डाह नगर्ने कुरा शिकाउँछन् । यसप्रकारका धर्मगुरू हरूले "उपेक्षा" र "मुदिता" को अर्थ लाई अनर्थ गरि शोशक सामन्तहरु र पूँजीपती वर्ग तथा साम्राज्यवादी उत्पीडकहरू को सेवामा आफूलाई अर्पण गरेका छन । यस्तो स्थितिमा आश्चर्य छैन कि जापान को कुनै एउटा बौद्ध केन्द्र मा ताहाँका पूँजीपतीहुरले असीमित धन खन्याई राखेका छन् र बौद्ध धर्म को नाउँमा त्याहाँको पूँजीवादी व्यवस्थामा कुनै आँच नआउने गरि "उपेक्षा" र "मुदिता" को पाठ पढाएर ताहांको मजदूर हरू

लाई भटमाश को खोले खाएर पनि संतोष भई शान्त रहने र शोषकहरूको ऐश-आराममा डाहा नगर्ने शिक्षा दिइ राखेका छन्। यस्तो उल्टो शिक्षा ती बौद्धधर्म गुरुहरुले मात्र होईन अरु विभिन्न यस्तैप्रकारका धर्म प्रचारक-हरुले पनि उल्टो शिक्षा दिने गरेका छन् ।

निश्चय पनि "उपेक्षा" र "मुदिता" को मतलव शोषकहरुद्वारा मनुष्य समाजको शोषण गराई मानिसहरुलाई धुरु धुरु रुलाउने शोषकहरुको उन्नतिमा पनि हर्ष मात्र होइन । एक जना शोषकको उन्नतिमा हजारौं को जीवन वर्बाद छ, लाखौंको आँखामा आँशु भरिन्छ ।

स्पष्टत: मुदिता र उपक्षा को नाउँमा शोषण र दमनलाइ सहेर बस्नु अपराध हो । उपेक्षा भन्नाले धन–सम्पत्ति, भोग ऐश्वर्य प्रति पनि उपेक्षा ।यी सब कुराहरूमा उपेक्षा किन गर्ने ? के शोषक र अत्याचारिहरू लाई पोस्नको निम्ति गर्ने ? अथवा देश र जनतालाई हर बखत दु:ख, दरिद्रतामा गाडि राख्नको निम्ति गर्ने ? के बुद्धले यही खोजेका हुन् ? कदापि होइन। मानिसलाई अर्काको श्रम चोरी गर्ने हक कदापि हुन सक्तैन। भोग ऐश्वर्यको खोजीमा नै मानिस भ्रष्ट हुन थाल्छ । भोग ऐश्वर्यमा डुब्ने मानिसले सबै प्रति करुणा र मैत्री भाव राख्न सक्तैन र मानब प्रतिको कर्तव्य बिर्सन थाल्छ । सम्पूर्ण मानवको कल्याणमा लाग्दा अथवा जनतालाई शोषण दमनवाट मुक्त गर्ने कार्यमा संलग्न हुंदा आफ्नो निजी सुख–सुविधा, भोग विलास, धन सम्पत्ति प्रति उपेक्षा गर्न करै लाग्छ । उपेक्षाको मतलब यो होइन कि मानिसले आफू माथि शोषन र दमन गराएर आफ्नो जायज राजनैतिक तथा आर्थिक हक पनि नखोजौं र मुदिताको नाउंमा शोषण व्यवस्थालाई चीरस्थायी वनाई राखौं ।

उपेक्षा र मुदिता सम्पूर्ण मानवको कल्याणको निम्ति हो, नकि शोषकहरूको शोषण, दमन र अत्याचारलाई चीरस्थायी राख्नको निम्ति । बरु विश्वबाट शोषण, दमन र अत्याचारको जरै उखेल्नको निम्ति मानिसको निस्वार्थता, उपेक्षा र मुदिताको जरुरत परेको छ । अर्काको मेहनतले कमाएको धन माथि लोभ नगर्नु नै उपेक्षा हो र अर्कालि सुफत मेहत द्वारा

पाएको सफलतामा खुसी हुनु नै "मुदिता" हो । भगवान बुद्ध अतिवादका बिरोधी हुन् । आफू माथि शोषण गराएर लाटो भएर सहेर वस्नु अति-वादको एक छेउ हो भने अर्काको सुफत मेहनत द्वारा कमाएको धनमा आँखा गाडि भ्रष्टाचार द्वारा सो धन आफ्नो हात पार्नु अतिवादको अर्को छेउ हो । स्पष्टत: भगवान बुद्ध शोषण गराउने पक्षमा होइन, शोषण र दमनबाट मेहनतकश जनतालाई मुक्त गर्ने पक्षमा छन्। यस कार्यको निम्ति आफ्नो भन्ने सबै कुराको त्याग गर्नु र मानव समाजको उत्थान, छर-छिमेकी इत्यादि द्वारा सम्यक् आजीविका द्वारा उन्नति गरेकोमा डाह नगरी खुसीहुनु मुदिता हो ।

त्रिरत्न:-

बौद्ध दर्शनले "बुद्ध, धर्म र संघ" ३ कुरालाई ३ रत्न मानेकाछन् र अक्सर "बुद्ध, धर्म र संघ" को शरणमा जाने कुरा गर्छन् । यसै कारण यी ३ वटा कुराहरूलाई पनि हेरौं ।

बुद्ध:-

भगवान बुद्धले निर्वाणको वेला आफ्नो शिष्य, भिक्षुहरूलाई भने "जसले यो मेरो शरीरलाई चिन्दछ, त्यसले मलाई चिन्दैन । जसले मेरो सिद्धान्त अथवा शिक्षालाई चिन्दछ उसले नै मलाई चिन्दछ ।" अनि एक ठाउँमा भनेका छन्, "शरीरलाई पात्र मानी र यसलाई ज्ञानले भरे पछि वुद्ध भयो ।

स्पष्टत: बुद्ध चाहंदैनन् कि आफुलाई सबैले व्यक्तिगत रुपले मानुन । बुद्धको माने ज्ञानीं हो अर्थात् ज्ञान भएको मानिस यसै कारण बुद्ध चाहन्छन कि कसैले उनको शरीर, मूर्ति अथवा व्यक्तिपूजा नगरुन् वरु सबै ज्ञानको प्राप्ति-तिर लागून्। आफूले सिकाएका ज्ञानहरू, उपदेशहरू याद गरुन् र यसै ज्ञान लाई व्यावहारिक रुप देऊन् । बुद्धको शरण जानुको मतलब हो ज्ञानको शरणमा जानु । "ऋते: ज्ञानान्नमुक्ति" । ज्ञान नभै मुक्ति हुंदैन । कृष्णले गीतामा भनेका छन् "नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।" अर्थात्

'ज्ञ न भन्दा पवि त्र अरु कुनै कुरो छैन ।'

श्री कृष्णले ईश्वर को कल्पना गरी सवभन्दा पवित्र ईश्वर हो भनेनन् । उनले भने कि 'ज्ञान नै सवभन्दा पवित्र हो'' । भगवन वुद्धले पनि ''ज्ञान मा नै जोड दिएकाछन्'' र ज्ञानप्राप्त गरेर नै मानिसले बुद्धत्व प्राप्त गर्दछ । ''तत्व ज्ञान'' प्राप्त गर्नु, 'आत्म ज्ञान' प्राप्त गर्नु, आफू र अरुको भेद नदेख्नु, सबै प्रति दया, माया, करूणाले युक्त हुनु अन्याय, अत्याचारको विरोध गर्दा आफ्नो शरीरलाई तृण वरावर सम्झेर मानव माथिको शोषण, दमन अत्याचारलाई निर्मूल पारी सम्पूर्ण मानवको निम्ति सुख, समृद्धि र आत्मोन्नतिको बाटो खोल्नु नै ज्ञानको सार हो ।

धर्म:–

ज्ञान त्यसवेलासम्म काम लाग्दैन जुनबेलासम्म त्यो ज्ञानले व्यावहारिक रुप लिंदैन । सत्य ज्ञानलाई व्यावहारिक रुप दिनु नै धर्म हो । धर्म स्वर्ग जानको निम्ति होइन, मानवको सेवाको निम्ति हो । मानव र मानव समाज प्रति जिम्मेंदारीपूर्ण र कर्तव्यनिष्ठ कार्य नै धर्म हो ।

अधर्म:—

अर्कालाई दुःख दिनु, अर्कालाई वर्वाद गरि दिनु, अर्कालाई परेको आपदमा बेवास्ता गरी आफ्नै दुनो सोझो गर्नु, अर्काको हक अधिकार मास्नु सबै कुरा अधर्म हुन् । जनताको हित विपरीत काम गर्नु, जनतालाई रुलाउनु र जनताको अधिकार छिन्नु महापाप हो। जब भरतलाई यो लाञ्छना लाग्यो कि रामलाई बनवास पठाउनमा उनको हात छ, तब उनले भने 'यदि मैले यस्तो चिताएको भए मलाई जन- विरोधी भएको पाप लागोस्।' श्रीमद् भागवत्मा भनिएको छ कि जनताको आंशुमा ठूलो शक्ति छ, जसले जनतालाई रुवाउंछ, जनताको त्यो आंशुले शक्तिशाली शासकहरूको पनि सत्यानाश गरि दिन्छ ।

महा पुरुषहरूले धर्मलाई ३ भागमा बांडेका छन् सत्व, रज र तम ।

तमो धर्म त्यो हो जो अन्धविश्वामा आधारित छ। तमःको अर्थ अन्धकार हो, अज्ञान हो। अन्धकारमा परेका र अज्ञानीहरूले मोहमा परी संकुचित भावनाले प्रेरित भएर, साम्प्रदायिक भावना समेत लिएर मानव मानवमा विद्वेष फैलाउने काम गर्छन्। धर्मकै नाममा झगडा, फसाद, मारकाट आदि तमो धर्ममा लागेकाहरूले गर्ने काम हुन्। यिनीहरू जनकल्याणको निम्ति काम गर्नु भन्दा तमासा देखाउनका लागि धर्मको ढोङ्ग रच्छन्। मन्द बुद्धि भएकाहरू धर्मको मर्मलाई नवुझी धर्मकै नाउमा अर्कालाई द्वेष गरेर हिंडछन्।

अंध बिश्वासमा परेर धर्म कै नाउंमा मानिसले मानिसलाई भोंग दिन्छन्। कतिपय बैज्ञानिकहरूलाई वैज्ञानिक खोजको निम्ति धर्म कै नाउमा प्राण प्राण दिइ, कतिलाई खम्बामा वाँधी जलाइ। धर्मकै नाउंमा पुराना जमानामा महिलाहरूलाई जिउदै सती वनाएर मरेको पुरुष संगै जलाएर पठाउने काम भयो।

जसले पूर्वाग्रहमा परी अर्काको धर्ममा के दोष अथवा गुण छ बिचार नगरीं धार्मिक कलह उत्पन्न गर्दछ त्यो पनि अन्ध विश्वासमा फसेको तमो धर्मी हो।

रजो धर्मः—

मानवना वाट अलग गङ्गास्नान, देवताहरूको पूजा-पाठ, जात्रा र भजन मण्डली इत्यादि रजो धर्मका लक्षणहरू हुन्। महादेव पार्वतीको एउटा कथा यहाँ प्रासंगिक होला। पार्वतीले भनिन् 'यतिका मानिसहरू गङ्गा स्नान गर्छन, हजूरको पूजा गर्छन्, ब्रत बस्छन्, निराहार बस्छन् तर उनीहरू सवै कैलाशमा आएको देखिन्न।' महादेवले पार्वतीलाई जवाब दिन भन्दा एउटा दरिद्र र विरामी मान्छे भएर बाटोमा लेटि रहे। तर यी भक्तहरू कसैले पनि त्यो असहाय मान्छेलाई हेरेनन्, आ– आफ्नै धुनमा मस्त, गङ्गाजीको पानी ल्याउँदै फल-फुल ल्याउँदै महादेवको मूर्तिलाई चढाउंदै गए। महादेवले भने, 'हेर्यौं ? यिनीहरू कतिको

धर्मात्मा रहेंछन् त ? जिउँदा महादेवको वास्ता छैन, शिव लिंगमा गङ्गा-जल, फल-फूल चढाएर के धर्म भयो ?' यस्तो मानवता रहित धर्मले मानिसको अधोगति हुन्छ अथवा उसका सम्पूर्ण कार्य धुलोमा मिलेर जान्छ।

सामन्तहरूले देउताहरूलाई पनि घुस्याहा बनाइ दिएका छन् र धर्म लाई आफ्नो काला कर्तुत र अपराध लुकाउने साधन बनाएका छन । अर्का माथि शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेर करोडौं धन जमा गऱ्यो अनि १०-२० हजार देवतालाई चढायो। भन्ठान्छन् यति घूस पाए पछि भगवान अथवा देउताहरुले सम्पूर्ण पाप पचाउनमा उसलाई मदत गर्ने छन् ।

एक पटक इटालीको चुनावमा भेतिकनको पोपले सबै क्याथोलिक धर्मावलम्बीहरूलाई धर्मको नाउँमा कम्युनिष्टहरुलाई भोट नदेऊ भन्ने आदेश दियो । यसो गरेर त्यो पोपले धर्म गऱ्यो वा अधर्म गऱ्यो ? पक्षपात पूर्ण नीति लिएर उस्ले अधर्म गऱ्यो । मानिसहरूलाई अन्ध बिश्वासमा फसायो । समस्त शोषित पीडित जनताको समस्या समाधान गर्न चाहने कम्युनिष्ट हरूको बिरोध गरी पूंजीवादी शोषकहरूको रक्षा गऱ्यो, जनतालाई सदा-सदा शोषणको चक्कीमा पिसिराख्ने षड्यन्त्र गऱ्यो । यस्तो धर्म तामस धर्म को नमूना हो ।

सत्व धर्मः—

मानिसहरू धर्मको नाउंमा मानव प्रतिको आफ्नो कर्तव्यबाट धेरै टाढा गएको हुनाले नै श्री कृष्णले गीतामा भनेका हुन् "सम्पूर्ण धर्महरू छोडिदेऊ, मेरो शरणमा आऊ ।" श्री कृष्णको 'म' आफू स्वयंम् नभै सम्पूर्ण मानव भएको हुंदा श्री कृष्णको उपदेश हो मानिसहरूले गरेर आएका अगडम् बगडम् सम्पूर्ण धर्म छोडेर मानवताको सेवा गर । श्री कृष्णको भनाइ हो, ईश्वर कहीं छ भने मानिसहरूको हृदयमा छ ।

बुद्धको पनि उपदेश हो "सबैको हितको निम्ति, सबैको सुखको निम्ति, लोक माथि दया गर्नको निम्ति, देव मनुष्य सबैको कल्याण र हित गर्नको निम्ति र सुख दिनको निम्ति तिमीहरू अब संसारमा विचरण गर ।

स्पष्टत: मानव मात्रको कल्याण हुने कार्यमा लाग्नु जस्तो महान धर्म अरू कुनै पनि छैन । मानिसको हित र कल्याणको पनि विभिन्न रूपहरू छन् । रोगीलाई औषधि दिनु कल्याण हो, विद्यार्थीहरूको निम्ति स्कूल खोलि दिनु पनि कल्याण हो । सडकमा झाड दिएर सहर सफाइ गर्नु पनि कल्याण हो । बूढा–बूढीहरूलाई एक छाक ख्वाउनु पनि कल्याण हो । गरीवलाई २ वटा कम्मल बाँडि दिनु पनि कल्याण हो । रुखको पातमा २ थोपा पानी दिनु पनि कल्याण हो ।

तर यी कल्याणकारी कार्यहरू सबै अस्थायी र अपूरा छन । आज हामी यस्तो एउटा नयाँ समाज वनाउन सक्छौ जुन समाजमा २–४ जनालाई औषधि वाडने होइन, सम्पूर्ण जनताको निम्ति स्वास्थ्यको ग्यारण्टी गरी सम्पूर्ण मानवको निम्ति औषधि उपचार मुफ्तमा गर्ने, जहाँ एउटा स्कूल खोल्ने मात्र होइन, देश भरको वाल–वालिकाहरूको निम्ति पढ़ाइको ग्यारण्टी हुन्छ र कसैले पनि मेरो पैसा छैन कसरी पढ़ौं भन्न पर्दैनन्, यस्तो समाज वनाउन सक्छौं जहाँ एउटा वूढ़ोलाई २ छाक ख्वाउने होइन, सम्पूर्ण वुढ़ावूढ़ीहरूलाई भत्ताको इन्तजाम गरी छोरा–छोरी नभएकाहरूलाई हेर्चाह समेत गर्ने इन्तजाम गरी कुनै पनि बूढ़ा–वूढ़ीले के गरी बाँच्ने भन्नु नपरोस् ।

यसरी मानिसहरूको समस्या गर्भ देखि मरण पर्यन्तको इन्तजाम गर्ने समाजवादी समाज व्यवस्था स्थापना गर्नमा दत्तचित्त भएर लोभ–मोह, शोक, तृष्णा इत्यादि सबै बाट मुक्त भएर लाग्नु र अनि यस्तो कार्यमा लाग्दा मैले धर्म कमाई राखेकोछु भन्ने भावना समेत नलिनु के परम धर्म होइन? अथवा धर्म भन्दा पनि माथि उठेको कार्य होइन ?

मार्क्सवादले मानिसलाई यस्तै कार्यमा लाग्न सिकाउँछ र कम्युनिष्ट-हरूले यस्तो कार्य गर्दा धर्मको नाउँमा गर्दैनन्, आफ्नो कर्तव्य कर्म सम्झेर गरेको हुन्छ । मलाई लाग्छ गौतम बुद्धले चाहेको पनि यही कुरो हो । यो मूल कार्यबाट अलग भागी यता उतिको काममा मात्र अल्झेर

बस्छन भने उसले गरेको धर्म तमो धर्म वा रजो धर्म भन्दा उत्कृष्ट धर्म भन्न सकिन्न ।

सिद्धार्थ गौतमले कार्य सत्व धर्म भन्दा पनि माथि उठेको कार्य थियो । सिद्धार्थ गौतमले हाँसलाई बचाउदा सो त्यो कार्य गर्दा मैले धर्म कार्य गरिरहेछु भन्ने भावना उनमा लेस मात्र पनि थिएन । सत्व, रज, तमः तीनै गुण भन्दा माथि उठेको मानव धर्म थियो। श्री कृष्णले अर्जुनलाई यस्तै सत्व, रज, तम गुणबाट अर्थात सत्व, रज, तम गुणमा आधारित धर्म भन्दा माथि उठेर "निस्त्रै गुण्य" हुने उपदेश दिएका थिए ।

गौतम बुद्धले धर्मको कुरा गर्दा तमोधर्म अथवा रजो धर्मको कुरा गरेका थिएनन। मानव र मानव समाज प्रति जिम्मेदार भएर काम गर्ने धर्म का कुरा गरेका थिए । ज्ञानमा आधारित कर्तब्य कर्महरू गरेर नै मानिसले धर्मप्रति आफ्नो कर्तब्य पूरा गरेको हुन्छ । ज्ञान रहित, मानवता रहित अरु सम्पूर्ण धर्मको कुनै माने छैन । स्पष्टतः मानिसले धर्म भन्दा माथि उठेर सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी- सम्पन्न र सुनिश्चित गर्ने हेतुले सामाजिक परिवर्तन गर्नु धर्म मात्र नभै धर्म भन्दा माथि उठेको महामानवको कार्य हो र बुद्धत्व प्राप्त गर्ने वाटो हो ।

साम्राज्यवादी शोषकहरू मार्क्सवादको बिरोधमा भन्छन कि मार्क्स बादमान्नेहरू अर्थात् धर्म नमान्ने कम्युनिष्टहरूको सरकार आयो भने ईसाई धर्म नै खतम भएर जानेछ । तर यादगर्नुपर्ने कुरा के भने कम्युनिष्टहरु न अधर्मी हुन्, नधर्म विरोधी हुन् । आज विश्वको सबभन्दा अगाडि बढेको समाजवादी मुलुक सोवियत संघमा ईसाई धर्म, इश्लाम धर्म र बौद्ध धर्म ३वटै धर्महरू इज्जतका साथ चालू छन्। जनवादी चीनमा सांस्कृतिक वेलाको अराजकतावादीहरुले नष्ट गरेका गुम्बाहरू फेरि चालू हुन लागेका छन् ।

कम्युनिष्टहरू शंकराचार्यले झै हिंसात्मक कार्यद्वारा कसैको धर्म नष्ट गर्ने पक्षमा छैनन् । कसैको धार्मिक बिश्वास माथि हमला गर्ने पक्षमा छैनन् । सोवियतसंघको संविधानको धारा ३४ ले भन्दछ," सोवियत संघ

का नागरिकहरू जन्म, सामाजिक वा सम्पतिको स्थिति, वर्ण वा राष्ट्रियता, लिंग, शिक्षा वा भाषा, धर्म प्रतिको दृष्टिकोण, कामको प्रकार तथा प्रकृति, बसोवास वा अन्य स्थितिको भेदभाव बिना कानूनको सामु समान छन्। धारा ५२ ले भन्छ, "सोवियत संघका नागरिकहरूलाई अन्त-स्करणको स्वतन्त्रता सुरक्षित छ अर्थात् कुनै पनि धर्म मान्ने वा नमान्ने र धार्मिक पूजा पाठ गर्ने वा नगर्ने प्रचार गर्ने अधिकार छ। धार्मिक आस्थाको सन्दर्भमा (वा आधारमा) कसै प्रति वैरभाव वा घृणा उक्साउने कुनै पनि कार्य प्रतिबन्धित छ। सोवियत संघमा मन्दिर- मस्जिद गिर्जाघर राज्य बाट र विद्यालय मन्दिर-मस्जीद- गिर्जाघरबाट अलग छ। धर्म मान्नु न मान्नु आ- आफ्नो इच्छा हो।

यसको मतलब अधर्मी भएर अर्कालाई दुःख दिने र जथाभावी गर्ने वा नैतिकता विहीन भएर हिंडने पनि स्वतन्त्रता छ भन्ने होइन।

धर्म गरोस्, सद् धर्म गरोस, मानव मात्रको कल्याणमा लागोस्, पूजा गर्नेले गरुन्, नगर्नेले नगरुन् यसमा सरकारले टाउको दुखाई हस्तक्षेप गर्ने कार्य गर्दैन।

जहाँ सम्म कम्युनिष्टहरूको सवाल छ, उनीहरू यसमा बहस गर्ने गर्छन्, सत्य र तथ्य पत्ता लगाउने काम गर्छन् तर कसैको धार्मिक आस्था मा चोट पुऱ्याउने काम गर्दैनन्। आफू सत्व, रज र तम धर्म भन्दा माथि उठेर मानव समाजको विकास गरी सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी, सम्पन्न र सुनिश्चित गर्ने कार्यमा लाग्छन् र यसो गर्दा २ पैसा दान दिएर धर्म कमाए भन्ने हरूले झैं मैले धर्म कमाए भन्ठान्दैनन् र सिद्धार्थ गौतमले हाँसलाई बचाउंदा जसरी मनमा कुनै कुरा नराखी स्वतः गरे उस्तै नै कम्युनिष्टहरूले पनि सम्पूर्ण मानव र विश्व ब्रह्माण्डको कल्याणको निम्ति मानव मात्रको निरन्तर विकासको निम्ति काम गर्छन्।

संघः–

तीन रत्न मध्ये एउटा रत्न हो संघ। मानिस सामाजिक प्राणी भएको हुंदा एक्लै बाँच्न सक्तैन । यो विश्वमा मानिस नै सब भन्दा कमजोर प्राणी हो र मानिसनै सब भन्दा शक्तिशाली प्राणी पनि हो। मानिस जन्मन्छ, यति लाचार भएर जन्मन्छ कि केही गर्न सक्तैन । टट्टी पिसाबको निम्ति पनि कसै न कसैको भर पर्नु पर्छ । कुकुराको चल्लाले जस्तै मान्छेले जन्मने वित्तिकै खाना खोजेर खान सक्तैन, नत ऊ घोडाको बच्चा जतिनै दौडन सक्छ, न चरा झैं उडन सक्छ, न माछा झैं पौडन सक्छ । तर उही मानिस आफ्नो पराक्रमले चरा उडन नसक्ने ठाउ चन्द्रमा सम्म उडेर पुगेका छ, काठमाडौंबाट दिल्ली एक घण्टामा उडेर पुग्छ, माछाले पार गर्न नसक्ने समुद्र पार गरि लिन्छ, घोडा भन्दा छिटो दौडी काठमाडौं बाट पोखरा ६ घण्टामा पुग्न सक्छ ।

एक्लो मान्छेबाट यो असम्भबछ । भनिन्छ "संघ शक्ति कलौ युगे" यो शोषण- दमन अत्याचार भ्रष्टाचारले भरेको समाजमा जनताले आफूलाई बचाउने एउटै शक्ति हो "संघ" बा "संगठन" आज मानिसहरूले संगठनकै वलले आफू माथिको शोषण– दमनलाई उखेलेर फ्याँकि दिएका छन् । शोषक सामन्ती तथा पूंजीवादी समाजलाई उखेलेर समाजवादी समाज अथवा यसको पहिलो खुडकिलोको रुपमा राष्ट्रिय प्रजातन्त्रको स्थापना गरेका छन् । हाम्रै नेपालमा जनताको संगठन कै बलले राणा–शाही उखेलिए । तर पनि आज पञ्चायती सरकारले फेरि पनि संगठन माथि प्रतिबन्ध लगाएकोछ । हुन त राणाशाहीले पनि जनतालाई संगठन गर्न दिएर राणाशाही फ्याँकिएको होइन । जति सुकै दवाए पनि जनताले आफ्नो आवश्यकतानुसार संगठन गरेर लिई हाल्दा रहेछन ।

बुद्धले भनेका छन् "परिवर्तनबाट कुनै बस्तु स्वतन्त्र छैन ।" हो अवश्य परिवर्तनको फल चावल कुहेर माटो भए जस्तै पनि हुन सक्न, तर मानिसको प्रयासले उही चावलको "खीर" पनि बन्न सक्छ । हरेक असल कामको निम्ति मानिसको प्रयासको जरुरत पर्दछ र सो प्रयास सफल पार्न

'संघ' को पनि जरुरत छ । चाहे सो 'संघ' धर्म प्रचारको निम्ति होस अथवा सामाजिक परिवर्तनको निम्ति होस ।

बुद्धत्वः–

गौतम बुद्धले "बुद्ध" को अथवा 'बुद्धत्व' प्राप्त गरेका मानिसको ५ लक्षणहरू बताएका छन् । ती ५ लक्षणहरू हुन,

(१) उत्कृष्ट व्यवहार (२) उत्कृष्ट दृष्टिकोण
(३) परिपूर्ण प्रज्ञा (४) उपदेश दिने उत्कृष्ट क्षमता
(५) मानिसलाई आफ्ना उपदेश पालन गराएर मार्ग दर्शन गराउन सक्ने शक्ति

यी ५ वटै कुराहरू आपसमा सम्बन्धित छन र एउटै मालाका ५ मोती हुन् । यसमा सब भन्दा पहिलो महत्वको कुरो हो 'परिपूर्ण प्रज्ञा' ।

परिपूर्ण प्रज्ञाः–

'परिपूर्ण प्रज्ञा' विज्ञान, दर्शन, राजनीति, अर्थनीति, सामाजिक नियम इत्यादि सम्पूर्ण ज्ञानको निचोड हो जसले मानव समाजलाई बाटो देखाउन सकोस् । आजकाल कतिपय बिद्वानहरू दर्शनलाई राजनीतिबाट अलग, विज्ञान प्रति घृणा गर्ने शास्त्रको रुपमा पेश गर्छन् । यस्तै उनीहरू 'प्रज्ञा' पनि मानव समाज संग सम्बन्ध नभएको, विज्ञान विरोधी र राजनीतिबाट अलग व्यक्तिगत मोक्ष प्राप्त गर्ने ज्ञान सम्झन्छन । भगवान बुद्ध जब अनात्मबादी हुन भने, कुनै व्यक्ति बार बार जन्मने र अन्तमा मात्र मुक्ति प्राप्त गर्ने कसरी हुन सक्छ ? भगवान बुद्ध मात्र अनीश्वरबादी होइनन्; हिन्दू दर्शनमा गनिने ४ वटा दर्शनहरू अनीश्वरवादी हुन र जनक र बेदव्यास स्वयम् अनीश्वरवादी र अनात्मवादी हुन् भन्ने कुरा महोपनिषदको अध्याय ४ श्लोक ७४ ले स्पष्ट गर्दछ ।

यही उपनिषदको छैठौं अध्याय श्लोक ६१ ले पनि आत्मालाई शून्य नै भनेको छ । जब आत्मा शून्य छ र आत्मा भन्ने कुरोनै छैन भने फेरि

व्यक्तिगत मुक्तिको सवाल आउँदैन र मानिसको कर्तव्याकर्तव्यको मात्र कुरो आउंछ। स्पष्टत: प्रज्ञा आफ्नो मुक्तिको निम्ति मात्र नभै मानिस प्रतिको कर्तव्य बोध निम्ति हो। प्रज्ञा त्यो हो जुन ज्ञानले मानव मात्र सबै बराबर र एक हुन् र मानिस मानिसमा कुनै ठूलो- सानु छैन, सबैको सुख दु:ख: एक बरावर हो भन्ने बोध गराउंछ। शुक्ररहस्योपनिषदमा भनिन्छ 'ॐ प्रज्ञानं ब्रह्म'। यस उपनिषदका ४ महावाक्यमा यो पहिलो महावाक्य हो 'ॐ प्रज्ञानंब्रह्म' जुन महावाक्य अभेदको प्रतिपादक हो। 'प्राज्ञ' त्यो हो जसले मानिस र मानिसको बीचको भेद भाव मेटाइ सकेको हुन्छ। मानिस मानिसको बीच भेद भाव मेटाएर आफू र अरुको बीचको भेद समेत मेटाउने ज्ञान नै प्रज्ञा हो। जब मानिसमा यो ज्ञान पूर्णरुपले भिज्दछ त्यो ज्ञान नै 'परिपूर्ण प्रज्ञा' हो। 'प्रज्ञानं ब्रह्म' ब्रह्मको ज्ञान नै प्रज्ञा हो। अनि श्री भग्म्दागबत्गीतामा भनिन्छ, 'निर्दोषोहि समं ब्रह्म' सबै ब्रह्म हुन् र ब्रह्म सबैमा बराबर रुपले व्याप्त छ र ब्रह्ममा कुनै दोष छैन। यसले पनि सम्पूर्ण मानव बराबर भन्ने कुरो नै जनाउछ।

यही "समेक" अथवा "सम्यक ज्ञान" हो। यही योग हो।

तर सामन्ती तथा पूँजीवादी शोषक र अत्याचारीहरू र तिनीहरूले दिएको धन–सम्पति र दानमा पलेका विद्वानहरूले यो साम्यवादी ज्ञानलाई पक्रन नसक्नु स्वाभाविक हो। श्री कृष्णले कति सम्झाउँदा पनि अर्जुनले समेत यसलाई बुझ्न नसकेर उनी श्री कृष्णलाई भन्छन।

"यो यं योगस्त्वया प्रोक्तःसाम्येन मधुसूदन
एतस्याहं नपश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिरान"

यसै कारण साम्यवादी ज्ञानलाई सामन्ती तथा पूँजीवादी शोषकको पृष्ठपोषक विद्वानहरूले पनि नबुझ्नु स्वाभाविक हो र उनीहरूले "प्रज्ञा" द्वारा सम्पूर्ण मानव बरावर हुन भन्ने ज्ञान दिनुको सट्टा निजी मुक्तिको बाटोको रूपम पेश गर्नु स्वाभाविक हो।

उत्कृष्ट दृष्टिकोण:—

प्रज्ञाको निरूपण मानिसले लिएको दृष्टिकोणमा निर्भर गर्दछ। हामी-

ले हेर्यौं सम्पूर्ण मानव बराबर हुन भन्ने ज्ञान सामन्त तथा पूँजीपति वर्ग तथा तिनीहरूले दिएको कुअन्नमा पलेका विद्वानहरूले पनि बुझ्न गहारो हुन्छ । कारण उनीहरूको दृष्टिकोण स्वयम मानवतावादी दृष्टिकोण नभै सामन्ती वा पूँजीवादी शोषक दृष्टिकोण हुन्छ ।

दृष्टिकोणको माने हो "हेर्ने तरिका" । परेवालाई विरालोले पक्रन्छ। अब यहाँ एउटै घटनामा परेवा र विरालोको दृष्टिकोण एउटै हुन सक्तैन । विरालोले परेवा पक्रेको सही ठान्दछ भने, परेवाले यसलाई अन्याय र अत्याचार पूर्ण कार्य ठान्छ । पक्रिएका परेवाले मात्र होइन, अरू परेवाहरूले पनि यस कार्यलाई अन्याय, अत्याचार नै भन्ने छन् । जव कि पक्रने विरालो मात्र होइन अरू विरालोहरूले पनि यसलाई अन्याय ठान्दैनन, बरू मैले पनि परेवा खान पाउनु पर्छ भनेर आफुले पनि त्यो परेवा माथि झम्टन थाल्ने छन् । यसरी परेवालाई लुछाचूडी गर्दा छटपटायो भने विरालोहरूले परेवालाई अशान्ति मचायो भनी अझ पञ्जा कस्न थाल्छन् ।

दुष्ट देवदत्त र सिद्धार्थ गौतमको भिन्दा भिन्दै दृष्टिकोणले गर्दा नै एउटाले हाँसलाई वाण हानी मारेर खान चाहे भने अर्कोले देवदत्तसग संघर्ष गरेर पनि हाँसलाई कब्जा गरी त्यसको घाउमा मरहमपट्टि लगाएर निको भएपछि मुक्त आकाशमा उडाएर पठाए । एउटा दृष्टिकोण आसुरी दृष्टिकोण हो भने अर्को दृष्टिकोण दैवी दृष्टिकोण हो ।

यस्तै यो समाजमा एउटा दृष्टिकोणले मानिसलाई शोषक र अत्याचारी बनाउँछ भने अर्को दृष्टिकोणले शोषण अत्याचारको विरोधमा संघर्ष गर्ने क्रान्तिकारी महापुरूष बनाउँछ। सामन्ती तथा पूँजीवादी शोषकहरू मानिस माथि मानिसको शोषण र दमन लाई स्वाभाविक हो भन्ने दृष्टिकोण राख्तछन् भने मजदूरवर्ग र मेहनतकश जनता आफू तथा अन्य मेहनतकश जनता माथिको शोषण र दमनबाट मुक्त हुने र मुक्त गर्ने दृष्टिकोण राख्तछन् । यही फरक दृष्टिकोणले गर्दा मजदूर वर्ग र मेहनतकश जनता

मानिसले मानिसमाथि गर्दै आएको शोषण र दमनवाट मुक्त हुन चेतनशील भएर संगठित हुन चाहन्छन् भने, शोषक र अत्याचारीहरू जनताले चेतना लिएर संगठित होलान् भन्ने डरले जनताको चेतना लिने र सगठित हुने अधिकार खोस्ने काम गर्दछन्।

यही कारण भगवान बुद्धले "दृष्टिकोण" मात्र नभनी "उत्कृष्ट दृष्टिकोण" भनेकाछन्। उत्कृष्ट दृष्टिकोण के हो? शोषण दमन गरेर आफू ऐश-आराम गर्ने दृष्टिकोण उत्कृष्ट दृष्टिकोण हो? वा शोषण र दमनवाट मुक्त हुने दृष्टिकोण उत्कृष्ट दृष्टिकोण हो? अथवा शोषण–दमन प्रति आँखा चिम्ली मानिसले मानिस माथि गरिराखेको अन्याय अत्याचार प्रति तटस्थ रहनु उत्कृष्ट दृष्टिकोण हो?

सिद्धार्थ गौतमले अन्यायलाई हेरेर बसेन, देवदत्तको विरोधमा संघर्ष गरी हाँसलाई वचाए।

आज सामन्ती तथा पूँजीवादी शोषण-दमन अन्तर्गत एउटा हाँस होइन विश्वका सम्पूर्ण मजदूर वर्ग र मेहनतकश जनताको जीवन वर्वाद भईरहको-छ। हाम्रो देशको १ करोड ६४ लाख जनता मध्ये सयकड ९५ को जीवन झन् झन् वर्वाद हुंदै गइरहेको छ। यस खतरावाट वचाउने दृष्टिकोण नै उत्कृष्ट दृष्टिकोण हो, यसलाई टुलु टुलु हेरिरहनु उत्कृष्ट दृष्टिकोण होइन। मानिसले आफूलाई कसरी हेर्दछ, अरु हरुलाई कसरी हेर्दछ, यो विश्वलाई कसरी हेर्दछ भन्ने कुरो नै मानिसको दृष्टिकोण हो। दृष्टिकोणका दुई शाखा छन्। (क) व्यक्तिगत दृष्टिकोण र (ख) विश्व- दृष्टिकोण।

सामन्ती दृष्टिकोण राख्नेहरुले जनतालाई दवाउनु धर्म ठान्छन्, अरु लाई दवाएर आपनो निजी सत्कार, मान र पूजा खोज्छन। यिनीहरुले कहिल्यै पनि आफू र अरु एउटै हुन भन्ने दृष्टिकोण राख्न सक्तैनन। यिनीहरुमा अहंकार, वलमिच्याइ, घमण्ड, काम, क्रोधले भरिपूर्ण हुन्छ। यस्ता दृष्टिकोण राख्नेहरूलाई श्री कृष्णले गीता अध्याय १६ श्लोक १९ मा नराधम भनेकाछन्।

यिनीहरूको दृष्टिकोणमा आफू मात्र ईश्वर, बाँकी सबै कीरा–फट्याङ्ग्रा र अधिकार विहीन पशु हुन् । यस्तो दृष्टिकोणलाई श्री कृष्णले आसुरी दृष्टिकोण भनेका छन् ।

अर्कोतिर सम्पूर्ण मानव र आफूमा केही फरक नदेखी सबैको सुख दुःख उही हुन् भनी देख्नु दैवी दृष्टिकोण हो र यस्तो दृष्टिकोणलाई नै उत्कृष्ट दृष्टिकोण भन्न सकिन्छ ।

यस्तो व्यक्तिगत दृष्टिकोणको फरकले नै कसैलाई हिरण्यकश्यप, रावण, हिट्लर, मुसोलिनी, इरानको शाह र मार्कोस बनाउँछ भने कसै–लाई प्रह्लाद, राम, कृष्ण, गौतम बुद्ध, शिव, मार्क्स, लेनिन जस्ता महा–पुरुष बनाउँ छ । जबसम्म मानिसले अरु र आफूमा एउटै हौं, सबै बराबर हुन् भन्ने साम्यवादी भावना लिन सक्तैन उसको दृष्टिकोण कदापि उत्कृष्ट मान्न सकिन्न र यस्तो उत्कृष्ट दृष्टिकोणको अभावमा जति सुकै विद्वान भए पनि उनको 'प्रज्ञा' 'परिपूर्ण प्रज्ञा' बन्न सक्तैन ।

विश्व दृष्टिकोणः—

महोपनिषद् षष्ठ अध्याय श्लोक ७१–७२ मा भनिएको छ,

अयं बन्धुरयंनेति कलना लघुचेतसाम ॥७१॥
उदार चरितानांतु वसुधैव कुटुम्बकम् ।७२।

यी श्लोकहरूले दुई दृष्टिकोण अगाडि राखेका छन् । यो मेरो बन्धु हो, यो मेरो बन्धु होइन भन्ने आफ्नो नाता कुटुम्ब र अरुमा फरक देख्ने विचार सानो चित्त भएका मानिसहरूको विचार अथवा दृष्टिकोण हो । उदार चित्त भएका मानिसहरूको निम्ति यो सम्पूर्ण संसार नै आफ्नो कुटुम्ब हुन । यो पछिल्लो दृष्टिकोण विशाल हृदय भएका मानिसहरूको दृष्टिकोण हो जसले परिपूर्ण प्रज्ञा प्राप्त गरेको हुन्छ, जसको दृष्टिकोण उत्कृष्ट हुन्छ उसको निम्ति नै यस्तो विशाल हृदयमा आधारित दृष्टिकोण सम्भव छ ।

मार्क्सको मूल मन्त्र हो "विश्वका मजदूर (मेहनत गरेर खाने जनता)

एक हो।" अनि लेनिनले दिएको मन्त्र हो, "विश्वका मजदूरहरू तथा सम्पूर्ण पददलित जनता एक हो।" मार्क्स र लेनिनका यी आह्वानहरू विश्वका सम्पूर्ण शोषित, पीडित र पददलित जनतालाई मानिसले मानिस माथि गरिराखेको शोषण, दमन, अत्याचारबाट मुक्त हुने बाटो देखाउने मन्त्रहरू हुन्।

मार्क्सले विश्वका शोषित-पीडित र पददलित जनतालाई शोषण,दमन र अत्याचारबाट मुक्त हुने बाटो देखाउने कार्यमा संलग्न हुंदा अनेक दुःख, कष्ट र आपद झेल्नु परेको थियो। वहाँले आफ्नो बाल-बच्चाहरूमाथि आइपरेको दुःख, दरिद्रता र आपदको वास्ता नगरी विश्वका सम्पूर्ण मानव-लाई शोषण दमनबाट मुक्त गर्ने कार्यमा निरन्तर संलग्न रहे।

मार्क्सले दुःख पाएको देखेर वहाँका साथी मेयरले वहाँलाई कलम घुमाउने सल्लाह दिए, तर मार्क्सले जवाफमा लेखे म "पशु भएर जन्मेको भए मैले कलम घुमाउने थियें तर म मानिस भएर जन्मेको हुंदा करोडौं मानिस को दुःख-कष्ट हेरेर आफ्नो हाड-छाला बचाउनको निम्ति आफ्नो कलम घुमाउन सक्तिन।" यो हो मार्क्सको दृष्टिकोण।

वहाँको यो दृष्टिकोण कुनै ब्रह्मज्ञानी अथवा प्रज्ञाले परिपूर्ण योगी-को दृष्टिकोण भन्दा कम उत्कृष्ट छ भनेर भन्न सकिन्न। सम्पूर्ण मानव प्रतिको यो प्रेम, यो मैत्री र करूणा मार्क्सको उत्कृष्ट दृष्टिकोण र परिपुर्ण प्रज्ञाको जिउंदो उदाहरण हो।

तर सामन्तहरू र पूँजीपतिवर्गले यस्तो उत्कृष्ट दृष्टिकोणलाई सहन सक्तैनन्। उनीहरू विश्व-भ्रातृत्वमा जोड दिने सर्वहारा अन्तर्राष्ट्रवादको विरोधमा संकुचित राष्ट्रवादलाई अगाडि बढाउँछन। यस्तो राष्ट्रवादको नारा हिटलर तथा चैङ्गकैशेखले पनि दिएका थिए। यो राष्ट्रवादको नाराको आधारमा हिटलरले विश्वयुद्ध छेड्यो, आफ्नो देशका मेहनतकश जनता माथि शोषण र दमनको चक्की चलाए, जनताको सम्पूर्ण अधिकार खोसी फासीवाद चलाए भने चैङ्गकैशेखले राष्ट्रवाद कै नाराको आधारमा

साम्राज्यवादी अमेरिकाको दलाली गरे, आफ्नो जनताको प्रजातांत्रिक अधिकार खोसे, जनता माथि घोर–शोषण र दमन चलाए र आखिर आफै उखेलिएर गए ।

सामन्तहरुको राष्ट्रवाद, आत्मकेन्द्रित (Self–Centred) राष्ट्रवाद हो। पहिले आफू, त्यसपछि आफ्नो परिवार, अनि आफ्नो आसेपासेका स्वार्थ सेवा गर्नु नै उनीहरुको राष्ट्रवाद हो । आम जनता माथि शोषण–दमन र यस शोषण-दमनलाई चिरस्थायी बनाउन जनताको सम्पूर्ण अधिकार खोसी हुकूमशाही शासन चलाउने दृष्टिकोण नै सामन्ती दृष्टिकोण हो ।

सामन्ती र पूँजीवादी शोषकहरुको दृष्टिकोण परेवा पक्रेर खानु पर्ने बिरालो को दृष्टिकोण हो । यो कदापी उत्कृस्ट हुन सक्तैन । अनि सामन्ती शोषकहरु र पूंजीपतिहरुद्वारा दिईने दान, धन–सम्पत्तिको आधारमा ऐश-आराम गर्नु पर्ने विद्वानहरुको दृस्टिकोण पनि कुनै हालतमा उत्कृस्ट हुन सक्तैन भन्ने कुरो भीस्मपितामह ले द्रौपदी लाई भनेको कुराले स्पस्ट गरेको छ। यसै कारण मार्क्सले हरवखत यस समाज लाई वदलेर सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी सम्पन्न र सुनिश्चीत गर्ने समाजवादी समाज वनाउनको निम्ति सर्वहारा दृस्टिकोण मा जोड दिए । डर, भय, त्रास, लोभ ले र हित आफ्नै परिश्रम को फलखाने सर्वहारा मजदूर वर्गले नै चेतनशील भएर सम्पूर्ण मानव लाई आफू वरावर सम्झी सबै को दुःख सुख एक हो भन्ने भावना युक्त उत्कृस्ट दृस्टिकोण अपनाउन सक्तछ । यसबाहेक शोषक तथा अत्यचारीहरुको कुअन्न खान नपर्ने र साथै डर, त्राश र लोभबाट मुक्त भएर सबै मानिसहरु प्रति दया, करुणा र मैत्रीभाव राख्ने महापुरुषहरु ले नै उत्कृस्ट दृष्टिकोण अपनाउन सक्तछन् । यस्तो दृस्टि कोणले नै मानीस लाई "परिपूर्ण प्रज्ञा" प्राप्त गर्न मदत गर्ने छ भने "परिपूर्ण प्रज्ञा" लेनै मानिसको दृष्टिकोण उत्कृस्ट राख्नमा मदत गर्ने छ ।

उत्कृष्ट ब्यवहार

उत्कृस्ट दृस्टिकोण तथा परिपूर्ण प्रज्ञाले युक्त व्यक्तित्व को व्यवहार

पनि उत्कृष्ट नै हुन्छ । आफ्नो उत्कृष्ट व्यवहारद्वारा नै गौतम बुद्धले डाका अङ्गुलिमालालाई पनि परिवर्तन गरी अर्हत बनाउन सके । यस्तै राम र श्री कृष्णको व्यावहार पनि उत्तिकै उत्कृष्ट देखिन्छ। राम बनवास जाँदा भिल्लनी सबरीले राम, सीता र लक्ष्मन को स्वागतमा बयर जम्मा गरी आफ्नो दाँतले काटी अलिकति चपाएर गुलियो अमिलो छुट्याएर गुलियो गुलियो बयर उनिहरुको अगाडि राखिदिए । सीता र लक्ष्मणले सो बयार जुठो भनेर नखाई सवरीले नदेखिने गरी फ्याक्न थाले, जबकि रामले सबरिले दिएको बयर निसकोच प्रेमपूर्वक खाए । श्री कृष्णले दुर्योधनको ८४ व्यञ्जनयुक्त भोजन छोडी विदुर काहाँ गए । विदुरसँग ख्वाउने कुरा सिवाय अरु थिएन । त्य केरा पनि विदुरले कुराको सुरमा कृष्णको थालीमा बोक्रा राख्तै आफूले केरा खान थाले । कृष्णले केराको बोक्रा पनि प्रेम पूर्वक खाए ।

अफ्नो बालखकालको सहपाठी सुदामा दुःख दरिद्रता खप्न नसकी श्रीकृष्णकाहाँ गए ।श्रीकृष्णले आफैले उनको पाउ धोई स्वागत गरे ।सुदामाले कोसेलीको रुपमा ल्याएको कनिका प्रेम-पूर्वक खाए ।

मानव मात्र प्रति खासगरी गरीव जनता प्रति को प्रेम र सदभा-वनामा आधारित निष्कपट व्यवहार सबैलाई आफैठानी गरिने निस्क-सङ्क व्यवहार नै सर्वोत्कृष्ट व्यहार हो ।

४) उपदेश दिने उत्कृष्ट क्षमता र (५) मानिस लाई अफ्नो उपदेश पालन गराएर मार्ग दर्शन गराउन सक्ने शक्ति:--

जसको दृष्टिकोण उत्कृष्ट छ, जसको व्यावहार पनि उत्तिकै उत्कृष्ठ छ र जसको प्रज्ञा परिपूर्ण छ भने निश्चीतरुपले उनी संग उपदेश दिने उत्कृष्ट क्षमता हुन्छ र मानिसलाई आफ्नो उपदेश पालन गराएर मार्ग दर्शन गराउन सक्ने शक्ति पनि हुन्छ ।

अष्टशील:–

आर्य मार्ग को दु:ख निरोध गामीनी आठ सत्य:–

१) सम्यक्	दृस्टि –	सम्मा दिट्ठि
२) सम्यक्	संकल्प –	सम्मा सन्कप्प
३) सम्यक्	बचन –	सम्मा बाचा
४) सम्यक्	कर्म	सम्मा कमन्त
५) सम्यक्	आजीविका	सम्मा आजीव
६) सम्यक्	व्यायाम	सम्मा व्यायाम
७) सम्यक्	स्मृति	सम्मा सति
८) सम्यक्	समाधि	सम्मा समाधि

अब यी आठवटा सत्यको अर्थ लगाउँदा कतिपय धर्म गुरुहरु र विद्वानहरुले सम्यक्को अर्थ "ठीक" वा "उचित" वा "सही" लगाएको छ। विद्वान् वालपोल राहुल ले पनि आफ्नो पुस्तक बुद्धले के सिकाय "What the Buddha Taught" मा सम्यक् वा सम्माको अर्थ "Right" अर्थात् "ठीक" "उचित" वा "सही" भन्ने लगाउनु भएकोछ। कसैले "सम्यक्" वा "सम्मा" को अर्थ राम्रो लगाएका छन्। मलाई लाग्छ "ठीक दृस्टि" "ठीक सकल्प" अथवा "राम्रो दृस्ट" "राम्रो सकल्प" "राम्रो वचन" इत्यादि मात्र भन्नाले बुद्धको आठ आर्य सत्यको खास माने निक्लदैन। "ठीक" अथवा "राम्रो दृस्टि, इत्यादि सर्व साधारणले पनि भन्ने कुरो हो अनि "ठीक" र "राम्रो" को अर्थ जता लगाए पनि भयो।

काठमाडौं उपत्यकामा खास गरि पाटन र काठमाडौंमा केही सालहरू को अन्तरमा "समेक भोज" हुन्छ। यसलाई 'सम्यक्' भोज पनि भनिन्छ। अब सवाल आउँछ 'सम्यक्' भोजको माने के हो ? के यसको मतलव 'ठीक' संग खानु हुन आउँछ ? न धेरै खाने, न कम खाने। ठीकसंग खाने। के सम्यक् भोजको यही माने हो ? हो भने खानेहरुको पेट नाप्ने के ले ? र कसले ? यो त हाँसो लाग्दो अनौठो भोज हुन्छ। तर यसो गरिन्न। बरु यहाँ कोही पनि आएर खान सक्नेछ। अनि खान आउनेहरुमा जात–पात

ठूलो-सानो कुनै कुरो भेद गरिन्न। सबै एकै पंक्तिमा एकै प्रकारको खाना, जति खाने भए पनि खाओस् यसमा सीमा रहँदैन ।

अनि सम्यक् भोजको माने के भयो ? सम्यक् भोज 'ठीक' भोजहोइन, सम्यक् भोज हो सबै मानिसहरुलाई भेदभाव नगरि सबैलाई एकबराबर सम्झेर खुवाउने भोजन। अनि सम्यक या समेकको माने के भयोत ? सम्यक् को माने न "ठीक"(Right) हुन आउछ न त "राम्रो" नै हुनआउछ। सम्यक् वा समेक माने "सबै एक बराबर" भन्ने मात्र मिल्न आउछ।

"सम्मा दित्थी" अर्थात 'सम दृष्टि'। यसै कारण 'सम्मा दित्थि' को माने सबै प्रति एक बराबर सम्झने दृष्टि हो। सबै मानिस बराबर र एक हुन् भन्ने भावनायुक्त सम्यक् दृष्टि को अर्थहुन आउछ "सबैमानिसहरु एक बराबर हुन् भन्ने ज्ञान नै सम्यक ज्ञान हो ।

यस्तो "सम्यक् दृस्टि"भएपछि नै कोही सानो, कोही ठूलो, कोही अफ्नो कोही पराया भन्ने भेदभाव मेटिन्छ। 'वसुधैव कुटुम्बकम्' भन्ने भाव उत्पन्न हुने छ। कुनै कुरो संकल्प गर्दा पनि विना भेदभाव सम्पूर्ण मानवलाई एक बराबर सम्झेर गरिने संकल्प अर्थात् दृढ़ विचार नै "सम्यक् संकल्प" वा "सम्मा सन्कप्प" हो। वचन बोल्दा पनि सानो-ठूलो सबैलाइ एक बराबर सम्झेर बोल्नु नै "सम्यक् वचन" (सम्मावाचा) हो। जब सबैलाई एक बराबर सम्झेर बोलिन्छ कसैप्रति अपमान जनक क्षुद्र वचन अथवा असत्य वचन स्वत: लोप भएर जान्छ र मानिसले सबैसंग मैत्री भाव राखेर बोल्न थाल्छन्। यसै हरेक काम गर्दा आफू र अरु सबै एक बराबर हुन् भन्ने भावना लिएर काम गरिन्छ भने अरुलाई ठग्ने, भ्रस्टाचार गर्ने शोषण र दमन गर्ने इत्यादि कुकर्म आफै खतम भएर सबैले सुकर्म गर्न थाल्छन् ।

"सम्यक् आजीविका"। आजीविका विभिन्न तरीकाले चलाउन सकिन्छ, डाँटी, चोरी, ठगी, अर्कामाथि शोषण-दमन गरी अर्काको श्रम चोरी अथवा आफ्नो सुफल परिश्रम द्वारा पारिश्रमिक कमाएर। जसको दृस्टि सम्यक् हुन्छ, जसको संकल्प,वचन, कर्म सम्यक् हुन्छ र सबै मानव

बराबर र एक हुन् भन्ने भाव हुन्छ उनले निश्चय पनि ढाँटनु, चोर्नु, ठग्नु शोषण-दमन गर्ने कार्य गरेर आजीविका चलाउने छैन, अर्काको श्रम चोरि गर्ने छैन। सम्यक् आजीविका गर्नेले आफ्नो मेहनत पसिनाको फल नै खानेछ। त्यस्तै कुनै कुराको प्रयास गर्दा अर्काको टाउकोमा टेकेर आफ्नै निजी लाभको निम्ति प्रयास गर्न सकिन्छ। सम्यक् दृष्टि भएको मानिसले अर्कालाई हानि नोक्सानी गरी आफ्नै निजी फाइदाको निम्ति प्रयास गर्ने सवालै आउँदैन। उसले ज्युज्यानले जे प्रयास गर्छ त्यो सम्पूर्ण मानवको हित र कल्याणको निम्ति हुन्छ। सम्यक् "को अर्थ ठीक भन्ने लगाउनाले ध्यान दिएर प्रयास गर्ने कुरो आएन; र अलि अलि प्रयास गर्‍यो, भएन भने छोडदिने नै कुरो आउछ। यसैनिम्ति यहां पनि सम्यक् को अर्थ 'ठीक' भन्ने नभै सम्पूर्ण मानवलाई एक समान सम्झि आफू र अरूमा भेद नराखि सम्पूर्ण मानवको हित र कल्याणको निम्ति प्रयास गर्ने कुरो नै ठीक मिल्न आउ छ। सबै एक बराबर सम्झनु अरू र आफूमा भेद नदेख्नु सम्यक् स्मृति र सम्यक् समाधि हो

यसै कारण बुद्धको शिक्षा मान्नेको अगाडी जात-पात, साम्प्रदायिकताको सवालै उठदैन। हरेक महापुरुषको आंखामा सबै मानिस बरोबर र एक हुन्। श्री कृष्णले गीतामा यही कुरो भनेकाछन्। "निर्दोषोही समं ब्रह्म" सर्व ब्रह्म हुन, यसंकारण निर्दोष हुन्। अन्त भनेका छन्, "विद्या र विनयले युक्त ब्राह्मण, गाई, हात्ती, कुकूर र चाण्डाल सबैलाई सम बराबर देख्ने मानिस नै पण्डित हो।"

सबै मानिसहरू प्रतिको यो समभाव नै भगवान बुद्धले दुःख निरोध गामिनी पहिलो (प्रतिपदा) ८ सत्यको रूपमा "सम्यक दृष्टि", "सम्यक संकल्प" "सम्मा दिट्ठि", सम्मा संकल्प इत्यादी दिएका हुन्।

साच्चै नै यदि सबैले सम्यक् दृष्टि, सम्यक् संकल्प, सम्यक् वचन, सम्यक् कर्म, सम्यक आजीविका, सम्यक् प्रयास, सम्यक् स्मृति र सम्यक समाधि जस्ता ८ आर्य सत्य को पालना गर्छन् भने यो संसारमा लोभ, मोह

शोषण–दमन, आपसको भेद-भाव र कलह, भ्रष्टाचार इत्यादि खतम भई सवैको दु:ख नाम भएर योसंसारमा सबले सुखी र आनन्दमय जीवन विताउन पउने छन । श्री कृष्णले गीतामा भन्छन् । "साम्यवादी विचार राख्नेले यसै संसारलाई स्वर्ग वनाउ छन्" । सम्यक् दृष्टि, सम्यक् विचार पनि यही अनुरूप यो संसार लाई दु:ख वाट मुक्त गरी स्वर्गबनाउने साम्यबादी भावना युक्त उपदेश हुन् !

तर यी ८ आर्य सत्य आजकल किताबमा मात्र सीमित छन् । कुनै पनि देशमा साम्यवादी व्यबस्था स्थापना गरेर नै यी आर्य सत्यहरू ब्यवहारमा लान सकिने छ । जवसम्म कोही शोषक, कोही शोषित, कोही अत्याचारगर्ने, कोही यो अत्याचार आँखा चिम्लेर सहनु पर्ने, कोही मालिक, कही नौकरको रूपमा रहन्छन् भने उपरोक्त८आर्य सत्य अब्यबहारीक नै साबित हुन्छन् । यसलाई व्यावहारिक रूप दिने हो भने सामन्ती तथा पूँजीवादी (उपनिवेशवादी तथा नवउपनिवेशवादी समेत) शोषक तथा अत्याचारी समाजलाई बदलेर यसको ठाउँमा समाजवादोन्मुख राष्ट्रिय प्रजातांत्रिक समाज स्थापना गरेर नै यो ८ आर्य सत्यहरू समेत वुद्धका अन्य उपदेशहरूले पनि व्यावहारिक रूप लिन सक्नेछ ।

तर आज हर प्रकारका धर्मगुरूहरूले सामन्तवाद तथा पूँजीवाद दुवै स्थितिमा आफुलाई यथास्थितिबादको समर्थनको रूपमा खडा गरेको पाइन्छ । आज दर्शनलाई राजनीतिबाट अलग राख्ने प्रयासमा नै बुद्धको उपदेशहरूकको लगाउंदा मैयर्सले मार्क्सलाई दिएको सल्लाह अनुकू धर्मगुरूहरू-ले कलम अथवा बचन घुमाएर आपनो हाड–छाला बचाउने काम गरेको पाइन्छ ।

जहाँ बुद्धले सम्मा दृष्टि भने, जसको सीधा अर्थ समान दृष्टि हुन आउछ, धार्मिक विद्वानहरुले शोषक वर्ग को कोप भजन बन्न वाट बच्न "समान" वा "सवै वरावर" को सट्टा ठीक भन्ने अर्थ लाउने काम गरे को देखिन्छ । होईन भने यो अष्टशील को लक्ष साम्यवाद भन्दा पर जाने

कुरै छैन । स्वयम् श्री वाल्टर र हुलले आफ्नो पुस्तकको अध्याय ५ को पाँचौं अनुच्छेदनमा यहि दु:ख निरोध गामिनी ८ आर्य सत्य को चर्चा गर्दा "शील" भनेको "Universal Love" (विश्वव्यापी प्रम) र सम्पूर्ण प्राणी मात्र प्रति अनुकम्पा मा आधारित छ भन्नु भएकोछ । अनि साथै यसै अनुच्छेदमा वहाँ ले "वहुजन हिताय, बहुजन सुखाय, लोकानकम्पाय" भन्ने कुरो पनि उल्लेख गर्नु भएको छ । श्री सङ्घरोधिले बोधिसत्व को आदर्श बारे भनेका छन् "यो हाड र मासुले बनेको शरीर विश्वको हित र कल्याण को निम्ति मात्र मैले बोकेर हिंडेको हुं ।

सम्यक् ज्ञान, सम्यक् बिचार सम्यक दृष्टि ईत्यादि सम्पूर्ण कुरो मानव जातिको सेवा को निम्ति हो र बुद्ध को शान्ति पनि मानव जतिको सेवाको निम्ति हो, आफूले दु:ख पाएर मानव लाई दु:ख झेल्ने उपदेश दिएर शोषक र अत्याचारीहरुलाई आराम दिनको निम्ति होईन ।

बुद्धको शिक्षामा सम्पूर्ण प्राणी मात्र प्रति ',अनुकम्पा'' मा जोडदिए-तापनि विशेष जोड "मानव" मात्र प्रति हो । हो वहां हरेक प्राणीलाई प्यार गर्नु हुन्छ, फेरिपनी मनुष्य जाति को समस्या प्रधान समस्या हो । लोक-नुकम्पाय" भन्नाले पशु पन्क्षी को जगतलाई भन्दा पनि "मनुष्य जगत" लाई नै जनाउ छ । "बहुजन हिताय, वहुजन सुखाय" भन्नाले पशु पन्क्षी लाई भन्दा पनि मनुष्य जगतलाई जनाउ छ ।

यसै कारण विश्व ब्यपी प्रेम Universal विश्व ब्रह्माण्डका सम्पूर्ण मानव प्रति प्रेम लाई बियेष रुपले जनाउं छ । वुद्धो भवेय जगतो हिताय जगत को हित गर्न म बुद्ध हुन सकुँ"

अव सवाल छ " विश्व प्रेम अथवा जगत को हित को मतलव के हो ? के भोको मानिस लाई एक छाक ख्वाई दिनु, अथवा सौ पचास गरीव जनतालाई हण्डी को प्रवन्ध गरि दिनु । सौ-पचास गरीवलाई कम्मल हरू बाँटीदिनु, वाटोमा भेटेका रोगीहरुलाई केही उपचार गरि दिनु नै विश्व-व्यापी प्रेम, र माया होत ? यस्तो कार्य रूखको जरामा के भई रहेछ

वास्ता नगरी पानमा पानी दिनु जरुरत हो। यसै कारण यदि बुद्धको शिक्षा को मर्म पक्रने हो भने हामीले उपर्युक्त २-४ काम गर्दै मा विश्व-व्यपी मानव प्रेम गरेको ठहर्दैन। आज जरूरत छ मानिस को गरीविको मूल कारण पत्तलगाएर यसको जड मुल उखेलेर विश्वव्यापी मानवजाति लाई मानिसले मानिस माथि गरिआएको शोषण, दमन र अत्याचार को जरा उखेली सम्पूर्ण मानवको जीवन सुखी सम्पन्न र सुनिश्चित गर्नु।

साम्राज्यवाद, नव उपनिवेशवाद, सामन्तवाद तथा पूजीवाद नै मानिसको दु:खको मूल कारण हो। यी शोषक समाजलाई उखेलेर यसको सट्टा देशका जनतालाई देशका मालिक बनाउने नयाँ समाज व्यवस्था, समाजवादी समाज व्यवस्था अथवा समाजवाद तिर जाने राष्ट्रिय प्रजातात्रिक व्यवस्था स्थापना गरेर नै सम्पूर्ण जनताको जीवन सुखमय बनाउन सकिने छ।

यसै कारण बुद्धले 'ईश्वर' वा 'आत्मा' को कुरा गरी मानिसलाई अलमलाउन चाहेनन्। दु:खलाई बिर्सेर भोको पेट लिएर, जाडोमा थरथर कामेर दु:ख निरोध हुंदैन। खुट्टालाई काटेर जुत्ताको आवश्यकता पूरा हुंदैन। यसै कारण लोक माथि अनुकम्पा गर्ने हो भने लोकको दु:ख, दरिद्रताको मूल कारण पत्तालगाएर यसको जरा उखेल्न जरुरीछ, शोषक र अत्याचारी समाजलाई बदलेर एक नयाँ समाजको निर्माण गर्नु जरुरी छ। अनि मात्र बुद्धको उपदेशले मूर्त रुपलिनेछ। ढुङ्गामा गहुं फल्न सक्तैन, यसको निम्ति उपयुक्त माटोको जरुरत छ। बुद्धको उपदेशलाई साकार पारी हुर्काउनको निम्ति पनि साम्यवादी समाजको जरुरत छ। अनि गएर नै 'सम्यक् दृष्टि' इत्यादिको माने 'ठीक दृष्टि' भन्ने कुरोमा सीमित नगरी 'सबै एक बरांबर' हेर्ने 'दृष्टि' इत्यादिको अर्थ लाग्ने छ र यो अर्थ सार्थक बन्ने छ।

जबसम्म शोषक समाज रहन्छ, हाम्रो धर्म गुरुहरूको आर्थिक आधार साम्राज्यवाद, नव- उपनिवेशवाद, विदेशी एकाधिकार पूंजीपति बर्ग,

सामन्तहरू र पूंजीपतिवर्गले दिने दान र अनुदानमा निर्भर हुने हुंदा वहाँहरूले अक्सर यी शोषक हरुको दमनकारी व्यवस्थाहरुमा आँच नआउने गरी अर्थ लगाएर धर्म प्रचार गर्नु पर्ने हुन्छ र यसै कारण मार्क्सको मित्र मैयर्सको सल्लाह अनुरूप आफ्नो कलम र वचन बदल्नु पर्ने बाध्यता वहाँहरूको अगाडि छ ।

यस समाजमा बुद्धको शिक्षा को मर्म लाइ अगाडी ल्याउने हो भने वहाँहरू को निम्ति पनि अर्थिक शुद्धताको आवश्यकता पर्दछ शोषकहरु को दान-अनुदान वाट अलग गरेर कसैको डर, त्रास भय र लोभ वाट मुक्त भएर नै वहाँहरूवाट बुद्ध को शिक्षाको सहि अर्थ अगाडि आउने छ ।

शोषकहरूलाई दिने लाख रुपियाँले हामीलाई कमजोर पार्छ र मेहनतकश जनताले दिने एक पैसाले हाम्रो शक्ति वढाउछ ' भन्ने लेनिनको भनाई हाम्रो धर्म गुरूहरूलाई पनि लागु हुन्छ यसरी नै वहाँहरू वाट हामी बुद्धको शिक्षाको सही अर्थको आशा गर्न सक्ने छौं

प्रज्ञाको विकासः–

वुद्धको शिक्षा हो, "परिवर्तनवाट कुनै कुरो स्वतन्त्र छैन, हर कुरो परिर्तन शील छ ।" मानिसको प्रज्ञा पनि अपरिवर्तनीय र स्थिर होइन । यो पनि परिवर्तनशील छ र यसको पनि विकास भएर गई रहेको हुन्छ। दुष्ट मानिसहरुले यसलाई उल्टो दिशामा घुमाउनु खोज्छन् भने महामानवहरूले यसलाई मानव समाजलाई कसरि अझ बैज्ञानिक र उपयोगी वनाउने भन्ने कुरीमा चिन्तनशील भई यसलाई प्रगतिपथमा अझ बिकास गर्ने दिशामा लागि रहेको हुन्छ । तथ्य र तत्यलाई केलाउंदै यस भित्रका अनुपयोगी वस्तुहरू पर्याँकी नयाँ आयामहरू थप्दै मानव समाजलाई अझ सही ढङ्गले बाटो देखाउन सक्ने वनाउछन् ।

मनुष्य समाजमा परिबर्तन भए पछि एक समाजमा उपयुक्त ज्ञान अर्को समाजजा नपुग्ने हुन जान्छ । लोकको हित गर्ने, लोकलाई सुख दिने र लोकको कल्याण गर्ने प्रज्ञा सत्य भएर पनि परिवर्तित समाजमा यसलाई

कसरि प्रयोग गर्ने भन्ने तरिकामा अझ परिवर्तनको जरुरि पर्न जान्छ ।

गौतम बुद्धको वेला दास समाज थियो । दासहरू माथि दया गर्नु, गरीब माथि करुणा गर्नु र दान दिनु सबै संग मैत्री भाव राख्नु, चरित्र ठीक राख्नु सत्य बोल्नु भन्ने दिब्य उउदेशले चाम चल्न सक्थ्यो । त्यस वेला काम गरि खाने साधन, काम गरि खाने किसान, कालिगड, व्यापारी इत्यादी को व्यक्तिगत सम्पत्तिको रुपमा थियो । दासहरू भने यी कमाउने साधन बाट बञ्चित थिए ।

आज बिश्वमा यति परिवर्तन आई सकेको छ कि काम गर्ने साधन सम्पूर्ण मेहनतकश जनताको हातबाट खोसी मुठिभर पूंजीपतिहरूको बगान र ठूल ठूला कारखानाहरूमा बदलि सकेको छ । व्यापार पनि ठूल ठूला एकाधिकार पूंजीपतिहरूको हातमा छन् । त्यसवेला दासहरु पाल्न दासका मालिकहरूलाई कर लाग्थ्यो भने आज मेहनतकश जनतालाई काम दिने कर पूंजीपति वर्गलाई छैन । त्यस वेला दासलाई काम नदिए कहिं गएर जमीन आवाद गरी जीवन निर्वाह गर्न सकिन्थ्यो र दासहरु नै दासका मालिकहरू को सम्पत्तिको रुपमा थिए र काम गराउनको निम्ति पालि राख्न करै लाग्थ्यो भने दयालु मालिकहरूले दासहरूलाई अलि राम्रै ख्वाउनु पनि सक्थ्यो ।

तर आज त्यो हालत छैन । वेकारीको शिकारमा परेका लाखौं करोडौं जनतालाई पाल्ने र ख्वाउने आज कुनै मालिक छैन र हुन पनि सक्तैन । यिनीहरूलाई कामको ग्यारण्टी दिने हो भने आज सामन्ती र पूंजीपतिवर्गले उनिहरूको हातबाट खोसी राखेको काम गरि खाने साधन अर्थात उत्पादनको साधनहरू मुठ्ठीभर सामन्त र पूंजीपति वर्गको निजी सम्पत्तिको रुपमा रहन नदिई सम्पूर्ण मेहनतकश जनताको साजा सम्पत्ति, अर्थात् सार्वजनिक सम्पत्तिको रुपमा बदल्नु सिवाय अर्को कुनै बाटो छैन । बिश्वमा वैज्ञानिक साम्यवाद र यसको पहिलो खुदकिलो समाजबादी व्यवस्था स्थापना गरेर नै यो कुरो सम्भव हुनेछ । आजको आवश्यकता पूंजीवादकै अर्को रुपमा देखिने नाम धारी प्रजातान्त्रिक समाजवाद होइन, वैज्ञानिक समाजवादको जरुरत परेको छ। यो पनि औद्योगिक रुपले अविकसित देशमा

एकै चोटि स्थापना गर्न नसक्ने हुंदा नेपाल जस्तो अविकसित देशको निम्ति पहिलो कदमको रुपमा समाजवादोन्मुख राष्ट्रिय प्रजातन्त्रको जरुरत पर्दछ। कार्लमार्क्सले एक नया सिद्धान्त दिएर भनेका छन, "मानिसको चेतनाले मानिसको सामाजिक स्थितिलाई निर्धारित गर्दैन । मानिसको सामाजिक स्थितिले नै मानिसको चेतनालाई निर्धारित गर्दछ।" यसै कारण जनताको समस्या समाधान गर्ने पहिलो कदमको रुपमा 'राष्ट्रिय प्रजातन्त्र' आवश्यक भएको हो।

त्यस बेला कामहरू साना साना निजी क्षेत्रमा थिए र मानिसले आ-आफ्नो काम गरि 'सभ्यक आजीविका' चलाउन सक्थ्यो। आज सम्पूर्ण काम गरि खाने साधन सामन्तवर्ग अथवा पुंजीपतिवर्गको हातमा राखेर काम गरि खाने साधन हीन जनताले कसरि सभ्यक आजीविका चलाउने? काम गरि खाउं भन्दा काम गर्ने बाटै छैन भने सभ्यक आजीविका कसरि चलाउने?

आज हाम्रो धर्म गुरुहरूको जीवनको आधार सामन्त र पुंजीपति वर्गले दिएको दान भएको हुंदा हाम्रो धर्म गुरुहरूको जीवन सर्वहारा वर्गको जीवनबाट कटिएको छ र यसै निम्ति वहांहरू सर्वहारा वर्गको समस्या बुझ्न नसक्ने स्थितिमा हुनु हुन्छ। जन-जीवन संग सरोकार नभएका शोषकहरूको दानमा आधारित धर्मगुरुहरू यस जीवनमा सम्पूर्ण प्रकारको दुःख झेली मरे पछि निब्बाण हुने बाटो भन्दा अरु बाटो देखाउन सक्तैन। कारण वहांहरुको चेतना पनि वहांहरूको सामाजिक स्थितिमा नै आधारित छन्। जसरि सामन्त र पुंजीपति वर्गलाई मानव जीवनको विकट संकट याद हुंदैन उस्तै हाम्रा कतिपय धर्मगुरुहरूलाई पनि यसको अनुभव भएको हुदैन।

तर शरीर छैन भने धर्म कसरि गर्ने? भगवान बुद्धको उपदेश हो, 'शरीरलाई अन्नले पोस्छ।,' काम छैन र बेकारीको शिकार छ भने यो अन्न कहाँबाट आउने? नखाईकन मरेर जाने उपदेश गौतम बुद्धले दिएको छैन। यसैकारण सबैको पेट भर्नु पर्ने अन्न उब्जने खेत, बगानहरू र यस्तो अन्न किन्ने पैसा कमाउनु पर्ने अरू उत्पादनको साधनहरू जबसम्म सार्वज-

निक सम्पत्तिमा परिवर्तन हुंदैन, धर्मको पालन पनि गर्न सकिदैंन । यहि कारण हो भगवान बुद्धले शरीर सुकाएर मर्ने सट्टा सुजाताको हातबाट खीर खाएर आफ्नो शरिर बचाए ।

यो कार्यको निम्ति आज हामीलाई नयाँ-नयाँ ज्ञानको उत्तिकै जरूरत छ । वैज्ञानिक विश्लेषणको आधारमा खडा भएको सिद्धान्तले नै हामीले आजको समस्याको समाधान गर्न सक्नेछौं ।

हामीले सामाजिक समस्या समाधान गरी सम्पूर्ण मानव जातिको जीवन बुद्धले भने झैं सुखी, सम्पन्न र शान्तिमय बनाउने हो भने यस विषय पनि हामीले आफ्नो ज्ञानलाई निरन्तर बधाएर लानु पर्नेछ । हामीले प्राकृतिक नियमहरूको ज्ञान लाई पुष्टि गर्न विज्ञानको नया नयाँ आविस्कारहरूको पनि अध्ययन गर्नु छ । सामाजिक बिकास बारे ज्ञान पुष्टि गर्ने हो भने द्वन्दात्मक भौतिकबाद र ऐतिहासिक भौतिकवादको पनि विना पूर्व धारणा अध्ययण गर्नु छ । यहि शास्त्र पछि बदल्दो स्थितिमा कमरि बदलेर जान्छ भन्ने कुरो ध्यानमा राखी आफ्नो ज्ञानलाई उत्तरोत्तर बिकास गरेर लानु छ । यो विश्व ब्रह्माण्डमा सम्पूर्ण कुरोहरू परिवर्तन शील छ भने ज्ञान पनि परिवर्तन शील छ र ज्ञानको पनि उत्तरोत्तर बिकास भएर गई रहेको हुन्छ ।

जसले यस नियमलाई बुझ्दैन, उनि कठमुल्ला बादमा फस्न जान्छ, उसले पढेको विद्या जड-सूत्रवादमा परिणत हुन जान्छ ।

गौतम बुद्धको महानता हो कि बुद्धले आफुलाई 'सर्वज्ञ' मानेनन् । अरुहरु र आफ्ना अनुयायीहरूले बुद्धलाई 'सर्वज्ञ' भन्ने सज्ञा दिन थाल्दा बुद्धले यस कुरोको बिरोध गरी भन्नु भयो, 'म भन्दा ठूलो बुद्धहरू पहिले पनि भएर गएका होलान् र भविष्यमा पनि जन्मन सक्छन् ।' बुद्धले भने, 'मेरो उपदेशलाई अन्तिम उपदेशको रुपमा नमान, मैले भनेको हुंदा अथवा शास्त्रमा लेखेको हुंदा नै त्यो कुरो सत्य हो भनेर नमान । सबै कुरोहरू सुनारले सुनलाई कसिमा कसेर, काटेर, गलाएर हो, होइन हेरे जस्तै हेरेर

सत्य ठहरे मात्र यसलाई स्वीकार गर्नु ।' मार्क्सको शब्दमा वैज्ञानिक विश्लेषण गरेर सत्य र तथ्य पत्तालगाएर सत्य ज्ञानलाई पुष्टि गर्दै, बिकास गर्दै, लनु जरुरि छ।

महापुरुहरु झूटा मान खोज्दैनन् । गौतम बुद्धले अन्ध विश्वास नराख्ने, आफु स्वयम बुद्ध माथि पनि अन्ध विश्वास नराख्ने शिक्षा दिएका थिए। स्पष्टत बुद्धको शिक्षा जडन सूत्रवाद होइन, मार्ग निर्देशक हो ।

यसै कारण जहाँ हामी बुद्धको दिव्य उपदेशहरुको अध्ययण गरौं, विना पूर्वधारणा हिन्दू दर्शनहरू होस वा अन्य दर्शनहरु होस वा आ निक युगको मार्ग दर्शक मार्क्सवादी दर्शन 'द्वन्दात्मक भौतिक वादी दर्शन' होस् सबै कुरोहरुको गहिरो अध्यन गरौं, विज्ञानको पनि अध्ययन गरौं, खुल्ला किताबको रुपमा मानव जीवन को विभिन्न पहलुहरुको अध्ययन गरौं, मानव समस्याहरू बुझौं, यसको समाधान गर्ने बाटो पहिल्याऔं । सबै कुरोहरू सम्यक् दृष्टि राखी, सम्यक् ज्ञानको आधारमा केलाएर हेरौं । सत्य कुरो ग्रहण गरौं र बुद्धको मूल शिक्षा बहुजनको हितको निम्ति, बहुजनको सुख को निम्ति, मानव मात्रको कल्याणको निम्ति र आवश्यकता परेमा यस अनुकूलको नया समाज स्थापना गर्नको निम्ति बिना लोभ, मोह र स्वार्थ आ- आफ्नो जीवन अर्पण गरेर काम गरौं ।

उपसंहार:—

जाली फटाहाहरुको प्रचार छ कि साम्यवादी संस्कृति हाम्रो आर्य संस्कृति भनौं वा हिन्दू संस्कृति या बौद्ध सस्कृति सग मेल खाँदैन, यसै निम्ति यहाँ साम्यवाद हुर्कन सक्तैन ।

मलाई लाग्छ साम्यवादी संस्कृति नै भारत होस् वा नेपालको सनातन सस्कृति हो। आज जसलाई हिन्दू सस्कृति भनिन्छ त्यो सस्कृति दास जमानाको र सामन्ती समाजले दिएको सस्कृति हो । मैत्री, करुणा, उपेक्षा, मुदीताको सही अर्थ लगाउने हो भने साम्यवादी समाजमा मात्र राम्रो संग व्यवहारमा आउन सक्ने संस्कृति हो ।

आर्य संस्कृतिले भन्छ, 'हामी संगै खोजौं, सबै मिलेर पराक्रम गरौं हामीहरू सबैको तेज पराक्रम बढोस्, आपसमा द्वेषभाव नराखौं ।'' यो निश्चित रुपले सामन्ती अथवा पूंजीवादी व्यवस्थामा मेल खाने संस्कृति होइन, साम्यवादी व्यवस्थामा मात्र मेल खाने संस्कृति हो । यस्तै सम्पूर्ण लोकको कल्याण गर्ने बुद्धिले हामीहरूलाई पवित्र पारुन भनी कामना गर्ने गायत्री मन्त्रले पनि साम्यवादीले समाजमा नै सार्थकता प्राप्त गर्दछ। यो सामन्ती समाज अथवा पूंजीबादी समाजमा मेलखाने कुरो होइन । यी कारण हो आज सामन्तहरूले गायत्री मन्त्र कसैले सुन्न नहुने र सुन्न नपाउने हरूले अर्थ नबुझ्ने गरी जपगर्ने मन्त्र बनाई दिएका छन् । 'निर्दोषोहि समं ब्रह्म' भन्ने कुरो पनि साम्यवादमा नै लागू हुने हो । यस सामन्ती समाजले त मानिसलाई बिभिन्न तहमा बाँडेर एक दोस्रो संग मिलन नदिने षडयन्त्र गरि राखेको छ, जब कि त्यो मन्त्रले सबै मानिस हो र यसै निम्ति बराबर हो र मानिस मानिसमा कुनै दोष छैन भनेर भनेको छ आज भन्ने वेलामा नेपाल एउटा हिन्दू राज्य, बुद्धको देश भनिन्छ तर यो देश शोषण-दमन, अन्याय र अत्याचारले भरिएको छ । यहाँ मानिसको चरित्र पुरानो थोत्रो घर भत्के झैं झन् झन् नास हुंदैछ, यहाँ चोरी, डकैटी, ज्यानमारा, तस्करी, भ्रष्टाचार, मूर्तिचोरी, जाँड, रक्सी, जूवा, स्माइक इत्यादिले व्यापकता लिंदै गइरहेका छन् ।

यहां बहुजन हिताय, वहुजन सूखाय होइन, लोकानुकम्पाय भनि सम्पूर्ण लोकको अनुकम्पाको निम्ति होइन, आफ्नै निजी सुखको निम्ति, आफ्नै निजी हितको निम्ति सबै काम भइरहेका छन् । कसैलाई कसैको वास्ता छैन । आज यहाँ हामीले चाहेर पनि श्री कृष्णको शिक्षा, बुद्धको उपदेश, सांख्य, योग, मीमाँसा अथवा वैशेषिका इत्यादिमा भनेका कुराहरू व्यावहारिक बनाउन सक्ने स्थिति छैन ।

यो विकृत समाजलाई बदलेर नै हामीले बुद्धको उपदेशलाई सार्थक वनाउन सक्नेछौं । यदि यही समाजमा बुद्धको उपदेश लागू हुन सक्छ भने म यस्तो भन्ने धर्म-गुरुहरू संग आज हाम्रो देशमा चलिरहेको जूवा, जाँड,

रक्सी, भ्रष्टाचार, स्माइक इत्यादिको चलन बन्द गरि देओस् भन्ने माग गर्दछु । आज नेपालमा ९५ हजार मानिसले स्माइक खान्छन् रे । वहाँहरूले १० वर्ष लगाएर नेपालमा स्माइक खानेहरू ९५ हजारबाट घटाएर ९४ हजार मात्र गर्न सके पनि म वहाँहरूको सफलता स्वीकार्नेछु । आज देशमा चलेको भ्रष्टाचार वहाँहरूबाट बुद्धको उपदेश जनमानसमा फैलाएर बन्द गर्न सके म वहाँहरूको सफलता भन्टान्नेछुं ।

के वहाँहरूले आफ्नो धर्म प्रचार द्वारा भूमिगत गिरोहको कुकर्ममा कुनै कमी ल्याउन सक्छन ? मलाई लाग्छ वहाँहरूको उपदेश अरण्यरोदन मात्र साबित हुनेछ ।

स्पष्टछ, सही धर्म प्रचारको निम्ति र यसलाई सार्थक बनाउनको निम्ति पनि उपयुक्त समाजको जरुरत छ र यो अर्धसामन्ती र नवऔपनिवेसिक देशमा यो कुरो सम्भव छैन ।

यसै निम्ति नै मार्क्सले भने झैं हामीले सर्व प्रथम एउटा नयाँ समाज बनाउनु छ जहाँ मानिस शोषण-दमनबाट मुक्त होस्, जहाँ मानिसको निम्ति सम्यक् आजीकाको निम्ति कामको ग्यारण्टी होस्, बूढा- बूढीहरूले भत्ता पाउन, सबै केटा-केटीहरूलाई पढनको निम्ति चाहिने खाना, कपडा, किताव, कलम, स्कूल फीस इत्यादि सम्पूर्ण कुराहरू मुफतमा प्रबन्ध होस । सम्पूर्ण बिरामीले डाक्टर, औषधी, उपचार मुफ्त पाऊन् र बिरामी रहुन् जेल बिरामी भत्ता पाऊन् । सुत्केरीले सुत्केरी भत्ता पाऊन् । यस्तो समाजमा झूठ बोल्ने, चोर्ने, ब्यभिचार गर्ने, भ्रष्टाचार गर्ने कुराहरू आफसे आप मेटीएर जान्छ ।

सोवियत समाजमा आज मैत्री, करुण, मुदिता, उपेक्षा स्वत: ब्यापक छ । संकुचित भावना खतम भएको छ । यहाँ श्री कृष्ण अथवा बुद्धको उपदेश सजिलै संग ग्रहण गर्न सकिन्छ र त्यहाको समाजले स्वतः यसलाई व्यावहारिक रुप दिन लाउंछ ।

यस्तो समाजले सही दर्शनको माग गर्दछ र कुनै दर्शन माथि पूर्वाग्रह

नलिई अध्ययन गरि यसबाट सकारात्मक गुणहरू ग्रहण गर्ने काम गर्दछ । हामीले बिना पूर्वाग्रह बिभिन्न दर्शनहरूको अध्ययन गरि यसको निचोड निकालेर सकारात्मक कुराहरू ग्रहण गरि नकारात्मक कुरा फ्यांक्नु छ । यसरी नै हामीले आफ्नो ज्ञानलाई विकास गर्दै त्यस ज्ञानलाई उपयोगी बनाउन सकिनेछ ।

पुरानो भनी सबै कुरा त्याग्नु सजिलो छ, यसको गहीरो अध्ययन गरि सकारात्मक र नकारात्मक कुराहरू छुत्याएर सकारात्मक कुरो ग्रहण गर्नु र नकारात्मक कुरो त्याग्नु गाह्रो छ ।

मानिस आफ्नो शारिरिक बिकासको निम्ति भोजन गर्दछ, त्यस भोजनबाट शरीरलाई चाहिने सबै कुराहरू आत्मसात गर्छ र काम नलाग्ने कुराहरू त्याग्छ, आफ्नै शरीरको पनि टूट- फुट भएर निरकेका काम नलाग्ने कुराहरू अनेक तरीकाले त्याग्छ, यी बसरहरू शरीरमा राखे पछि शरीर रोगी बन्न जान्छ ।

यस्तै ज्ञानको बिकासको सवालमा पनि हामीले पढेका सकारात्मक कुराहरू लिएर नकारात्मक कुराहरू फ्यांक्नु पर्ने हुन्छ र साथै आफूले लिएर आएको कतिपय कुराहरू गलत र काम नलाग्ने साबित भएपछि त्याग्नु जरूरीछ । अनि नै हाम्रो ज्ञान सजीव भएर विकसित हुन्छ ।

ज्ञानको कुरोमा, दर्शनको सवालमा आफ्नो र अर्काको भन्ने हुँदैन । जुन दर्शन वा ज्ञान आत्मबिकासको निम्ति, समाजको विकासको निम्ति मानवताको सेवाको निम्ति काम लाग्ने हुन्छ त्यसलाई ग्रहण गरेर आत्मसात गरिलिनु आवश्यक छ भने काम नलागि सकेको कुराहरूलाई आफूले अघि देखि लिएर आएको भएता पनि त्याग्नु जरूरी हुन जान्छ, होइन भने हाम्रो ज्ञान थुनिएको पानी झैं कालान्तरमा सडछ । यो कुरो निर्विवाद सत्य हो कि ज्ञान बिकासशील छ र यसलाई बिकास गर्दै लानु छ ।

एकातिर कतिपय आफूलाई कम्युनिष्ट भन्नेहरू यांत्रिक भौतिकवादको चक्करमा परी पुरानो कुनै कुरो पढने पक्षमा देखिंदैन । अर्का

तिर पुराणा पन्थीहरू कुनै नयाँ कुरो बाट सिक्न चाहदैनन । र उनीहरू बिज्ञान र द्वन्दात्मक भौतिकबादबाट पछि हटन खोज्छन। यही कारण हो आज उनीहरूको ज्ञान जनमानसमा प्रभावकारी नभई संकुचित घेरा भित्र खुम्चेर थुनिएको पानी झैं पिउन अयोग्य भई मानबताको निम्ति काम नलाग्ने र महत्व-हीन हुन गएको छ ।

अर्कातिर कम्युनिष्टहरूले पुराना कुराहरूको अध्ययन प्रति हेय दृष्टि राखेर जनमानसबाट टाढा पुग्छन् ।

डूरिङ्गमत खण्डनमा डुहरिङ्ग द्वारा आफ्नो पूर्वजहरूलाई अत्यन्त तिरस्कारको साथ चर्चागरेकोमा एंगेल्सले डुहरिङ्गको घोर विरोध गरेका छन। डुहरिङ्गको मतलाई खण्डनगर्दै एंगेल्स भन्नु हुन्छ, 'मीठा मीठा गाली हरू जसलाई प्रयोग गरेर यदि श्री डुहरिङ्ग संग अलिकति पनि शिक्षा भएको भए कुनै पनि कुरोलाई संकुचित र घृणित ठान्ने साहस हुने थिएन ।'

स्पष्टत: हरेक व्यक्ति जसलाई ज्ञानको बृद्धि र विकास गर्नुछ उसले नपुराना कुराहरू अध्ययन गर्न छोडछन,नत उनीहरू त्यस प्रति घृणा नै गर्ने साहस गर्दछन । अर्कातिर मानवको कल्याण चाहनेहरुले आफुलाई सामन्ती तथा पुंजीबादी शोषकहरू द्वारा दिइने कु-अन्नबाट पर रहेर नै आफ्नो बिचारलाई पुरानै शास्त्र सम्म सीमित नराखी नयाँ नयाँ बिज्ञान र दर्शन-हरू र द्वन्दात्मक दर्शन समेत अध्ययन गरेर सामन्त र पूजीवादको पक्ष लिने सट्टा बुद्धको दु:ख निरोध गामिनी 'सम्यक् ज्ञान' आदि पहिलो ८ आर्य सत्य अनुकूल साम्यवादको तरफदारी गरेर नै पुरानो शास्त्रहरूले मानवको निम्ति उपयोगी भूमिका खेल्न सक्नेछन् ।

पुराना दर्शनहरूलाई नकार्नु सजिलोछ । यो 'यान्त्रिक भौतिकबादी' तरीका हो, तर तिनीहरूको गहीरो अध्ययन गरी त्यस बाट काम लाग्ने कुराहरू र काम नलाग्ने कुराहरू छुटयाएर काम लाग्ने कुराहरू ग्रहण गर्नु गहारो छ । निश्चित रूपले हामीले भौतिकबादको कुरा गर्दा 'यांत्रिक

ोतिकवाद' र 'द्वन्दात्मक भौतिकवाद' को फरकलाई पनि याद गर्नु छ । जहाँ 'यान्त्रिक भौतिकवाद' मानिसलाई यन्त्र सम्झने र पूंजीवादको सेवा गर्ने मानवता रहित भौतिकवाद हो, मानवता नै द्वन्दात्मक भौतिकवादको केन्द्र विन्दु हो । सबै कुरा मानिस द्वारा, मानिसको निम्ति, मानवजातीको हित नै आफ्नो पनि हित हो भन्ने कुरो नै द्वन्दात्मक भौतिकवादले सिकाउछ; सम्पूर्ण मानवको कल्याणको निम्ति सही मानेमा लोभ, मोह, तृष्णा, डर, भय, त्रास छोडेर काम गर्ने कुराको कर्तव्य बोध गराउँछ ।

आजको आवश्यकता पुरान पन्थी धर्मगुरुहरुले पनि विना पूर्वाग्रह विज्ञान तथा विज्ञानमा आधारित द्वन्द्वात्मक दर्शनको अध्ययन गर्नु र आफूलाई मार्क्सवादी भन्ने हरूले पनि हाम्रो ऋषिमुनिहरू तथा महापुरूषहरूको उपदेश र शिक्षालाइ गहिरो अध्ययन गरी यसबाट सकारात्मक कुराहरू ग्रहण गरुन्। द्वन्द्वात्मक भौतिकवादका सोवियत सघको एक महान विद्वान र विशेषज्ञ प्रोफेसर श्री अलेक्जेन्डर स्पिरिकिन आफ्नो द्वन्द्वात्मक भौतिकबाद' नामक पुस्तकको अन्तिम पन्नाहरूमा भन्नु हुन्छ, 'हरेक कुरालाई बिज्ञानको सूक्ष्म चक्कुले चिरफार गरेर हेर्ने पाश्चात्य मनलाइ विना विश्लेषण, विनातर्क मनद्वारा सत्य पत्ता लगाउने शक्ति भएको पूर्वेली स्पिरिट (भावना) संग मिलाएर यसलाई अझ धेरै उन्नत गर्न सकिन्छ । हाम्रा ऋषिमुनि तथा महापुरुषहरुद्वारा प्रतिपादन गरेका दर्शन हरूले पनि द्वन्दात्मक भौतिकवादी दर्शनको उपयोग गरी आजको संकुचित घेरा बन्दी द्वारा मुक्त भएर नयाँ जीवन प्राप्त गर्ने छ, र पुराना दर्शनहरू को भावना अझ छर्लङ्ग हुनेछ र मानव समाजमा स्थायी सुख, शान्ति ापना गर्ने कार्यमा सार्थक र सक्षम बन्ने छ ।

[समाप्त]

मुद्रकः— श्री प्रेस, कोथु तङ्याल्ल, ललितपुर ।